

“BAŞKA” AİLELER VARDIR ÇALIŞTAYI 3-4 NİSAN 2021

Bu çalıştayın yapılaş amacı aileye dair dar ve kısıtlayıcı söylemi kırmak, daha kapsayıcı tartışmaları gerçekleştirmek ve ‘başka’ aile tahayyüllerinin olanağı üzerine konuşmaktır. Yüksek katılımı ve oldukça zengin bir programla gerçekleştirilen çalıştayın sonunda, tüm paylaşımların bir de yazılı olarak kalıcı hale getirilmesinde karar kıldık. Böylece yaygın söylemdeki tektipleştirici aile anlayışı bazı tartışmaların gerçekleştirilmesi önünde önemli bir engel teşkil etse de aile üzerine insan hakları savunuculuğu ile dayanışma temelinde ve bilimsel alanda gerçekleşen çok değerli tartışmaları kayıt altına almak istedik. Bu kitabın, ideal aile tanımının darlığının, heteronormatif ve ataerkil değerler üstüne kurulmuş yapısının sorgulamaya açıldığı ve aileye dair alternatif tanımlar, yapılar, deneyimler ve ilişkiler üzerine düşünüldüğü bir alanın da mümkünliğüne işaret ettiğini düşünüyoruz. Bu tür çalışmaların gelecek günlerde çoğalmasını, yaygınlaşmasını ve bizleri bir araya getirmesini umarak elinizdeki bu kitabın buna vesile olmasını dileriz.

*Aile kimdir? Bir arada olmak isteyen insanlardır,
kendilerini aile olarak tanımlayan insanlardır.*

- Christopher Carrington

“BAŞKA” AİLELER VARDIR ÇALIŞTAYI
3-4 NİSAN 2021

“BAŞKA” AİLELER VARDIR ÇALIŞTAYI

3-4 NİSAN 2021

DÜZENLEYENLER:

GÖKKUŞAĞI AİLELERİ DERNEĞİ

TED ÜNİVERSİTESİ TOPLUMSAL
CİNSİYET ÇALIŞMALARI MERKEZİ

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG TÜRKİYE
TEMSİLCİLİĞİ

“Başka” Aileler Vardır

Ankara Gökkuşuğu Aileleri Derneği
Sıhhiye/Ankara

Bu kitap Friedrich Ebert Stiftung Türkiye
Temsilciliği katkısıyla hazırlanmıştır.

Birinci Baskı

Proje Sorumluları
Gülçin Con Wright
Nedime Erdoğan

Ankara, Ağustos 2021

Editör
Zişan Kürüm Yılmaz

Grafik Tasarım
OnAda Tanıtım Basım Prom. Org. San. Tic. Ltd. Şti.
Kavaklıdere Mh. Büklüm Cd. 2/25 Çankaya / ANKARA
www.onada.com.tr | 0.312 80 302 80

Baskı
Çağhan Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Sertifika no :49755

ISBN
978-605-70849-0-3

*Bu yayının baskı işlemleri
31/08/2021 tarihinde tamamlanmıştır.*

İÇİNDEKİLER

Prologue	7
Önsöz	9
Çalıştay Açılış Konuşması Nedime Erdoğan	11
1. Oturum: Dönüşen 'İdeal' Aile Oturum Kolaylaştırıcısı-Zuhal Yeşilyurt Gündüz	15
Modern Aile Bir Hayal mi? Nükhet Sirman	17
Türkiye'de Dönüşen ve Farklılaşan Aile Örüntüleri F. Umut Beşpınar	25
Başka Bir Babalık Mümkün Hasan Deniz	32
Soru-Cevap	38
2. Oturum: LGBTİ+ların Ebeveynlerinin Aile Deneyimleri Oturum Kolaylaştırıcısı-Koray Başar	45
Hidayet Erşan	46
Atilla Dirim	51
Nilakshi Roy	55
Soru-Cevap	61

- 71 3. Oturum: Aile ve Sosyal Politikalar/Hizmetler**
Oturum Kolaylaştırıcısı-Emrah Kırımsoy
- 72 Anayasal Koruma Altındaki Ailenin Sosyal Politika ve Hizmetlerle İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Hasbihal**
Özlem Cankurtaran & Gökhan Topçu
- 82 Aile ve Eğitim Sisteminin Arasında LGBTİ+ Çocuk Olmak**
Efsun Sertoğlu
- 88 Soru-Cevap**
- 97 4. Oturum: Aile ve Hukuk**
Oturum Kolaylaştırıcısı-Kezban Çelik
- 98 Türk Medeni Hukukunda Aile Kavramı**
Şebnem Akipek Öcal
- 103 Dönüşen Aile Kurumu Uzamında Aile İçinde LGBTİQ+ ile LGBTİQ+ Aileler: AİHM ve Ötesinde Hak Mücadeleleri ve Kazanımları İzleğinden Geleceğın Hukuk-Politik Kilometre Taşlarına**
Öykü Didem Aydın
- 113 Hukukta Görünmez Kılınanlar**
Kerem Dikmen
- 118 Soru-Cevap**

5. Oturum: Yetişkin LGBTİ+ların Aile Deneyimleri	125
Oturum Kolaylaştırıcısı-Cihan Hüröğlü	
Biljana Ginova	126
Tor Billgren	131
aleks	134
Azize Çağan	139
Soru-Cevap	143
6. Oturum: 'Başka' Aile Tanımları ve Yapılarının Mümkünlüğü	149
Oturum Kolaylaştırıcısı-Remzi Altunpolat	
Aynı ve Başka olan: Aileye Psikanalitik Bakışlar	151
Alev Özkazanç	
Politik Bir Kavram Olarak Başkalık	157
Aksu Bora	
'Başkalaşan' Yaşam Formları: Haneler, Aileler ve Çeşitlilik	161
Ece Öztan	
Soru-Cevap	171
Çalıştay Kapanış Konuşması	177
Gülçin Con Wright	
Sonsöz	183
Özgeçmişler	184

Prologue

This book is a collection of presentations and experiences shared during the “Different’ Families Exist” workshop organized by GALADER and TEDU Gender Studies with the sponsorship of Friedrich Ebert Stiftung on 3-4 of April 2021.

Our purpose in organizing this workshop was to deconstruct the narrow and restrictive discourse on the family, to have more inclusive discussions, and to talk about the possibility of ‘different’ family imaginations. In Turkey, and in our contemporary world more broadly, profound changes in both social structure and individual lifestyles are taking place. Any steps towards equality based on gender and sexual orientation bring about improvements not only for the individual rights, but also give rise to fundamental changes in the understanding and imagination of the family. The narrow scope of the “ideal” family discourses, and the impact of heteronormative and patriarchal structure in its definition, have been brought into question, and many academics, activists, and scientists have begun to think about alternative definitions, forms, experiences, and relationships. Although Turkey is in the process of some major transformations which have brought to the forefront the prospect of new families, the narrow and homogenizing definition of family in the state discourse poses a major obstacle in the realization of further discussions. Rising anti-LGBTI+ attitudes and opinions, in addition to resignation of Turkey from the İstanbul Convention, have also made discussions about the possibility of different/other families all the more crucial.

Therefore, we invited notable academics working at the intersection of family and gender, and activists from various LGBTI+ and feminist NGOs, to participate in this two-day workshop. The workshop included twelve presenters, seven individuals sharing their experiences, and six moderators. The first session addressed what the "ideal" family understanding is, and what kind of family types it points to and therefore marginalizes and excludes. In this session, speakers talked about modern family, changing family forms and experiences, and fatherhood. In the third session, discussions were centered around how the family is understood and defined in terms of social policies and social services, and how certain groups and individuals are excluded from the definition of family and thus deprived of basic services and rights. Speakers in the fourth session covered issues such as how the family is defined in civil, labor, and criminal law in both Turkey and worldwide. In addition, specific issues such as how LGBTI+ people start a family, their inheritance rights, as well as the current situation in the country were questioned by giving examples from abroad. The sixth session consisted of talks on the existence and possibilities of "other" family definitions and structures, and what it means to be "other" in order to re-evaluate the main purpose of the workshop and to formulate more inclusive recommendations beyond the restrictive definition of the "ideal" family.

Notably, the second sessions of both days (2nd and 5th sessions) were devoted to sharing family experiences. Parents of LGBTI+ individuals in the second session and adult LGBTI+s themselves in the fifth session made very valuable contributions to the workshop by sharing their personal experiences of family. In doing so, the participants, both domestic and international, revealed an array of cultural and social similarities as well as differences in their experiences.

In sum, we expect that the public dissemination of these important discussions in a written form would further the current conversation beyond the reach of this workshop. We would like to thank all the presenters, moderators, and participants for their contributions, as well as their support of the workshop and this book. We are also especially grateful to Zişan Kürüm Yılmaz whose valuable work enabled this book to come together.

Önsöz

Elinizdeki bu kitap, 3-4 Nisan 2021 tarihlerinde Ankara Gökkuşuğu Aileleri Derneği (GALADER) ve TEDÜ Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Merkezinin işbirliği ve Friedrich Ebert Stiftung'un finansal desteğiyle çevrimiçi olarak düzenlenen “Başka’ Aileler Vardır” çalıştayında yer alan sunum ve deneyim paylaşımlarının derlemesidir.

Bu çalıştayın yapılış amacı, aileye dair dar ve kısıtlayıcı söylemi kırmak, daha kapsayıcı tartışmaları gerçekleştirmek ve ‘başka’ aile tahayyüllerinin olanağı üzerine konuşmaktır. Yüksek katılımı ve oldukça zengin bir programla gerçekleştirilen çalıştayın sonunda, tüm paylaşımların bir de yazılı olarak kalıcı hale getirilmesinde karar kıldık. Böylece yaygın söylemdeki tektipleştirici aile anlayışı bazı tartışmaların gerçekleştirilmesi önünde önemli bir engel teşkil etse de aile üzerine insan hakları savunuculuğu ile dayanışma temelinde ve bilimsel alanda gerçekleşen çok değerli tartışmaları kayıt altına almak istedik. Bu kitabın, ideal aile tanımının darlığının, heteronormatif ve ataerkil değerler üstüne kurulmuş yapısının sorgulamaya açıldığı ve aileye dair alternatif tanımlar, yapılar, deneyimler ve ilişkiler üzerine düşünüldüğü bir alanın da mümkünlüğüne işaret ettiğini düşünüyoruz. Bu tür çalışmaların gelecek günlerde çoğalmasını, yaygınlaşmasını ve bizleri tekrar tekrar bir araya getirmesini umarak elinizdeki bu kitabın buna vesile olmasını dileriz.

Çalıştay boyunca değerli paylaşımlarını bizden esirgemeyen tüm konuşmacı ve kolaylaştırıcılara bu kitaba sundukları destek için de teşekkür ederiz. Kitabın elinizdeki bu son haline gelmesinde gece gündüz emek veren Zişan Kürüm Yılmaz’a teşekkürü borç biliriz.

Çalıştay Açılış Konuşması

Nedime Erdoğan

Merhaba, Ankara Gökkuşuğu Aileleri Derneği adına bu açılış konuşmasını yapmak benim için büyük bir gurur. “Başka’ Aileler Vardır” başlıklı çalıştayımızı sizlerle beraber geçireceğimiz için çok mutluyum. Çalıştaya katılan tüm katılımcılar, konuşmacılar ve kolaylaştırıcı olarak katkılarını sunan değerli konuklarımız, hoş geldiniz! Bu programın bir parçası olduğunuz için çok teşekkür ederiz.

GALADER, gey, lezbiyen, biseksüel, trans, interseks kısaca LGBTİ+ların ebeveynleri, yakınları ve dostlarının bir araya geldiği bir dernektir. Türkiye’de LGBTİ+ların ebeveynleri, 2008’den bu yana, yaşadığımız toplumun LGBTİ+lar için de eşit ve özgür hale gelebilmesi, ayrımcılık ve nefret söylemlerinin ortadan kalkması için bir araya gelerek desteklerini daha örgütlü şekilde vermeye başlamıştır. 2008 yılında İstanbul’da başlayan bu mücadele 2010 yılında Ankara’da, daha sonra İzmir, Antalya ve Denizli’de örgütlü bir biçimde çoğalmış ve büyümeye devam etmektedir. İstanbul’daki LGBTİ+ ebeveynleri grubu LİSTAG adı altında 2018 yılında, Ankara’da da 2019 yılında biz GALADER olarak ikinci derneği kurduk.

Çocuklarımızın bize açılmaya başlamasıyla gelişen süreç, biz ebeveynleri, o zamana kadar çoğumuzun göz ardı etmiş olduğu aile olgusunu düşünmeye teşvik etti. Bu süreç, çoğumuzu ezberlerin dışında bir aile olgusunun yanına ilk kez yaklaştırırken aynı zamanda bir tercih yapmaya da zorladı. Ya çocuklarımızın yanında onlara destek olacağız ya da onları yok sayarak dışlayıp sırtımızı döneceğiz. Bizler, LGBTİ+ çocuklarımızın yanında durarak onları desteklemeyi seçen ebeveynleriz.

Şunu söylemem yanlış olmaz sanırım, yok sayılan, hor görülen, damgalanmaya ve ayrımcılığa maruz kalan kimlikler düşünüldüğünde, bu kimliklerin LGBTİ+lar kadar aile travmasıyla yoğrulmadığını söyleyebiliriz. Bu da aslında öğrenilmiş aile yargılarıyla ilgili düşünmenin bu alandaki çalışmalar için ne denli önemli olduğunun altını çiziyor. LGBTİ+ çocuklar toplumsal önyargılarla, devlet şiddetinin farklı yönleriyle mücadele ederken, bunların mikro düzeyde yaşandığı ve bu yaşama biçimini sürdürmekte önemli bir rol oynayan aileleriyle de mücadele etmeleri gerekiyor. Bizler, çocuklarına travma yaşatan değil, onların yanında yer almayı seçmiş aileleriz.

Özellikle çocuklarımızın bizlere açılmasından sonra, cinsiyet ifadesi, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği çeşitliliğinin ne kadar önemli olduğunu, insanlığın varoluşundan bu yana bu çeşitlilik içinde süregeldiğini daha iyi kavradık. Çocuklarımızın açılmasıyla başlayan bu yeni süreç, aile meselesini yeniden düşünmeyi ve yorumlamayı zorunlu kıldı. Elbette, kişisel hayatlarımızda baskın aile söylemlerinin dışındaki aile biçimlerine tanıklık etmiştik. Bu aile biçimlerinde en yaygın çekirdek aile gibi görünse de, bekar ebeveynli, boşanmış ve yeniden kurulmuş aile modelleri, geniş aile modelleri gibi çeşitliliği biliyorduk. Oysa aramızda olan çocuğumuz, kardeşimiz, yakınımız, dostumuz, komşumuz, iş arkadaşımız, birlikte sokakları, mahalleri, şehirleri, ülkeleri kısaca dünyayı paylaştığımız LGBTİ+ları bu geniş aile çatısına dahil etmiyorduk.

LGBTİ+ ebeveynleri olarak çocuklarımız üzerinden öğrendiklerimiz elbette bizi etkiledi. Çocukları için en iyisini yapmak isteyen tüm ebeveynler gibi öncelikle onları anlamaya ve yeniden tanımaya başlayacaktık. Bu süreçte onlar, yani çocuklarımız, değişmedi, değişemezdi, biz değişebilirdik ve değiştik. Bu değişimle daha eşit, daha özgür, sevgimizi çoğaltarak yaşadığımız, onlarla yan yana durduğumuz ve sürekli "Başka Aileler Mümkün" dediğimiz bir süreç yaşadık ve yaşıyoruz. Başkalık bizim için ötekilikti, yani bakış açımızla ilgili bir şeydi. Fark etmediğimiz, bilmediğimiz, bilsek bile bilmek istemediğimiz ve gerçekçi gelmeyen aile biçimlerini anlatmak için kullandığımız bir olguydu. Bizler için artık bugün "başkalık", başka bir anlam taşıyor, ezber dışındaki keşfimizi anlatıyor. GALADER olarak tek tip bir aile yerine ailelerden bahsetmenin aile çeşitliliğini kapsayabilmek için daha uygun olduğunu düşünüyoruz.

Peki biz değiştik ama bu yeterli mi? Elbette değil. Aileyi tektipleştiren söylem, hayatın gerçeğine uymadığı gibi oldukça baskın, kapsayıcı olmayan, her şeyi kendi üzerinden kurgulamayı dayatan bir çerçeve olarak karşımıza çıkıyor. Bu söyleme bir de kutsallık atfedildiğinde aile kavramı tartışma dışı, dogmatik bir alana hapsediliyor. Kendi önyargılarımızı nasıl değiştirdiysek bunu toplumsal olarak da yapmak bir o kadar önemli. GALADER, LGBTİ+ ebeveynleri olarak kan bağı olsun ya da olmasın birbirinin fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamak konusunda dayanışma içinde

olan, kendilerini kalıcı ve uzun süreli yahut kalıcılık kaygısı taşısın, taşımamasın bir aile duygusuyla bağlı hisseden ilişkilere tanıklık ettik. Peki bunlara yaklaşımımız ne olacak? Aile çatısında yer bulabilecekler mi? Veyahut daha geniş bir aile tanımlaması yapmak mümkün mü?

Dünyada ve elbette ülkemizde toplumsal hayat ve bireylerin yaşamı çok derinden değişmektedir. Toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, cinsiyet ifadesi kavramları ve bu kavramlar etrafında şekillenen her arayış, aile üzerine yapılan tartışmaları oldukça çeşitlendirmiştir. Bunun sonucunda ise, normatif aile kavramının yetersizliği iyice açığa çıkmıştır. GALADER olarak aileye dair dar ve kısıtlayıcı söylemi kırmak, daha kapsayıcı tartışmaları gerçekleştirmek ve başka aile olasılıklarına teması artırmak istemekteyiz. Bu arayışlar içinde bir aile çalışma çalıştayını yapma fikri gelişti. Pandemi koşulları araya girmeseydi bu çalıştayını yüz yüze ve birbirimize temas ederek yapmayı istiyorduk. Fakat çevrimiçi olması dolayısıyla farklı yerlerden ve farklı koşullardan birçok insana ulaşma imkânımız olması da sevindirici gerçekten.

Aslında pandemi bile aile kavramını yeniden düşünmeyi, hayatı standardize edemeyeceğimizi bizlere çok açık bir şekilde gösterdi.

Tüm bunların etkisiyle ilk olarak TED Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Merkezi'nden Gülçin Con Wright'a ulaştım. Beraber çalışmayı kabul etti. Hazırladığımız taslağı Friedrich Ebert Stiftung'a sunduk. Çalıştay önerimizi desteklediler. Buradan onlara da teşekkürlerimi iletmek isterim. Başta Gülçin Hanım olmak üzere, iş birliği ve destekleri için TED Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Merkezine, ayrıca çalıştay ile ilgili teknik desteği bizden esirgemeyen Solfasol Gazetesine de teşekkürlerimi sunarım.

Biz bu çalıştayını kurgulamaya başladığımızda İstanbul Sözleşmesi üzerine tartışmalar çok yoğundu. Ne yazık ki çalıştay tarihi yaklaşırken, 20 Mart 2021'de Türkiye, İstanbul Sözleşmesi'nden çekildiğini Resmî Gazetede yayınladı. Bu sadece LGBTİ+lar için değil, hepimiz için bir hak kaybıdır. Cinsiyete dayalı ayrımcılık ve eşitsizliğin ürettiği şiddet önemli bir toplumsal sorundur. Ayrımcılık ve nefretin yarattığı korku bizi her açıdan yoksullaştırır. Toplumsal barış ve refah için koruyucu sözleşmelerin olması şarttır ve haklarımız kimilerinin vicdanına veyahut insafına bırakılamaz. İstanbul Sözleşmesi'nin kaldırılmasına değil, aksine geliştirilerek uygulanması gerektiğine inanıyoruz. Tüm bu gelişmeler ışığında bu çalıştayını yapmak bir kat daha önemli oldu. Bunu yaparken hem akademik alandan hem de yurt içi ve yurt dışı STK'lardan değerli paylaşımları olacak değerli konuşmacıları davet ettik. Ezber kavramlar ve yönlendirmelerle değil, insanca yaşam için hayatın her alanını, yaşadığımız gerçekliğe uygun olarak, yeniden tanımlamak, organize etmek şart.

Hayatımızın öznesi gibi görünmeyenlerin de ayrımcılık ve nefret şiddetine maruz kalıyor olmasının hepimizin hayatını etkilediği unutulmamalıdır.

Farklılıkların bir zenginlik ve aslında bunun hepimize iyi gelen bir şans olduğunu hissederek "Başka aileler vardır!" diyorum. Konuşmacıların sunumları ve sizlerin sorularıyla zenginleşecek verimli bir çalıştay olması dileğiyle, herkese sevgi ve saygılarımı ileterek, ilk oturumu başlatmak üzere sözü Sayın Zuhâl Yeşilyurt Gündüz'e bırakıyorum. Tekrar hoş geldiniz!

1. Oturum: Dönüşen 'İdeal' Aile

Oturum Kolaylaştırıcısı, Zuhal Yeşilyurt Gündüz

Bu etkinliğin bir parçası olabilmek, hem TED Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları olarak hem de kişisel olarak beni çok mutlu ediyor. Tüm emekleriniz için çok teşekkür ediyorum. Bir fark yaratabilme umuduyla başlatıyorum oturumumuzu. Oturumumuzda üç değerli konuşmacımız olacak. Öncesinde çok kısa bir giriş yapmak isterim izninizle.

Dün merak edip TDK'ya baktım: aile ve aileler kavramına. Aileler diye çoğul olarak girdiğimde “sözlükte böyle bir kelime yok” ifadesi çıktı karşıma. Aile içinse şöyle diyor: “Evlilik ve kan bağına dayanan, karı-koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu, toplum içindeki en küçük birlik.” En klasik tanımlaması aslında, aynı soydan gelen, aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü... Buna benzer tanımların yanı sıra beşinci tanım daha bizlere daha fazla hitap eden oldu, onu beğendiğimi belirtmek isterim: “Aynı gaye üzerinde anlaşılan, birlikte çalışan kimselerin bütünü.” Bu aslında çok daha kapsayıcı, çok daha dahil edici ve olması gereken bir tanım diye ifade etmek isterim.

Çok uzun yıllar aile, ilk yaptığım tanımlardaki gibi, evlilik ya da kan bağıyla oluşturulan bir kurum olarak görüldü. Tek tip heteronormatif bir bakış açısı ile tanımlandı. Günümüzde buna karşı, uzun süredir aslında, bir yaklaşım söz konusu: Seçili aile gibi, duygusal bağlılık içermesi gerektiği gibi ifadeler kullanılıyor. Aile kimdir? Bir arada olmak isteyen insanlardır, kendilerini aile olarak

tanımlayan insanlardır. Christopher Carrington¹, “aile, birbirini seven ve birbirine bakan insanlardır” diye çok net, çok somut biçimde ifade eder. Aile aslında yapılarak olunan bir şeydir yani eylem ağırlıklıdır. “People do family” der Carrington, yani aile eylem üzerinde tanımlanır diyebiliriz ve bunun içinde bakım emeği de çok önemli bir yer alıyor demek mümkün. Bazen farklı nesilleri de kapsayan, dört nesile kadar da uzayabilen bir bakım. Bu sevgiye dayanan bir şey, bu “labor of love” denilen sevgi üzerinden tanımlanan bir emek aslında. Bu emek ikiye bölünüyor: Bir pratik boyutu vardır, eylem ağırlıklıdır, bir de sosyal boyutu vardır, bakım ağırlıklıdır. Eylem ağırlıklı olan pratik emek; yemek yapmak, çamaşır yıkamak, temizlik yapmak gibi aslında hiç görülmeyen ama olmazsa, yaşamamızın da mümkün olmadığı eylemlerimizi içerir. Ve sosyal emek, ki bu duygusal bir iştir, bakımı ve sevgiyi içerir, sevgi olmazsa yapılamaz. Bu çocuk bakımı, yaşlı bakımı, hasta bakımı, engelli bakımı, birbirine bakma gibi, tamamen duyguyla bağlantılı, duygusal bağ içerir ve çok ciddi bir sorumluluk taşır. Bu emek, olmazsa olmaz, fakat verilen değer düşüklüğü ortada...

Bir ifadeyi paylaşmak istiyorum sizinle, Mehmet Yılmaz'ın² bir tanımı var, güncel siyaset içerisindeki aile kavramına yaklaşımı anlatırken “Çin porseleni kadar hassas” der. Çünkü ne olur biter ne yaşanırsa çeşitli söylemler içerisinde “Türk aile değerlerine aykırı”, “Türk aile değerlerine saldırı” olarak algılanıyor. Şunu ifade edebiliriz, aileler çok güçlüdür, Çin porseleni kadar hassas değildir kesinlikle. Ve ‘başka aileler’in ne kadar güçlü olduğunu, ne kadar dayanıklı olduğunu da GALADER, bu etkinlikte bizlere gösterecek diyebiliriz.

1 Carrington, Christopher (1999). No Place Like Home. Relationships and Family Life Among Lesbians and Gay Men, University of Chicago Press, p. 6.

2 Yılmaz, Mehmet Y. (2020). Çin porseleni kadar hassas: Aile değerlerimiz, T24, 20 Ağustos 2020 <https://t24.com.tr/yazarlar/mehmet-y-yilmaz-hafta-sonu/cin-porseleni-kadar-hassas-aile-degerlerimiz, 27822>

Modern Aile Bir Hayal mi?

Nükhet Sirman

Çok teşekkür ederim. Ben aşağı yukarı 25 yıldır aile üzerine çalışıyorum. Türkiye’de aile çalışmaları her zaman ikinci plana atılmıştır. Aile üzerine çalışmamdan bahsetmeyecektim, Nedime Erdoğan’ın açılış konuşması yüzünden bahsediyorum. Aile üzerine çalışmamın sebebi kendi kızım. Şu anda 31 yaşında. Dördüncü sınıftayken, ilkokulda, ağlayarak geldi eve, “Anne biz aile değiliz” dedi, “Niye?” dedim, “Öğretmen sordu senin ailen kim?”, ben de ‘Ben, annem ve anneannem’ dedim, ondan sonra o, ‘O aile değil’, dedi” dedi. Ben de antropologum ve antropologlar zaten farklı toplumlarda aile gibi evrensel sanılan ilişkilerin nasıl anlam kazandığına bakarlar. Ben aile üzerine çalışmaya böyle başladım. Ama sözlerime başlamadan, iki şey daha söylemek istiyorum. Bir, Can Candan’ı anmak istiyorum, “Benim Çocuğum” belgeseli bir sürü şeyi yaygınlaştırmada çok önemliydi. İkincisi de kötü bir haber vermek istiyorum. Boğaziçi Üniversitesi Cinsel Tacizi Önleme Koordinatörlüğü dün gece itibarıyla lav edilmiş durumda. Koordinatör olarak çalışan Cemre Baytok ücretsiz izne çıkarıldı. Boğaziçi Üniversitesi, bütün kayyumların yaptığı gibi, cinsiyete bağlı şiddeti görmezden geleceğini bir kez daha böylece ilan etmiş oldu. Bunu söylemeden sözlerime başlayamadım. Şuramda bir düğüm var çünkü. İstanbul Sözleşmesi konusuna zaten Nedime Hanım da değindi.

Ben bugün “Modern aile bir hayal midir?” sorusuyla konuşmama başlıyorum. 1870’lerden itibaren gazetelerde ve kitaplarda yeni bir dil ortaya çıktı. Bu dil, aslında garip sıkıntılar ve ilginç talepler anlatmaya, söze dökmeye başladı. Bir şekilde toplumda bir rahatsızlık vardı. Bu

rahatsızlık birçok alanı kapsıyordu. Bunu en güzel ifade eden 1872 yılında İbret gazetesinde çıkan yazısında Namık Kemal oldu. Ona göre haneler çatışma içindeydi. Kadınlar kocalarından nasıl para koparacaklarını hesap ediyor. Babalar oğullarının hiçbir şekilde ne dediğini dinlemiyor, oğullar baba sözü dinlemiyor. Babalar oğulları, analar kızları süs bebeği olarak yetiştiriyor. Kızlar çeyizlerinden başka bir şey düşünmüyor. Gelin-kaynana dırdırından geçilmiyor evin içinde. Bu saptamalardan sonra Namık Kemal mealen "Bir mülkün haneleri," diyor, "evin odaları gibidir." "Her odadan sadece kavga sesleri yükselirse, evlerde huzur refah kalır mı?" Ve yazısını şöyle bitiriyor: "Uyanın, uyanın ki gemi batınca rüzgârı suçlamayın." Yani batacak olan gemi, mülk burada. Dolayısıyla bu söylediği şey ile şu iki önemli konu gündeme geliyor: Mülk dediği, haneler mülkün temelidir. Bugüne tercüme edersek "Aile, toplumun temelidir" diyor 1872'de ve iki önemli konuyu gündeme getiriyor. Bir, mülk yani devlet ile haneler arasında çok kritik bir ilişki var. İki, bu ilişkide yaşanan sorunlar devlet ile ilgili sorunlardır, diyor.

Bugün de aile ve devlet arasında ilişki olduğuna dair çeşitli yaklaşımlar bulunuyor. Eskiden bu kadar yoktu, özellikle bu siyasetler gündeme çıkmadan önce bu bağlantı bu kadar anlaşılıyordu. Özellikle de devletin ailenin işleyişine çeşitli sosyal ve söylemsel politikalarla kontrol etmeye, ona yön vermeye çalıştığı görüldükçe bu bağlantı önemli görülmeye başlandı. Ama bu bağlantının tam da nasıl işlediği konusunda fazla bir açıklama ileri sürülmüyor. Nedir bu bağlantı? Namık Kemal'in sıkıntılarına tekrar bakacak olursak, birbirine bağlı üç kelime kullandığını görüyoruz: Mülk, hane ve odadan oluşan ev. Bu sözler, tesadüfen kullanılan sözler değil. Bir yönetim biçimini tarif eden kavramlar. Bu yönetim biçimi antropolog Claude Levi Strauss'a göre sülale yönetimine dayanan eski toplumlardan da, ulus-devlet modeli ile yönetilen modern toplumlardan da farklı bir toplumsal yapı biçimi. Bu yapıya hane yapısı diyor, "household structure" kullandığı kelime bu. Bu üç yapı da hem insanlar arası gündelik ilişkileri ve duyguları, hem de siyasi yapı ile olan ilişkilerini düzenliyor. Buna göre haneler, birer reisi ve ona bağımlı olan çeşitli statüdeki insanlar tarafından oluşuyor. Bu insanlar arasında kan bağı olabilir, olmayabilir de, o kadar önemli değil. Hane reisleri aynı zamanda hamilik ve paternalizme dayanan bağımlılık ilişkileriyle birbirlerine bağlı.

Osmanlı toplumunda haneler arası hiyerarşinin tepesinde tabii ki Topkapı Sarayı bulunuyor. Osmanlı gibi büyük ve karmaşık bir toplumda, büyük haneler en büyük hane olan saraydan mülkün dört bir yanına yollanmış uydular gibi saray yönetiminin daha küçük çapta bir kopyasını gittikleri yerlerde hayata geçiriyorlar. Bir hane ve hanenin etrafında da çeşitli halkalarla bağımlı tutulan diğer haneler. Böylece hane en küçük yönetim biçimi haline geliyor. Eşit statüdeki haneler arasındaki ilişkiler siyasi hesaplarla yapılmış ittifaklarla, ki evlilik de bunun önemli bir yolu, eşitsiz haneler arasındaki ilişkiler ise bağımlılığın getirdiği mecburiyetlerle belirleniyor.

İşte Namık Kemal'in şikayetçi olduğu durum, bu hane yapısının giderek işlevini kaybettiğinin işaretini veriyor bize. Ona göre her telden çalan hanehalkının mülkte uyum sağlaması ve devleti yönetmesi beklenmez. Bu şikayetler, Tanzimat romancılarının ana konusu haline de gelirken, Fatma Aliye Hanım gibi felsefeciler de çözüm bulmaya çalışıyorlar. Yani 19. yüzyılın sonuna yaklaşırken bir şeylerin değiştiğini ve bu değişim sonunda eski kurumların istendiği gibi çalışmadığının seslerinin yükseldiğini görüyoruz. Her kafadan bir ses. Aynur Demirdirek'in anlattığı Beyaz Konferansların konuşmacısı P.B., salonda toplanan kadınlara kendi haklarının peşinden gitmesini söylüyor. Üst sınıfların okuduğu romanlar sayesinde, aşk arzusunun peşinde koşan kadınlar aile mecburiyetlerini sırtlarından atmaya çalışıyorlar. Çalışma hakkı için mücadele eden kadınlar, daha sonra Sultanahmet Meydanında Halide Edip'i de dinlemeye gidiyorlar. Kısaca, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı özgürlük temaları kişiden ulusa her düzlemde Osmanlı toplumunda dile getirilmeye başlanıyor.

Hanenin içini düzene sokmak için farklı öneriler roman ve gazete yazılarında yayınlanır hale geliyor. Kimine göre, esir kadınlar gibi söz dinleyen, gözü açılmamış kadınlarla evlenilmeli ve geleneksel hane yapısı sürmeli. İntibah'taki Namık Kemal'in söylediği aslında bu. Kimine göre ise, sadece Namık Kemal'in sözünü ettiği hürriyet, var olan düzensizliğe çözüm getirebilir çünkü istibdat sadece ülkeyi değil, hanelerin içini de kemirmektedir.

Bu hürriyet kavramının romanlarda işlenmesi üst sınıflarda ve özellikle Halide Edip gibi yazarlarda aşk romanlarına dönüşüyor. Özellikle Handan romanında Halide Edip, hürriyete dayalı yeni düzenin ideal resmini çiziyor. Eşler, evin içinde yanan şömine karşısında bir şeyler içerken felsefe tartışıyorlar. Burada bu iki kişinin birlikteliği, sadece ikisi de istediği için, birbirlerini seçtikleri için mümkün. Ne aile, ne para, ne mevki, ne siyasi yoldaşlık ne de cinsel arzu yeni aileyi oluşturmamalı. Handan bunu anlatıyor. Akıl birliği ve fikir teatisinden oluşan sıcak bir muhabbet, ki bu muhabbet sözcüğü biliyorsunuz birçok anlama geliyor, aşk gibi güvenilmez bir duygu yerine, ailenin temelini oluşturmalı. Bu yolla ancak akılla donatılmış bir sevginin kurduğu çekirdek ailelerden artık söz edilebilir. Bu çekirdek ailenin reisi kocadır. Ama o bir despot değil, haşa, küçüklerine sevgi ile yaklaşan iyi niyetli bir hamidir. Karısı olan kadın ile çocukları da küçükleri olarak mutlaka ona saygı ile yaklaşacaklardır. Modern ailenin ideal resmi budur.

1926 Medeni Kanununun yasal hale getirdiği ana-baba ve çocuklardan oluşan ve böyle duygular ve konumlarla tanımlanmış çekirdek aile, her şeyden önce aklın önerdiği ve yönettiği bir kurum olacaktı. Çekirdek aile, bir yandan insanları hamilere bağımlı kılan mecburiyetlerden kurtarmış, diğer yandan da insanların kendi istedikleri gibi sıcak bir yuva kurmalarını mümkün kılacaktı. Bu ilk anlarda çekirdek aile, ancak birey ile devlet arasındaki sülale, yerel beyler ya da inanç birlikleri gibi bütün araçlardan

arındırılması ile mümkün olabilecek bir kurum olarak hayal ediliyor. Devlet ile birey arasında aile reisi babadan başka hiçbir yapı, oluşum kalmaması isteniyor. Bu düzen, Namık Kemal'in de müsavat dediği eşitliği sağlayacak, vatandaşı özgürleştirecek olduğu için akla yatkındır deniyor. Akla yatkın olduğu için de halk bunu talep edecektir, isteyecektir. Kısaca çekirdek aile düzeni, geniş bağımlılıklara son vereceği için vatandaşın arzuladığı düzeni hayata geçirecektir. Zor, istibdat yöntemidir; çekirdek aile ise kadınların ve erkeklerin kendi arzularının başat kılınmasıdır. En azından hayal budur.

Ancak cin şişeden çıkmıştır. Arzulanan çekirdek ailenin akılla yönetilmesi, bir yandan arzuyu devreye sokarken, diğer yandan bu arzuyu akılla dengelemeye çalışmaktadır; bu kolay bir iş değildir. Arzunun öznesi bireydir. Bireyi arzularını şekillendirerek yönetmek ise kültür endüstrilerinin ve teknik altyapının çok daha gelişmiş olduğu, şimdiki gibi zamanlara özgü bir strateji olabilir ancak. Bu yüzden bu strateji ancak büyük şehirlerdeki iktidar odaklarına yakın kesimlerde devreye sokulabilirdi. Bu kesimlere o yüzden elit dedik. Bu elitler, akıl ile arzu dengesini tabii ki sadece akılla değil, iktidar ve çıkar ilişkileri bağlamında kurdular. Toplumun diğer kesimleri hane yapılarını hâlâ ideal sayıyorlardı. 1980'lerde Söke'de yaptığım bir araştırmada hane yapılarının hâlâ ideal olduğu ayan beyan belliydi. Şehir elitleri ise bu yıllarda çoktan çekirdek aile yapısını benimsemiş gibi yaşadılar. Tam benimsemeyip ikisinin arasında bir şekilde yaşayanlara ben orta sınıf dedim.

Akrabalığa dayalı toplumlarda veya aile yapılarında evlilik ve cinsellik farklı biçimlerde düzenleniyordu. Genelde cinsel arzu, özellikle ata soylu ve ataerkil toplumlarda (böyle saf antropoloji veriyorum şimdi), topluluk düzenini bozma potansiyeli taşıyan bir tehdit olarak görülüyordu. Buna göre cinsel arzu ve aşk, erkek ve kadınları topluluğa karşı olan görevlerinden uzaklaştırabileceği için toplum düzenini sarsabilirdi. Bu yüzden üst sınıflarda cinsellik fazla kontrol edilmezdi, önemli olan doğurganlıktı. Özellikle Avrupa'da kadınlar da erkekler de evliliği bir ittifak olarak, mecburiyetten yapılan bir akit olarak görürlerdi. Yaşadıkları cinselliğin bu akdi bozmamasına dikkat ederlerdi. Atasoylu, ataerkil sülale toplumlarında ise, kadınların cinselliği, kan bağına zarar gelmesin diye sıkıca kontrol edilir, erkeklerinki ise kişinin toplumsal statüsüne göre değişirdi. Göz ardı edilebilir şekilde sürdürdüğü ölçüde kabul de görürdü. Ancak sülale ya da haneye dayalı geleneksel toplumlarda cinsel arzu ile toplumun temel taşı olan kan bağı arasında zıtlık kurulur. Sülalenin ya da hanenin birliği açısından tehdit olarak görülen arzular, sülale ya da hane yapısının dışında tutulurlar.

Modern toplumda ise aile ile arzular arasında zıtlık yerine uyum kurulmaya çalışılmıştır. Modern aile hayali, kadının arzuları kadar bedeninin, emeğinin, kimliğinin ve hatta doğurduğu çocuklarının da kimliğinin, nasıl ve kimler tarafından, (yani aile reisi tarafından) kullanılabileceğini belirliyor. Aile reisinin kontrolünde

olan arzu, emek, beden ve kimliğin hep aynı yönde düzenlenmesi modern aile içinde tutarsızlık olmamasını sağlar. Modern evlilik, geleneksel toplumdan aileye reisi de taşır. Yani muhabbet iyi güzel de bir reis olması lazım gibi bir dayatma eski toplum alışkanlıklarının moderniteye taşındığını gösteriyor. Kadın cinselliğinin kontrolü de aynı şekilde geleneksel toplumdan geliyor; cinsellik, kadınların aklına bırakılamayacak kadar önemli görülüyor. Kadınlık arzularıyla cinsel arzuların bu denli örtüşmesi yeni, modern bir olgu. Arzuyu bu denli yönetimin bir parçası haline getiren modern aile hayali, ne ilginçtir ki, bu arzunun içine cinsel arzuyu hiçbir zaman açıkça yerleştirmez. Üstü örtülen bu cinsel arzunun evliliğe dayanan mutlu aile hayallerinde her zaman iki farklı cins arasında yaşanacağı ve aile reisinin çıkarlarının bu ilişkiyi yönlendireceği açıkça ilan edilmez. Nitekim, kadının bedeninin, kocanın erki içinde olduğu ya da evlilik içinde tecavüz olabileceği Türkiye’de yeni yeni konuşulan konular olmuştur. Özellikle cinsellik ve arzular konuşulmaz, ayıptır çünkü. Ancak ne olduğu bilinir ve konuşulmadan kabul etmek zorunluluğu vardır. Yakın zamanda kürtaj üzerine yaptığımız bir araştırma, kadının kendi bedeninin sahibi olmayacağını açıkça ortaya koyduğu gibi, kadınların bile evlilik içi tecavüz hakkında konuşmadıklarını, bunları dile dökecek kavram dağarcığına bile sahip olmadıklarını gösteriyor.

Modern aile hayalinin karşısında duran, bu aileye zıt olan arzu ve aşk değil, bu arzuyu ve aşkın kimlere yönlendiğidir. Aileler davul dengi dengine diyerek çocuklarının kimi sevebileceğini kontrol etmeye çalışırken altında yatan korku ve tehdit bu arzunun aynı cinse duyulmasından kaynaklanmaktadır. Heteroseksüel evliliğe dayanan modern ailenin birliğine tehdit buradan gelir. Kan bağına dayalı toplumlarda sorun yaratmayan eşcinsel arzu, modern toplumun temeli olan ikili cinsiyet kimliği rejimini sarsar. Bu ikili kimlik rejimi, sadece cinsel yönelimi değil, ikili cinsel kimliği olmayan (non-binary), tüm kimlik biçimlerini (trans, queer, intersex gibi) tehdit olarak algılar.

Arzuyu ve bireyselliği kışkırtmak, aynı zamanda bunlara şekil vermek, bunların sınırlarını çizmek kolay bir iş değildir. Bu iş bir yandan ailenin işi haline gelirken, diğer yandan işlevi profesyonelce götürecek başka aktörlere de ihtiyaç vardır. Roman ve dergi yazarları, sinema, okul, öğretmenler, psikologlar... 1933’te bir reklam vardı Cumhuriyet Gazetesinde çalışmalarımı yaparken karşılaşmıştım. Elle çizilmiş bir evin reisi işten eve geliyor, bunun tablosunu çizmeye çalışan bir desen. İnci küpeli, inci kolyeli, döpiyesli bir kadın evinin kapısını açıyor ve Amerikan çizgi roman kahramanı dedektif Dick Tracy kılıklı, şapkalı bir adam içeri giriyor. Çizimi altında “Çapa marka unları hanenizin mutluluğunu sağlar” gibi bir yazı var. Reklam, Çapa marka unuyla nasıl uyumlu ve huzurlu bir aile yaratılabileceğini gösterirken mutlu aile hayallerinin reklamlar yoluyla hâlâ benzer biçimlerde resmedildiğini görmemizi sağlıyor. 1930’ların dergileri, 1950 ve 1960 yıllarının sineması, Hayat gibi sosyete

hayatını “Mutlu Aileler Sırlarını Anlatıyor” gibi başlıklarla anlatan dergiler, film yıldızlarının parıltılı yaşamını “meşhur ama bir türlü yuva kuramadı” acımasıyla aktaran Ses gibi, Yelpeze gibi dergiler zaman içinde bu işlevi sürdürdüler.

Arzu ve bireysellik diye anlattığım hayal, aslında kültür endüstrileri kadar geleneksellik de dengeleniyor. Belgin Tekçe’den Şerif Mardin’e birçok sosyolog modern ile geleneğin nasıl iç içe yaşandığını anlatmışlardır. Şerif Mardin, Medeni Kanunun Mecelle’den çok da farklı olmadığını, eve bakan aile reisi koca figürüyle geleneksel aile babasını tekrar olumladığını anlatır. Belgin Tekçe ise İstanbul’un alt orta sınıf mahallelerinde yaptığı araştırmasıyla bireyin kendi arzularını hep daha geniş bir aile ve çevre bağlamında değerlendirip bunların arasında bir denge kurmaya çalıştığını anlatmaktadır. Geleneğin toplumdaki bu yeri modernin de geleneğe ihtiyaç duymasından kaynaklanıyor. “Büyüklere saygı” şiarı, örneğin toplumda yaygın olarak kabul gören yaşa dayalı hiyerarşinin hâlâ işlevsel olduğunu gösteriyor.

Geleneksel ve modernin bu iç içeliği bile bir yandan bu modern aile hayalinin baştan itibaren hayalde mahkûm kalacağını gösteriyor ama başka nedenler de var. Aksu Bora ve İlknur Üstün “sıcak bir yuvanın” içinde yaşanan şiddeti gösterdiklerinden beri her gün bu şiddetin başka bir sonucuyla karşılaşılıyor. Yaşanan bu şiddet, kadınların bu sıcak yuvayı hâlâ hayal etmelerini engellemiyor. Şiddet yaşayan kadınlarla yaptığımız bir araştırma kadınların bir yandan bu hayal yüzünden çok uzun süre şiddete dayandıklarını gösteriyor. Arzuları Halide Edip’in anlattığı şömineli hayalden çok farklı değil. Eşinden şiddet gördüğü için darp raporu ile uzaklaştırma kararı çıkartmış bir kadın “Ama” diyor “... insan ister istemez bir sıcak yuvası, bir kocası olsun istiyor. Otursan sohbet etsen...” Bu arzu çok yaygın. Araştırma da şiddet gören kadınların son noktaya kadar bu evlilikten ve bu hayalden vazgeçmediklerini gösteriyor. Korkunç bir hayal. Aldatılma, kocanın çocuğa şiddet uygulaması, ya da bütün bir ömür çalışarak satın alınan evin koca tarafından kadına söylemeden satılması. Bunlar kadının mutlu yuva hayallerini yıkan gelişmeler oluyor.

Erkek şiddetinin bu hayali yıkamaması üzerinde durulması gereken bir konu. Mutlu yuva aile arzusu kadını bir yandan erkeğe bağımlı kılıyor, ancak ataerkillik bu arzunun gerçekleşmesine olanak tanımıyor. Erkekler başka kadınlara gidebiliyor, kumar ya da içkiye dalabiliyorlar. Bunların hiçbiri olmasa bile ilgisizler ya da kadına para vermiyorlar. Üstelik bunları en doğal hakları imiş gibi yapıyorlar. Erkek olmanın gereği olarak yapılan bu tür davranışları destekleyen ve mümkün kılan toplumda başat olan ataerkil sistem. Yani ataerkillik bir yandan kadının modern, çekirdek küçük ailesinin hayalini kurmasını, diğer yandan da bunun gerçekleşmemesini sağlıyor. Araştırma üzerine düşünürken bir yandan da kadınların arzusunun ne kadar güçlü olduğunu görmek de ilginçti.

Kadına yönelik şiddet tabii ki sadece modern toplumda yok, geleneksel, modern, her tür toplumda var. Bu problem genelde, Türkiye’de çok uzun süre “Biz moderniz!

Biz moderniz!” diye gezdiğimiz zamanlarda, gelenekten kalan birer artık olarak nitelendirildi. Bugün günde üç kadın öldürülürken ve ekonomik zorluklar aileyi ciddi bir şekilde tehdit ederken bu hayali yaşatmak kolay değil. Orta sınıflar uzun bir süre bu hayali gerçekleştirecek gelire sahiptiler. Ancak bu hayal alt sınıflara da adeta apartmanda oturma mecburiyeti gibi yayıldıkça bu hayali destekleyecek maddi alt yapının olmaması da büyük sorun oldu. Hayal yayıldıkça, yaygınlaştıkça, her taraftan görülür, işitilir hale geldikçe normal oluyor. Sanki hayalden çıkıyor, ataerkil erkek yaşam normları kadar mecburiyet içermeye başlıyor. Bu mecburiyetin hayata geçirilememesi de modern aile hayalini yıkıyor. Çekirdek aileyi mümkün kılan apartman yaşamı norm haline gelirken, her dairede bir aile ferdinin oturması geleneksele yaklaşım kadınların modern aile arzusunun gerçekleşmesine engel oluyor. Araştırmada konuştuğumuz, akrabalarıyla aynı apartmanda oturan kadınlar kendilerini o normalin parçası olarak görmekte zorlanıyorlar. Kapılarını kapatabilmenin bile lüks olduğunu anlatan bu kadınlar, kadınlara önerilen modernlik arzularının nasıl ataerkil normlarla kuşatılıp kontrol altına alındığını göstermiş oluyorlar.

Normal olanı yapabilmek, o normun gereklerini yaşayabilmek önemli bir kadınlık arzusu. Modern aile hayali, kadınların gerçekten normal olarak kabul ettikleri ve arzuladıkları bir hayal haline geldi. Bu hayalin yaygınlaştırılmasında dizilerin çok büyük rolü var. 1990’larda yayınlanan Çocuklar Duymanın dizisi seyircisine tam da o modern yaşamın gereklerini öğretiyordu. Kadınlar başroldeki Meltem’in evini nasıl dekore ettiğini, çocuklarını operaya götürdüğünü, çocukların önünde her şeyin konuşulamayacağını ve en önemlisi mutfağa giden kapının kulpunun olmadan açılıp kapanabilmesini merakla izlediler. Dizi ayrıca erkeğin taş fırın erkeği olduğunu, karşısındaki eşinin arzularına göre davranan kocaların light erkek olduğunu söyleyerek ataerkil normlara uygun davranan kocanın modernlik skalasında geri kaldığını anlatıyordu. Modernliği eve getirecek olanın kadınlar olmasıyla dizi, kadınlara koca arasındaki arzu çatışmasını açıkça ortaya seriyordu. Ama kadınlar dizileri yalnızca ev dekorasyonu öğrenmek için izlemiyorlar, aynı zamanda da bir erkeğin kadına aşk duyabileceğini ve onu gerçekten sevebileceğini gösterdiği için de izliyorlar. Yine Gümüş diye bir dizi vardı, Arap dünyasına ithal oldu ve Arap kadınlar Türk erkeklerinin şahane olduğuna, kadınları sevebildikleri ve bunu gösterebildiklerini düşündükleri için, kanaat getirdiler. Gerçekten de erkekler kadınların istediklerini sadece dizilerde ve sadece âşık olunca yapıyorlar. Kadınlar dizileri bu yüzden seyrediyorlar.

Ancak Çocuklar Duymanın’dan 20 yıl sonra diziler modernliğin şampiyonluğunu yapmak yerine o modern ailenin açtığı yaraları göstermeye ve iyileştirmeye çalışıyorlar. Müge Anlı ve Esra Erol’un hazırladığı gündüz kuşağı programları ailenin açtığı yaraları ayan beyan göstererek rating topluyorlar. Çocuğunu bırakan ya da kaçırılan anneler, kocalarından kaçıp başı daha büyük belalara giren kadınlar, başka kadınlarla ilkiyle boşanmadan ikinci evlilik yapmaya kalkan adamlar bu

programlarda konuşuyor, yaptıklarının nedenlerini açıklamaya çalışıyor ya da ne kadar haklı olduklarını iddia etmeye geliyorlar. Bu programlarda anlatılan hikayelerin akşam kuşağında dizi formatında hikâyeleştirilerek seyirciye sunulduğu da oluyor. Örneğin kızını zengin adamlara yamamaya çalışan anneler teması, gündüz kuşağında Müge Anlı'nın programında görüldükten sonra daha sonra Fazilet Hanım ve Kızları adlı dizinin ana konusu olarak işlendi. Diziler bu gibi yaraların zaman içinde sabırla nasıl iyileştirilebileceğini anlatırken yaptıkları esas şey izleyici kadınların o kadınlık arzularına daha sıkı sarılmalarına neden olmak.

Modern aile bir hayal mi diye söze başladım. Bu ailenin hayali olduğunu, gerçekleşmesinin neredeyse imkânsız olduğunu gösterdim ama hayalin kendisinin toplumsal cinsiyet rollerini, kadın-erkek ayrımını ve ataerkinin gücünü sürdürmek açısından tamamen gerçek olduğunu iddia ettim. Kadınlar modern aile hayallerinden oluşan kadınlık arzuları sayesinde evliliklerini sürdürüyorlar, patriarkaya boyun eğiyorlar ve toplumsal cinsiyet normlarını isteye isteye üstleniyorlar. Çok eskiden Rosalind Coward'ın Kadınlık Arzuları diye bir kitabı vardı, Türkçeye de çevrilmişti hatta önsözünü de ben yazmıştım 1989'da. 32 yıl sonra yine kadınlık arzuları...

Zuhal Yeşilyurt Gündüz: Hocam çok teşekkür ediyorum ben de. Çok kısa toparlamak gerekirse aslında tarih tekerrür ediyor. Namık Kemal'in "haneler çatışma içerisinde" demesi üzerinden yüzlerce yıl geçti ama aynı çatışma devam ediyor. İstibdat hem saray hem de haneleri kemirmekte, geçmişte de günümüzde de, demek istiyorum. Hürriyetin tek çözüm olarak karşımıza çıktığının altını çizmek istiyorum.

Türkiye’de Dönüşen ve Farklılaşan Aile Örüntüleri

Fatma Umut Beşpınar

Ben bugün burada olduğum için, birçok nedenden ötürü çok mutluyum. Öncelikle Nedime Erdoğan’ın birçok önemli noktayı tartışmaya açan girişi için çok mutluyum. Çünkü onun söylediklerinin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bir aile kurgusu dışında; yaşanarak aile ve dayanışmayla, birbirimizi destekleyerek aile olunduğunu dile getirdiği için çok önemli buluyorum Nedime Hanımın sunumunu. Üç tez öğrencim Nedime Hanımın dile getirdiği bu boyutu saha çalışmasına dayanarak araştırdılar. Onların isimlerini anmak isterim: Haktan Ural, Ecem Ece ve Damla Umut Uzun. Ural, Ece ve Uzun Türkiye’de LGBTİ+ bireyler için Türkçeye kurgusal aile olarak çevirebileceğimiz “fictive family” kavramı çerçevesinde seçilen ailenin ne kadar önemli olduğunu tez çalışmalarında gösterdiler. Onların çalışmalarının Türkiye’deki literatüre çalışılmayanlar, görülmeyenler ve duyulmayanlara mercek tutarak çok önemli katkılarda bulunduğunu düşünüyorum.

Nedime Hanım’ın girişinden sonra Nükhet Sirman gerçekten çok güzel bir başlangıç çizdi hepimize. Nükhet hoca ile aynı oturumda olmak benim için çok büyük bir mutluluk. Gündem çok hızlı değişiyor ve belleğimiz bu kadar hızlı tartışmaların içinde ancak çok yakın geçmişe odaklanabiliyor. Biraz önce Nükhet hocanın konuşmasında da belirttiği gibi daha dün yepyeni bir şey oldu hepimizin hayatını etkileyen. Boğaziçi Üniversitesi Cinsel Tacizi Önleme Kurulunun çalışmaları, özellikle Cemre Baytok’un emeğinin sonuçları bizim için çok önemli bir kazanımdı. Cemre Baytok ücretsiz izne çıkarılarak ofisin çalışmalarına fiilen son verildi. Ben de ODTÜ’deki Cinsel

Tacizi Önleme Biriminin kurulmasında çaba gösterenlerden biri olarak, bu tür birimlerin ne kadar büyük mücadelelerle kurulduğunu biliyorum. Ancak ne yazık ki içinde bulunduğumuz günlerde kurumsal kazanımlarımız ciddi tehlike altında.

Nükhet Sirman'ın sunumunda kıyamet olarak görülen aile yok oluyor düşüncesinin -apokaliptik bir düşünce bu, yeni bir şey olmadığını gördük- "Aile yok oluyor aman dikkat!" düşüncesinin nasıl Osmanlı son döneminden beri dönem dönem tekrar ettiğini gördük. Ancak şunu söylemek istiyorum, sevgili Nükhet hocamın kendi konuşmasında belirttiği üzere, Namık Kemal'in 1872'de söylediği o kıyamet hâlâ günümüzde de devam ediyor. "Aile yok oluyor! Aile yok oluyor!" "Aileye çok büyük bir saldırı var." "Aileyi korumamız gerekiyor." Bu söylem siyasetçiler, politika yapımcılar ve bazı sosyal bilimciler tarafından sürekli, yeniden ve yeniden üretiliyor.

Oturumun başlığı ideal aile kurgusu. Türkiye'deki ideal aile kurgusunu ve bu kurgunun gerçekten ne kadar uzak olduğunu anlamak için dönüşen ve farklılaşan aile örüntülerini görmemiz gerekiyor. Bir yerde idealler var, bir yerde de dönüşümler ve farklılaşmalar, çeşitlilikler var. İdeal aile kurgusu hepimizin söylediği gibi bir sabitleme içeriyor, tek tip üzerine kurulu bir kurgu. Devlet ve diğer kurumlar tarafından tektipleşerek sabitlenen aileye kültürel bir öz atfediliyor. Bu kültürel öz de bugünkü düzende geleneksel bir öz. Türkiye'de gelenekler ideal ailenin kurgulanmasında hem siyasi söylemde hem de devletin sosyal politikalarında önemli bir rol oynuyor. Bu anlayışa göre, aileyi korumamız ve kurtarmamız gerekiyor. Son dönem İstanbul Sözleşmesi'ne yönelik tartışmalarda da gördüğümüz gibi. Zuhul hocamın söylediği gibi, bu kurguda aile çok hassas bir Çin porseleni olarak kabul ediliyor, sürekli korunması gerektiği iddia ediliyor.

Bu noktada bu idealize edilen kurgunun amacı, işlevi ve sonuçlarını düşünmemiz gerektiğini düşünüyorum. Biz neden böyle bir kurguya sahibiz? Bu kurguyu yapanlar neyi amaçlıyorlar? Ne tür kazanım elde ediyorlar? Bu kurgunun işlevi ne? Bu kurgunun sonuçları ne? Heteroseksüel, çocuklu, çekirdek, tüm bakım faaliyetleri tamamen kadının omuzlarına bırakılmış bir aile... Tekrarlarsak, arzunun gizli kapaklı yaşanması gereken, heteroseksüel, çocuklu, 3 çocuk olursa daha da iyi, çekirdek, çocukların ve yaşlıların bakımını da kadınların üstlendiği, kadının emeği pahasına dönen bir ideal aile söz konusu. Çocuğun yanı sıra yaşlı, hasta ve engelli bakımı da kadına düşmüş durumda. Devlet de kadın bu bakımı sağlarsa, bu aileyi destekliyor. Devletin sosyal politikaları da bu tür ailelere yönelik ve bununla sınırlı. Ayrıca gerektiğinde kriz dönemlerinde aile iç dayanışma mekanizmalarını devreye sokacak. Yani "Aa efendim ekonomik kriz mi oldu, onlar kendi sorunlarını kendileri yardımlaşarak hallederler zaten" algısı hâkim. Sevgili Aksu Bora'nın Yoksulluk Halleri'ndeki bölümünü hatırlatmak isterim. "Olmayanın nesini idare edeceksin?" Kaynaklar sınırlı olduğunda paylaşmak, dayanışmak mümkün değil. Ayrıca az olan paylaşılsa bile paylaşımdan herkes eşit pay alıyor mu? Az olan kimler arasında paylaşılıyor, bu konular göz ardı ediliyor.

Devletin rolü küçüldükçe, sorumlulukları küçüldükçe, aile bireyleri arasındaki yük eşitsiz olarak artar. Aile bireyleri üzerindeki yük artarken, biraz önce Nükhet hocamın çok güzel ifade ettiği gibi, aile, içindeki bireylerin duygularını düzenler, kim ne hissedecek, kim bu hislerle hangi sorumlulukları alacak ve yerine getirecek. Devlet politikaları normatif duyguların oluşmasında, aile içi iş bölümünün yapılmasında önemli bir rol oynar, kadının annelik rolü üzerine siyasetçilerin tartışmalarında bunu görüyoruz. Bir diğer boyutu, aile kişileri aşan bir kişiye dönüşür yani Bourdieu'nün deyimi ile “transpersonal person.” Artık o bütün içinde bulunduğu kişiler adına karar verebilen, devlet tarafından muhatap kabul edilebilen, kişi özelliği atfedilen bir kuruma dönüşür. Devlet ve diğer kurumların küçülen sorumluluklarını gittikçe devralır. Sorunlarını kendi çözmesi beklenen, o mekanizmaları hızlıca oluşturması beklenen bir kurumdan söz ediyoruz. Bu ideal aile kurgusu, bu bir kurgu ve biraz önce Nedime Hanım'ın söylediği haliyle söylemek isterim, bir de “gerçek aileler var”, toplumdaki aileler var. Toplumda da farklı farklı aileler var. Ben çok önemli buluyorum bu “başka aileler” ifadesini ama orada da durmamamız gerekiyor. Başka aileler ifadesinde bir de “asıl aile” iması var gibi. Başka aileler değil de birçok aile var, çeşitli aileler var. “Asıl aile” diye bir şey yok. Asıl aile olarak sunulan kurumun çok büyük bir kurgu olduğu noktadan başlamamız gerekiyor.

Belki hepimiz biliyorsunuz 2006, 2011 ve 2016'da T.C. Aile Bakanlığı “Türkiye Aile Yapısı Araştırması” (TAYA) diye bir araştırma yaptı. Bunu 5 yılda bir yapıyor ve veri topluyor. Türkiye’de bu tür temsili veri toplanan araştırmalar son derece sınırlı. “Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması” (TNSA) var, çok önemli veriler topluyor, özellikle kadına yönelik şiddete ilişkin çok detaylı veri var orada. Aile yapısına ilişkin ve hanehalkının dönüşümüne ilişkin son verileri almak açısından bu TAYA bize ipucu veriyor. Dönüşümü anlamak, geleneksel olarak sunulan, sabitleşen şey gerçekten sabit mi onu anlamak lazım. Tabii ki hiç sabit değil. Nelere bakabiliriz? Hanehalkı yapısına bakabiliriz. Evlilik pratiklerine bakabiliriz ki bunun içinde evlilik yaşı, evlilik kararı, tanışılan çevre, evlilikten beklenti, boşanma var, bunlara bakabiliriz. Doğurganlığa ve ebeveynlik pratiklerine bakabiliriz. Ben bugün bunlar üzerine kısa paylaşımlarda bulunacağım.

Hane yapısına baktığımızda, Türkiye’de son 50 yıl içerisinde TAYA'nın deyimiyle “dağılmış aile” olarak ifade edilen, aslında tek başına yaşayan, tek ebeveynli, ya da babaanne- torun, dede-torun gibi tek kuşak atlayarak oluşan ailelerin ciddi oranda arttığını görüyoruz. Bugün Türkiye’de bu aileler geniş aileden daha yüksek bir orana sahip. Türkiye'nin %11'i geniş aile, bu aileler ise %20 oranında. Yaklaşık iki katı, önce bunu görelim. Bu önemli. 1960 ve 70'lerde %60 seviyesinde olan çekirdek aile bugün %70 seviyesinde. Son 50 yılda çekirdek ailenin oranı %11, ‘dağılmış’ denilen ailenin oranı %57 artmış, geniş ailenin oranı ise %138 azalmış.

Bence burada özellikle şunu sormak lazım: Ataerkil geniş aileye ne oldu? Ataerkil geniş aile 1978 yılında %19,3'tü, 2016'da %5,1'e indi. Ataerkil geniş aile, "çözülmüş," "dağılmış" olarak ifade edilen aileye oranla çok daha küçük oranda. 2016'da her beş aileden biri "dağılmış" aile. Peki boşanmış ebeveynler? O da %1,9'dan %4,8'e yükseliyor, sadece 2011-2016 arasında 1,5 kat artıyor. Tek ebeveynli ailelerde hiç evlenmemiş ve boşanmış ebeveynlerin oranı artarken, dul ebeveyn oranı azalıyor. Yani bir şekilde "seçilmiş tek ebeveynli aile", özellikle kadınların evlenmeden ya da boşanma yoluyla kurdukları tek ebeveynli aile oranı artarken, eşinin ölümüne bağlı olarak kurulan "zorunlu" tek kişilik hane oranı düşüyor. Ayrıca tek kişilik hanelerin %64'ünün, tek ebeveynli hanelerin ise %90'ının kadınlardan oluştuğunu görüyoruz. Yeni bir toplumsal yapı var aslında. Bizim öncelikle bunu görmemiz gerekiyor. TÜİK 2018 verilerine göre, Türkiye'de son 10 yılda evlilik sayısında %7 azalma var. Boşanma sayısında %41'lik artış var. 1957-66 yılları arasına baktığımızda 15 yaş altı kadınlarda evlenme oranı %13 iken, bugün %0. 15-17 arası evlilikler %44 iken, bugün %8. 17-18 yaş arasına baktığımızda %57 iken, bugün %8. 18 yaş üstü evlilikler o gün %44 iken, bugün %92. Bu rakamlar bize sadece ilk evlilik yaşının değil, evliliğe ilişkin norm ve pratiklerin de nasıl değiştiğine dair önemli ipuçları veriyor. Erkekler için de değişim söz konusu. En çarpıcı olan kısmı vereyim, erkeklerde 18 yaş üstü evliliklerin oranı 1957-66 yılları arasında %76 iken, bugün artık %99,7.

Evlilik kararlarının nasıl alındığına baktığımızda, Nükhet hocamızın söylediği gibi ayrılmış bir yapı yok. Karışmış bir yapı var, hibrit, melez yapılar var. İki bir arada işleyen aile yapılarından söz etmemiz lazım. Tam örneği bence, 2016'da evliliklerin %27'si kişinin kendi kararı ve aile onayı ile, ikisi bir arada; %3'ü kişinin kendi kararı ve aile onayı olmadan, %48'i aile kararı ve kadının onayıyla kuruluyor. Burası bence vurgulanması gereken bir nokta, %15'i aile kararıyla, kadının kararı olmadan gerçekleşiyor. Şimdi bu bize birbirinden çok farklı hanelerin ve hane içi ilişkilerin aynı toplumda bir arada olduğunu gösteriyor. Ayrıca bu farklılıkların içinde tamamen modernleşmiş ya da tamamen geleneksel değil, birbiri içine geçmiş melez yapıların olduğunu da gösteriyor diyebiliriz.

Yine bir başka önemli gösterge: tanışılan çevre. 2016'da evlilikler kurulurken %79'u aile, akraba ve komşu, %4'ü okul, %7'si iş ve %10'u arkadaş çevresinden oluşuyor. %0,6 oranında eşler birbirlerini internet aracılığıyla buluyor. Burada aile çevresinin ciddi olarak son rakamlarda düştüğünü, okul, iş ve arkadaş çevresinin arttığını ve internet aracılığının da yeni bir kategori olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Bununla birlikte 2016'da evliliklerin %16'sında başlık parası uygulaması var. Akraba evliliği oranı ise %23, özellikle kuzen evlilikleri.

Evlilikten beklentilere baktığımızda, Nükhet hocam dedi, "kadınlara sunulan tek şey evlilik. Evlilikten başka bir yaşama dair fikirleri yok, alternatif bir yaşam kurabilmek mümkün değil". Kadınlar erkeklerden işinin olmasını bekliyor, tabii

burada kadının Türkiye’de iş gücü piyasasına katılımının son derece düşük olduğunu da altını çizmek isterim. Kadınların eşlerinden birinci beklentileri iş sahibi olmaları ve aile yapılarının benzerliği... Nükhet hocamın dediği gibi, “davul dengi dengine”. Türkiye’deki evliliklerde aile yapısı benzerliği, kadınlar tarafından ikinci olarak, erkekler tarafından ise ilk sırada istenen özellik. Erkekler “İlk önce aile yapısı benzesin” diyor. İkinci olarak da “İlk kez benimle evlensin” diyor. Bence bu tercihler Türkiye’deki kadın erkek rollerine ilişkin beklentileri gayet güzel anlatıyor.

Boşanmaya ilişkin tartışmayı geçeceğim, ilginç olduğunu düşündüğüm için kısaca şunu söyleyeyim: 2006’da %4 olan boşanmış kadın oranı, 2016’da, 10 yıl içinde, %8 oluyor yani 2 katına çıkıyor. Evlilik kuşaklarına baktığımızda 1957 ve öncesinde evlenen kadınlar arasında %3-4 olan boşanma oranı yakın dönemlerde evlenenlere baktığımızda, 2000’li yıllarda evlenenlerde, %11’e yükseliyor.

Şimdi de doğurganlığa bakalım, bu da ilginç bence. Bongaarts’ın 7 aşamalı bir doğurganlık dönüşüm modeli³ var. Bu model çerçevesinde Türkiye’yi bir yere yerleştirmeyi düşünürsek, Eryurt’un⁴ bu konuda güzel bir çalışması var. Eryurt, TÜİK doğum istatistiklerini temel alarak, Türkiye genelinde doğurganlık dönüşümünün tamamlanmaya başladığını, Türkiye’de son aşama olan ‘geçiş sonrası’ aşamaya geçildiğini söylüyor. Bu son aşamaya geçmek şu demek: Bongaarts’ın doğurganlık dönüşümü tamamlandıkça, ideal çocuk sayısı, sahip olunan çocuk sayısını geçer. Yani insanlar ideallerinde 2 çocuk sahibi olmak isteseler de tek çocuk yaparlar. Türkiye’de ideal çocuk sayısı, toplam doğurganlık hızının şu an üstünde. Bu önemli bir nokta. Türkiye genelinde 49 yaş grubundaki kadınların %15’i istediğinden fazla çocuk sahibi olduğunu düşünüyor. Burada önemli ipuçlarını toplayalım: Bölgesel farklılıkların altı çiziliyor, eğitim farklılıklarının altı çiziliyor. Sevgili İlnur Yüksel Kaptanoğlu’nun derlediği kitapta⁵ bizim makalelerimiz⁶ de var. Mesela orada kadına şiddet konusunda karşımıza çıkan en önemli etkenlerden biri sosyal güvenceli işte çalışmak. Sosyal güvenceli işte çalışmak burada da karşımıza çıkıyor. Kadın şiddete maruz kaldığında

3 Bongaarts, J. (1982). The fertility-inhibiting effects of the intermediate fertility variables. *Studies in family planning*, 179-189. Bongaarts, J. (2015). Modeling the fertility impact of the proximate determinants: Time for a tune-up. *Demographic Research*, 33, 535-560.

4 Eryurt, M. A. (2018). Türkiye’de Doğurganlık Davranışları: Düzey, Belirleyiciler, Politikalar. Türkiye Aile Yapısı Araştırması, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi, 12-35.

5 Yüksel-Kaptanoğlu, İlnur (2020). (Der.) Kişisel Olan Politikadır: Kadına Yönelik Eviçi Şiddet Verisi ve Politika. Ankara: Nota Bene.

6 Beşpınar, F. U. Beşpınar, L., & Arslan, H. (2020). Kadının Şiddete İlişkin Tutumu ve Sahip Olduğu Kaynaklarla Şiddete Verdiği Tepki Arasındaki İlişki. *Kişisel Olan Politikadır: Kadına Yönelik Eviçi Şiddet Verisi ve Politika*. Ankara: Nota Bene ile Beşpınar, L., Beşpınar, F. U. & Arslan, H. (2020). Erkeklerin Deneyimleri Üzerinden Şiddetin Kuşaklararası Aktarımını Anlamak: Aile İçi Şiddet Tanığı ve/veya Mağdurlarının İkili İlişkilerinde Şiddet Olgusu. *Kişisel Olan Politikadır: Kadına Yönelik Eviçi Şiddet Verisi ve Politika*. Ankara: Nota Bene.

bu şiddeti durduracak mekanizmaları devreye sokmada sosyal güvenceli işte çalışma ne kadar etkinse, doğurganlığının kontrolünde de sosyal güvenceli işte çalışma o kadar etkin. Geçiş sonrasıyla orta-geç geçiş aşaması bu açıdan birlikte görülüyor. Yani Türkiye'nin bazı bölgelerinde, ki bunlar Kuzey Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da benzer bir trend var. Bu ikisinde hâlâ orta-geç geçiş aşaması yaşanırken, batı ve güney bölgelerinde geçiş sonrası aşama yaşanıyor.

Ebeveynlik pratiklerinde Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın araştırmalarında ifade ettiği gibi, duygusal önem, karşılıklı bağımlılık, duygusal anlamda geniş aile, duygusal bağıntılı aile örüntüsünün egemen hale geldiğini görüyoruz. Benim sevgili kız kardeşim Zeynep Beşpınar da sosyolog, 2018'de birlikte yaptığımız araştırmalarda babanın ebeveynlik rolünün arttığını görüyoruz. Kendisini muhafazakâr ve seküler-modern olarak tanımlayan babalarda da yani iki grupta da müdahil ebeveynlik anlayışının benimsendiğini görüyoruz⁷. Farklılıklar yok mu? Elbette var, ancak söylemsel anlamda en azından bir dönüşüm var. Değerlerde de aynı şekilde.

Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın Çocuğun Değeri Araştırmasındaki bulgulara benzer olarak, çocuğun, geçmişteki gibi 'fayda' üzerinden değerlendirilmesi, yani çocuk büyüdüğünde anne babasına bakar, maddi olarak güvencesini sağlar şeklinde görülmesi azalıyor. Ayrıca 'itibar' üzerinden değerlendirilmesinin de azaldığını, yani çocuk sahibi olan kadının, çocuk sahibi olmayan kadına göre daha itibarlı olduğu değerlendirmesinin son 15 yılda azaldığını görüyoruz. Yaşlı bakımına girmeyeceğim ama sadece şunu paylaşayım: Arun ve Holdsworth'un 2020'de yayınlanan bir makalesi var⁸, orada Türkiye'de yaşlı bakımını sağlayanlar arasında birinci sırada gelin, ikinci sırada kız, üçüncü sırada eş şeklinde sıralanıyor. Bu farklı melez yapıya dair bize bir ipucu sunar diyebilirim.

İkili yapının Türkiye'de önemini belirtmemiz gerektiğini düşünüyorum. Ama bu ikili yapı, siyah-beyaz ayrılmış bir ikili yapı değil, gri tonlarının serpiştirildiği ikili yapılar. Yani onlar melez yapılar. Aile geçmişten bazı devamlılıklar taşımakla birlikte ciddi dönüşüme uğramakta. Türkiye'de bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek sosyal politikaların geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmek istiyorum. Bunun için de hanehalkına ilişkin gerçekçi bir resim çizilmesi gerektiğini vurgulamak isterim. Toplumda idealize edilen ve standart kabul edilene odaklanmak yerine, birbirinden oldukça farklı birliktelikler, aile örüntülerinin çeşitli ihtiyaç ve önceliklere sahip olabileceğini unutmamak gerekiyor. Bu konuda daha çok araştırma yapmak gerekiyor. Tek bir aile yok, tek bir evlilik formu yok, birçok aile var ve birçok dönüşen, farklılaşan

7 Beşpınar Akgüner, F. U., & Beşpınar Karaoğlu, L. Z. (2018). Türkiye'de orta üst sınıf laik ve muhafazakâr kimliklerin babalık deneyimleri üzerinden irdelenmesi: Benzerlikler, farklılıklar, önyargılar ve mesafeler.

8 Arun, Ö., & Holdsworth, J. K. (2020). Integrated social and health care services among societies in transition: Insights from Turkey. *Journal of Aging Studies*, 53, 100850.

aile var. Ayşe Buğra'nın "ailecilik" (familialism) olarak nitelediği⁹ devletin yeni sosyal politika yapma biçimleri söz konusu. Kaynaklar aileci politikalarla dağıtılır ve sadece standart kabul edilen ilişkilerden oluşan aile formu desteklenir ve güçlenirken, diğer formları deneyimleyenlerin oranını, yükselmekte olmasına rağmen görünmez kınıyor. Bu noktada farklı ilişkiler ve yaşam biçimlerini barındıran ailelere ilişkin araştırmalar yapmak lazım. Farklı hane yapılarını ortaya çıkaracak, görünür kılacak araştırmalar farklı grupların ihtiyaçlarını dikkate alan sosyal politikaların gelişmesinde çok önemli diyerek sunumumu tamamlayayım.

Zuhal Yeşilyurt Gündüz: Çok teşekkür ederim Umut hocam. Kısaca toparlayayım. Heteroseksüel, çocuk sayısına da yönetimin karar verdiği çekirdek aileler, bakım emeğinin kadına yüklendiği aileler ideal aileler olarak görülmekte. Oysaki gerçek, belirttiğiniz araştırmaların da gösterdiği şekilde, farklı. Ayşe Buğra'nın da ifade ettiği gibi, farklı ailelerin sayıları artıyor ama onlar bilinçli olarak görünmez kınıyor, yeterince gösterilmiyor diyebiliriz. Çok teşekkürler hocam.

---

9 Buğra, A. (2012a). The changing welfare regime of Turkey: Neoliberalism, cultural conservatism, and social solidarity redefined. In *Gender and society in Turkey: The impact of neoliberal policies, political Islam and EU accession*, eds. S. Dedeoğlu and A. Elveren, 15–31. London: Tauris Academic Studies.

Başka Bir Babalık Mümkün

Hasan Deniz

Başka bir babalık mümkün. Her şeyin başkası mümkün! Başka bir aile mümkün. Başka bir okul mümkün. Başka bir babalık mümkün. Peki, o başka olan babalık ne? Nasıl bir başka babalık tahayyül ediyoruz? Bu konuda neler yaptığımızdan kısaca bahsetmeye çalışacağım. Biz Anne Çocuk Eğitim Vakfı olarak 1996 yılından bu yana Baba Destek Programını uyguluyoruz. Baba Destek Programı babaların çocukların gelişimine ve bakımına katılmalarını, çocukları ile yakın ve demokratik bir ilişki kurmalarını hedefleyen bir eğitim ve destek programı. Programı uygulamaya başladığımız günden bu yana önemli dönüm noktalarından geçtik. Bunlardan bir tanesi bir yerden sonra babaların sadece eğitim yoluyla değişmeyeceğini fark etmekle oldu, çünkü babaları eğitim yoluyla değiştirmek çok bireysel bir uğraş, bireysel bir dönüşüm. Elbette bireysel dönüşümler de toplumsal dönüşümler için önemli ama, biraz önce hem Nükhet Sirman'ın hem de Umut Beşpınar'ın söylediği gibi, babalık da toplumsal cinsiyet alanına dair bir olgu. Her toplumsal olgu gibi babalık da tek bir aktör ve faktör tarafından belirlenmiyor yani pek çok aktör, pek çok faktör var babalığı belirleyen, oluşturan. Sadece babaların bireysel iradeleri değil, birçok şey -reklamlardan eğitime, çalışma hayatından kamu hizmetlerine, askerlikten ders kitaplarına- kocaman bir evrenden alınan mesajlar, yapılan atıflar var ve babaların nasıl baba olacağını bunlar söylüyor. Dolayısıyla biz de özellikle 2008'den bu yana, buradan yola çıkarak, babalara yönelik eğitim programlarının yanı sıra giderek artan bir şekilde kampanyalar, farkındalık çalışmaları, kurumsal dönüşüm çalışmalarını sürdürüyoruz.

2015-2017 yılları arasında bir araştırma yaptık: Türkiye Örnekleminde Babalık Durum Araştırması. Buradan birkaç veriyi sizinle paylaşacağım. Öncelikle ironik bir veri ile başlayayım: Az önce Umut hocamın da andığı Çiğdem Kağıtçıbaşı hocamızın yıllar önce yaptığı “Çocuğun Değeri Araştırması”nda, çocuğun, ailenin geçimini sürdürmesi, gelecekte ona bakması, soyu sürdürmesi, ailenin işini sürdürmesi gibi beklentilerin yüksek olduğu, yani çocuğun “ekonomik değerinin” yüksek olduğu ortaya konulmuştu. İyi haber, bugün bizim yaptığımız bu araştırmada, babalara “Neden çocuk sahibi oldunuz?” diye sorduğumuzda çocuğun “ekonomik değerine” karşı “psikolojik değerinin” arttığını görüyoruz: Babaların %92’si “Neden çocuk sahibi oldunuz” sorusuna “Çocukları sevdiğim için çocuk sahibi oldum.” cevabını veriyor. İnanılmaz iyi bir cevap. Yani %92’i artık “Dükkânımızı sürdürsün”, “Soyumuz sürsün”, ailemizin işi devam etsin” şeklinde düşünmüyor. “Sevdiğim için, kendinde şey olarak, ona bağlandım ve onu istedim” şeklinde yaklaşıyor. Bu çok güzel. Ama yine bu araştırmada aynı babalara ikinci soruyu soruyoruz. “Peki, çocuğa bakmak kimin görevi?”, %91’i “Annelerin görevidir” demiş. Biraz önce Nükhet hocamın da bahsettiği gibi bir değişim, bir ivme var ama modernleşme tek başına sorunu çözmiyor. Buna bakacağız.

Biz bunun dışında da birkaç soru sorduk. Yine iyi haber, algıyla tutum arasında çok ciddi bir değişim var. Çocuklara bakmak kimin görevidir sorusunun cevabı “annelerin” idi. Fakat “Bugün öğlen ne yaptın?” gibi bir soruya “Çocuğu okuldan aldım, geldim, yemeğini ısıttım, şimdi de işe gidiyorum” şeklinde cevaplar alırken tekrar “Peki yemek ısıtmak kimin görevi?” diye sorduğumuzda “Kadınların hocam, bize yakışmaz” cevabını alıyoruz. Ama tutumun bir şekilde değişmek zorunda kaldığını görüyoruz. Tutum değişiyor deyince çok eşitlikçi bir dönüşüm var, algı değişmemiş ama çok eşitlikçi bir dönüşüm olmuş demek istemiyorum ama bir şekilde bir çözüme olduğunu söylemeye çalışıyorum.

Şimdi yine bu araştırmanın verilerine bakacak olursak ortaya şöyle şeyler çıkıyor: “Türkiye örnekleminde babaların %50’si çocuğunu tuvalete hiç götürmemiş.” Bu bize geriye kalan %50’sinin götürmüş olduğu bilgisini vermiyor. Kişi hayatında en azından bir kere götürmüşse de bu soruya “Evet” diye cevap veriyor. Ya da %36’sı çocuğunun altını hiç değiştirmemiş verisi, geriye kalan %64’ü çocuğunun altını düzenli değiştiriyor gibi bir algı yaratmamalı. Kişi en azından bir kere bile çocuğunun altını değiştirmişse, değiştirdiğini söylüyor. Bunun yanı sıra biz bu çalışmayı yaparken AVM’leri, belediyeleri, rekreasyon alanlarını, işyerlerini dolaştık. Gördüğümüz şeylerden biri de şu oldu; bez değiştirme alanları varsa, kapılarında bir ikon var ve bu hafif öne doğru eğilmiş bir Cin Ayşe çizimi ve tek bir oda. Bu örnek, konuşmamın başında vurguladığım, babalığı şekillendiren o kocaman evreni somutlaştırıyor. Zaten reklamları konuşmaya gerek yok ama konuya ilişkin ısrarlı dokundurmalarımız meyvesini verdi ve ünlü bir marka önemli bir açıklama yaptı ve sene başında şöyle bir reklam geldi: “Şimdi nöbet değişimi zamanı”. Bu inanılmaz iyi bir reklamdı.

Bakıma katılmaya ilişkin birkaç veri daha sunacak olursak; babaların %35'i çocuğunun tırnağını hiç kesmemiş. Çok enteresan olan bir başka durum da çok düşük olan bakıma katılma verilerinin aksine babaların %84'ü çocukları hasta olduğunda hemen yanlarında oluyorlar. Burada akla Can Yücel'in babasını anlattığı meşhur şiiri¹⁰ geliyor. Mealen der ki, kırkı geçti miydi ateşim dünyanın en güzel gözlü Maarif Müfettişi nerde olursa olsun gelirdi. Çok enteresan... Tabii bu veri iki türlü yorumlanabilir: hastaneye gitmek, hastalık denilen şey para gerektiren, dıştaki, dışarıdaki muhatapları gerektiren bir şey ve bu tamamen erkeklerin alanı. Bununla da ilgili olabilir, gerçekten yakınlık ile ilgili de olabilir, burası biraz yoruma muhtaç.

Diğer verilere bakmaya devam edecek olursak babaların %35'inin hiçbir şekilde çocuklarının okul etkinliklerine katılmamış olduğunu görebiliriz. Bizim baba destek programımızda babalara sorduğumuz çok sevdiğim bazı sorular var:

1. Çocuğunuzun öğretmeninin adını söyleyin.
2. Çocuğunuzun en yakın 5 arkadaşınızın adını söyleyin.
3. Çocuğunuzun okulda bu hafta içinde en çok eğlendiği, keyif aldığı bir konuyu söyleyin.

Bunların cevaplarını babalar çoğunlukla bilmezler. Yani geriye kalan %65 oranındaki baba da çocukların okuluyla ilgili anlamına gelmiyor.

Bakım sayfasına geçmeden önce şöyle bir noktaya değinmekte yarar var, zira çok önemli: bakım hem toplumsal cinsiyet eşitliği açısından hem de çocuk ve babanın kurduğu bağ açısından önemli. Toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında ev içi sorumluluğun eşit paylaşılması açısından çok önemli çünkü çocuklu ailede ev içi iş yükümlülüğünün neredeyse %60-70'i çocuk bakımına dair işlerden oluşuyor ve babanın bakıma katılması aynı zamanda çocukla kurduğu karşılıklı yakınlık ve bağ açısından da önem taşıyor. Yetişkinler dünyasında bağ salt "Seni çok seviyorum", "Ben de seni çok seviyorum" gibi bir şey üzerinden kurulmuyor. Bir deneyim, yaklaşma, birlikte geçirilen pratikler üzerinden kurulan bir şey bu bağ, çocuk için de böyle. Son zamanlarda yapılan araştırmalar babaların hangi durumda daha yüksek düzeyde oksitosin salgıladıklarına dair bize çok ciddi bir veri sunuyor.

Türkiye 38 OECD ülkesi içerisinde en uzun çalışma saatlerine sahip ülkelerden bir tanesi. Allaha tan Meksika var da birçok konuda sonuncu olmaktan kurtarıyoruz. Bu 38 ülke içerisinde kadın istihdamının en düşük olduğu ülkelerden bir tanesi yine Türkiye. Yunanistan, Meksika ve biz sürekli yer değiştiriyoruz çünkü istihdam rakamları günlük, anlık, haftalık olarak değişiyor. Bu bize şunu söylüyor: Türkiye'de babalar çalışıyor ve çok uzun saatler çalışıyorlar, yani fiziksel olarak evde yoklar. Evde olduklarında ne yapıyorlar? "Çocuğunuzla birlikte zaman geçiriyor musunuz?"

sorusuna “Evet geçiriyorum, televizyon izliyorum” diyen baba sadece fiziksel olarak aynı mekânda, yan yana zaman geçiriyor. Gerçekte babaların evde kaldıkları zaman son derece kısıtlı bir zaman.

Diyelim ki biz bir şekilde bu babayı dönüştürdük, toplumsal cinsiyet eşitliğine inandırdık, pratik olarak benimsettik ama fiili olarak baba evde yok. Toplumsal cinsiyet alanında da böyle, babalık alanında da böyle çünkü birbirinden kopmayan olgular bunlar. Yani maddi koşulları değiştirmeden sadece algıyı ve düşünceyi değiştirmek tek başına sorunu çözmiyor. Biraz da şunun üzerinde durmak istiyorum: Her şeyden önce sadece babalık diye bir şey yok. Babalar aslında ilkin erkek oluyorlar. Dolayısıyla babalığı konuşmaya başladığımızda erkeklığı de konuşmuş oluyoruz. Baba, baba olarak süt ısıtmadığı için değil, ilk önce “Erkek mutfağa girmez”, “Erkek süt ısıtmaz”, “Erkek alt değiştirmez” diye öğrendiği için baba olduğunda bunu yerine getirmiyor. Benzer şekilde “Erkek daha sert olur, daha öfkeli olur, daha sabırsız olur” diye öğrendiği için diğer duyguların hayata geçirildiği pratiklere de bu yansıyor. Peki o zaman bu bize ne söylüyor aslında?

“Başka bir babalık mümkün” derken biz “başka bir babalıktan” ne anlıyoruz, önce biraz buna değinip sonra bunun erkeklik ile ilişkisine geri dönmek istiyorum. Aslında çok genel hatlarıyla şunu söyleyebilirim: Her şeyden önce babanın bakıma katıldığı bir şey. Bakımı çok çok önemli görüyorum ve çok kritik bir noktada buluyorum çünkü çocuk doğduğu andan itibaren, hatta doğmadan önce, hamilelikten itibaren babanın bakıma katılması, aralarındaki bağın kurulması açısından çok önemli. Her çocuk dünyaya belirli bir kapasiteyle geliyor. Bu kapasitenin açığa çıkması, yaşamın ilk yıllarında, biliyorsunuz saniyede 700.000 nöron bağlantısının kurulması mümkün. Çocuğun kapasitesinin açığa çıkması yakın çevresinin ona verdiği destekle mümkün. Çocuğun yakın çevresi o kritik dönemde, yaşamının ilk yıllarında gerekli desteği ve uyarıyı vermediğinde birçok kapasite ortaya çıkmadan yok olup gidiyor. Dolayısıyla babanın bakıma katılması çocuğun sahip olduğu birçok kapasitenin de açığa çıkması bakımından son derece önemli. Bir önceki sunumda Umut hocam da istatistikleri verdi, geleneksel ailede, daha iyidir ya da daha kötüdür anlamında söylemiyorum, sakın yanlış anlaşılmasın, çocuğa verilen uyarı sayısı daha fazla. Örneğin hala bir şey söylüyor, dede bir şey söylüyor... Bu uyarıların kalitesi elbette tartışılır. Ancak modern, çekirdek, kentli ailede uyarı verebilme şansı olan iki kritik aktör var; birisi anne, diğeri baba. Dolayısıyla bir tanesi “Bu benim işim değil” dediğinde otomatikman uyarı sayısı %50 azalıyor. Dolayısıyla çocukla karşılıklı ve yakın ilişki kuran, çocuğun gelişim alanlarını desteklemek için deneyim ve ortam sağlayan, çocukla birlikte zaman geçiren, çocukla demokratik ilişki geliştiren, çocukla birlikte oyun oynayan, çocuğuyla eşit ilişki kuran, elbette daha birçok şeyi sayabiliriz ama, temel olarak “başka bir babalık” ya da “ilgili babalık” dediğimiz şeyle kastettiğimiz. Özellikle Michael Lamb, ki kendisi çocuğun gelişiminde Babanın Rolü ve Önemi

adlı eseriyle 1976'da -baktığımızda bir bakıma geç bir bakıma erken bir dönemde-konuyu gündeme getirmiş, bu konuda çeşitli kavramlar ortaya koymuş, önemli bir düşünür. Onun çizdiği önemli bir çerçeve var, sorumluluk üstlenmek, ulaşılabilir olmak ve çocukla etkileşimli olmak ilgili babalığın temelini oluşturuyor.

Erkeklik çalışmalarının bize öğrettiği erkekliği kuran üç temel noktanın olduğu ki bunlar: kadınsılıktan kaçınmak, kontrol ve statü. Kadınsılıktan kaçınmak babalık pratiklerini belirlemek konusunda kritik bir noktada duruyor. Çocuğun bakımı ile ilgili bütün işler annelik ve kadınla özdeşleşmiş durumda. Bir erkek olarak kendini kurmaya çalışan baba, ev ile ilgili herhangi bir işi yapmaya başladığında aslında kadınsı olan bir şeyi yapmak durumunda kalıyor. Çok klasik olan şeylerden bir tanesi, ki bizim araştırmada da çıkan bir şey bu, birçok baba bazı işleri yapıyor, rolü olmadığını düşündüğü halde yapıyor ama dışarıdan görünen şeyleri yapmıyor. Örneğin camı silmiyor, balkona çamaşır asmıyor, eve misafir geldiğinde özellikle akraba geldiğinde çocuğa daha otoriter davranıyor, ya da eve birisi geldiğinde, hasbelkader çocuğun bakımında sorumluluk üstlendiği konular varsa da onlardan da feragat ediyor. Görüyoruz ki babanın bakıma katılmasının önündeki en önemli dirençlerden bir tanesi erkek kimliğini sürdürmek noktasında kadınsılıktan kaçınmak. Oysa daha eşitlikçi, duygularıyla, kendi olma haliyle daha barışık bir erkekliği kurmanın en önemli yolu bu erkekliği aşındırmak. Erkekliği aşındırmanın en önemli fırsatlarından biri ise ilgili babalık tutumlarını desteklemek ve yaygınlaştırmaktır. Her şey bir ekolojik bütünün parçası. Bu nedenle ilgili babalık son derece önemli bir yerde duruyor. Çünkü çocuk bir ailenin içine doğuyor, toplumsal cinsiyet rollerini ilk aileden öğreniyor, kadın ve erkek olmanın, başka olanla başka olmayan arasındaki farkı, 'başka' ifadesinin burada ödünç kullanıldığının gayet farkındayım, aile içindeki atıflardan, yorumlardan, azarlamalardan, izin verilen ya da verilemeyenlerden öğreniliyor. Babalık, toplumsal cinsiyet rollerinin, erkeklik tutumlarının, kadınlığın ve erkekliğin yeni nesillere aktarılmasında, devredilmesinde son derece kritik bir yerde duruyor. Bu nedenle babalık eşitlikçi bir dönüşümün önemli anahtarlarından bir tanesi. Babayı dönüştürmek bu anlamda çok kritik bir öneme sahip.

Kadın istihdamıyla, ebeveynlik sorumluluklarının kimden beklendiği arasında çok güçlü bir bağ var. Buradaki karşılıklılık bir döngüye dönüşmüş durumda. Şöyle ki, ilgili babalığın tutumlarının yaygınlaşması, babaların çocukların bakım ve geliminde anneler gibi birincil derecede sorumlu görülmesi, kadın istihdamının artmasında temel bir etken. Diğer taraftan da kadın istihdamının artması ise ilgili babalığın erkekler tarafından benimsenmesi açısından temel bir etken. Babalık izni mevcut durumda Türkiye'de kamuda 10 gün, özel sektörde 5 gün. Bu noktada Kore ve Japonya'nın önemli örnekler olduğunu düşünüyorum. Kore'de çok güçlü bir sendikal hareket var ve babalık izni 1 yıla çıktı 2016 yılında. Buna tamamen kadınların mücadelesi ile oldu diyebiliriz. "Biz tek başımıza bakmayacağız çocuklara, birlikte

bakmalıyız” dediler. Japonya da benzer bir yerde. Japonya ekonomik olarak son derece gelişmiş bir ülke. Ama toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından ise ekonomik gelişmişliğine oranla epeyce geride olan bir ülke. Bu orantısızlığın giderilmesi için bir sürü tedbirler almaya çalışıyor. İlk aldığı tedbirlerden bir tanesi de babalık iznini 12 aya çıkarmak oldu. Başka gelişmişlik göstergelerine baktığımızda Japonya son derece iyi bir yerde duruyor ve babalık izni çok acil bir talep olarak gündeme gelmişti. Tabii ki babaların desteklenmesi, kapı tutuculuğun biraz geriletilmesi ve babanın sorumlu olduğunun altının çizilmesi gerekiyor. Babalara yönelik eğitim programları, babaları sorumlu gören sosyal hizmet sistemleri yine ihtiyaçlar arasında. Örneğin işyerinde, özel sektörde 150 kadın çalışanı olan bir iş yerinin kreş açma zorunluluğu var ama erkekler için böyle bir zorunluluk yok. Bunun iki yönü var. Bir taraftan bakım sorumluluğunun erkeklerde olmadığını söylüyor ama diğer taraftan da siz bir işverenseniz 149 kadından sonra 150. kadını almazsanız kreş açmak için, öyle bir maliyete de girmemiş olursunuz ki bu kadın istihdamı üzerinde de bir tehdit haline gelmiş durumda. Babaların beceri edinmeleri de önemli konulardan bir tanesi. Kız çocukları da kamyonla oynasın, oğlan çocukları da bebeklerle oynasın derken aldığımız reaksiyon hep malum, biliyorsunuz... Oysaki hem kız çocuklarını hem de oğlan çocuklarının farklı oyuncaklarla oynaması onların farklı beceriler geliştirebilmesi için gereklidir. Bunun yanı sıra, kız ve oğlan çocuklarının erken yaşlardan itibaren eşit bir şekilde beceriler kazanmasını sağlamak, kız ve oğlan olduğu için faaliyet alanlarını ayırmak yerine değil kişisel ilgilerine ve göre faaliyet alanlarına yönlendirmek, farklı oyunlara, oyuncaklara yönlendirmek bu açıdan da son derece önemli bir yerde duruyor.

Zuhal Yeşilyurt Gündüz: Hasan Bey, çok teşekkür ediyorum, çok etkileyici bir sunumdu gerçekten de. Erkeklerin %92'sinin çocukları sevmesi ama %91'inin bu sorumluluğu annelere yüklemesi de çok ciddi bir tezat. Maddi koşullar vurgusu çok anlamlı, Umut hocamın sunumuyla da örtüşen bir noktaydı. Önerileriniz de çok çarpıcı, onların üzerinde de durmak gerekiyor.

Soru-Cevap

Zuhal Yeşilyurt Gündüz: Ben soruları her bir konuşmacımıza arka arkaya yönlendirmek istiyorum. İlk iki soru Nükhet hocama. “Bahsi geçen aile tanımı sanırım sadece Türkiye için anlatılıyor. “Kültürlerarası farklılıklar aile tanımını değiştiriyor mu?”, sorusu var. Ve “Sunumunuzdan dolayı teşekkürler, modern aileyi çok iyi tanımladınız. Kadınların sevgi ihtiyacının temelinde ne olabilir?” sorusu var.

Nükhet Sirman: Çok teşekkür ederim. Bir kere kültürlerden bahsetmiyorum. Ben antropolog olarak kültür kavramından pek hoşlanmadığımı bir kez daha dile getireyim. Sanki kültür başımıza geçirilmiş bir şeymiş gibi, dar bir ceketmiş gibi anlaşılıyor. Halbuki kültürler toplumsal yapıya göre değişir. Ben kültürel çalışmalar yapıyorum. Tabii ki kültürel çalışmalar önemli ama kültürün bu şekilde kullanılmasını doğru bulmuyorum. Kültürlerarası yapıya göre farklılıklar değil toplumsal yapıya göre farklılıklar var. Avrupa’daki farklılıkları birazcık gündeme getirdim konuşmamda da. Bu üst sınıflardaki evliliğin yapısal kurumu ile Türkiye’dekinin farkını gündeme getirdim. Germaine Tillion diye bir antropolog vardır, onun kitabı Harem ve Kuzenler’i rahmetli Şirin¹¹ ile birlikte Fransızcadan tercüme etmiştik. G. Tillion orada çok önemli bir şey söylüyor: Ortadoğu’da, bir toplum göçebelikten vazgeçip yerleşmeye başladığı zaman farklı ataerkil aile biçimleri ciddi bir benzerlik göstermeye başlıyor ve Tillion bunlara çorba kültürü diyor. Çorba diyor çünkü

11 Konuşmacı Şirin Tekeli’den bahsediyor. (e.n.)

eğer siz göçebeyseniz çorba taşıyamazsınız. Ortadoğu'nun çorba kültürlerinde ataerkil, atasoylu aile toplulukları birbirine çok benziyor, olay soyun devamı... Deniz Kandiyoti de bunu aile üzerine kitabında çok güzel anlatır. Aileyi oluşturan toplumsal yapının nasıl kurulduğuna bakmadan aile yapısı araştırılmaz. İkinci soruyla bağlantılı olarak da şunu söylemek istiyorum. Burada bu toplumsal yapı, belirli duyguları ve duygulanımları harekete geçirerek iş görüyor. İnsanlar kendi duygularıyla hareket ettiklerini sanırlar ama duyguların da toplumsal yapı ile ciddi bir bağlantısı vardır. Yapının gerekliliklerini yerine getiriyorlar. Sevgi ihtiyacı denilen şey, bir toplumsal gereklilik olarak kadınlara sabahtan akşama kadar anlatılıyor da anlatılıyor. Ben 15 dakika konuşmaya bütün bunları sığdıramadım ama dergiler, romanlar vs. bütün bunları anlatıyor kadınlara ve şimdi diziler... Özellikle de pandemi zamanında kadınlara yönelik şiddetin evlerde çok daha ciddi olarak arttığı şu dönemde kadınlara dizi üstüne dizi üretiliyor. Sevgi bir ihtiyaç olarak yaratılıyor demek istiyorum. Belirli bir kültürün değil, belirli bir toplumsal yapının gereği olarak bu sevgi ihtiyacının yaratıldığını söylemek istiyorum.

Zuhal Yeşilyurt Gündüz: Çok teşekkür ediyorum hocam, çok sağ olun. Umut hocama sorulan sorulara geçelim. Hegemonik erkeklik sorusu var: "Hegemonik erkeklik, ailenin korunması gerektiğini hangi duygu ve korkulara hitap ederek meşrulaştırabilir?" Ve ikinci soru, "Devletin hassas olarak gördüğü aile yapısını korumak istemesine istinaden ataerki, Umut hocama şunu sormak istiyorum. Türkiye'de doğurganlık oranının %50 oranında azalmasının açıklanmasının ardından İstanbul Sözleşmesi'nin iptal edilmesi sizce bu hassas aile yapısını korumak için bir aşama mıdır? Bu durumu nasıl yorumlayabiliriz?" Alev hocamızdan bir soru Umut hocamıza: "Değişen aile yapısı ve kadına şiddet arasında nasıl bir ilişki kuruyorsunuz?"

Fatma Umut Beşpınar: Sorular için teşekkürler. Alev hocama ayrıca selamlarımı iletirim. Nükhet hocamın kaldığı yerden devam edeyim, ilk soru tam da onunla alakalı. Hegemonik erkekliğin kurulmasında ve böyle bir ailenin işleyişinde duygularımızın nasıl olması gerektiği kuruluyor. Biraz önce Hasan Bey de söyledi: "Çocuğumu sevmek zorundayım". Çocuğumu sevmek zorunda değilim, ama sevmek zorunda olduğum kurgusu üzerine bakım işlevi görülebilir. Sevsem tabii ki iyi olur, sevmeyin demiyorum yanlış anlamayın. Ama bunun tamamı bir kurgudur. Duygular da kurguların parçasıdır. Neyi, kimi seveceğim, nasıl seveceğim, aşka ihtiyaç duyup duymadığım, o aşkın kimle kim arasında yaşanması gerektiği toplumsal kurgulardır, demek istiyorum. Bakım emeğinde de bunu kadının görevi olarak görmek; "Anne isen çocuğuna bakacaksın, bu senin sorumluluğun", bunun çok ciddi olarak, kurulan aile kurgusunda önemli rol oynadığını söyleyeyim önce.

Değişen aile yapısı ve kadına şiddet sorusu vardı. İstanbul Sözleşmesi ile ilgili bir soru vardı. İstanbul Sözleşmesi ile ilgili soruda Ahmet Murat Aytaç'ın 2017'de¹² çıkan bir makalesi var. Yasal paternalizmden yasal ahlakçılığa geçildiğini söylüyor bu makalede. Ben bunun çok önemli bir ayırım olduğunu düşünüyorum. Biz yasal anlamda korunmuyoruz artık. Bize neyin doğru, neyin ahlaka uygun, neyin ahlaka uygun olmadığını söylediği ve ahlaka uygun olmayanların da ciddi olarak zayıf vatandaş derecesinde cezalandırıldığı bir dönem. İstanbul Sözleşmesi'ne ilişkin son gelişmeleri ben bu çerçeveden okuyorum.

Gelelim sevgili Alev hocamın sorusuna: Evet, değişen aile yapısı, değişen toplumsal yapı... Biraz önce Nükhet hocamın dediği çok güzeldi bence, kültürün altına her şeyi sokmayalım. Her şeyi kültür ile açıklamak yerine kurumlara, onların tarihsel işleyişine de bakalım, yani kurumların da işleyiş belleği var, bu bellek aktarılıyor dönüşüm gerçekleşirken. Daha somut ifade edersem aile kurumuna ilişkin, ailede kadın ve erkek rollerine ilişkin aktarılan beklenti ve normlar var, öte yandan ciddi bir toplumsal dönüşüm var. Bu durum da kadına yönelik şiddetin arka planında önemli diye düşünüyorum. Kadınların farklı beklentileri var yaşamdan. Erkekler de yüzyıllardır faydalarına olan sistemi sürdürmek istiyorlar. Biraz önce Nükhet hocam ifade etti çok güzel bir biçimde, kadınların farklı beklentileri var. Biz kadınlar başka bir dünyanın mümkün olduğunu görüyoruz. Erkeğin aleyhine, kadının gördüğü bu dünya. Bu yüzden kadına yönelik şiddet bunca artmış durumda. Devlet de az önce söylediğim ahlakçı paternalizmle bu olguya yaklaşıyor. Ayrıca kadınların talep ettiği toplumsal dönüşümü durdurmaya çalışıyor, aile tehdit altında diyerek. Ben bir sosyal bilimci olarak bu toplumsal dönüşümün bu şekilde durdurulabilir olduğunu düşünmüyorum. Kadınların daha eşitlikçi bir topluma yönelik dönüşüm taleplerinde ısrarcı olacaklarını düşünüyorum, böyle umutlu bir şekilde bitireyim sözümü.

Zuhal Yeşilyurt Gündüz: Çok teşekkürler Umut hocam. Hasan Beye epey soru geldi. Onları iki blok halinde size iletmek istiyorum Hasan Bey. "Türkiye örnekleme derken tam olarak hangi şehirlerde çalışıldı ve hangi sosyo-demografik değişkenler ele alındı?" Diğer soru, "Bu veriler hangi araştırmadandı?" Üçüncü soru, "Babaların çok uzun saatlerce dışarda çalışıyor olmaları çocuklarıyla vakit geçirmelerinin tek sebebi değilse bunu nasıl örneklebiliriz?"

Hasan Deniz: Araştırmanın metodolojisinin anlatıldığı bütün bilgiler web sitemizde var. Herkes girip oradan inceleyebilir. Özet rapor da, geniş rapor da web sitemizde mevcut. Diğer soruya gelince, elbette babaların çocukların bakımına katılmaması, tam da bunu demeye çalışıyoruz, eğer doğru anlayabildiysem, sadece

12 Aytaç, A. M. (2017). Lifestyle and rights: A neo-secular conception of human dignity. *Philosophy & Social Criticism*, 43 (4-5), 495-502.

ve sadece uzun çalışma saatleriyle ilgili değil, belki de bununla en az ilgili. Esas ilgili olduğu konu, toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili, erkekliklerle ilgilidir. Dolayısıyla erkekliklerin öğrenilme biçimiyle, toplumsal cinsiyet rollerinin tornasından çıkan bireylerin yarın anne-baba olduklarında uyguladıkları pratiklerle ilgili. Yani çok kısa bir cevap vermem gerekirse bunu söyleyebilirim, yoksa sadece uzun çalışma saatleriyle ilgili değil. Ama şunu tartışmaya çalışıyoruz aslında, nereden mevcut olanı aşındırabiliriz? Aşındırabileceğimiz önemli noktalardan bir tanesi babalık izni, tek başına çözmez. Aşındırabileceğimiz önemli noktalardan bir tanesi babanın okulla da ilgilenmesi, tek başına çözmez. İstihdam, tek başına çözmez. Bütün bunların toplamının bir işe yarayacağını, eşitliği daha da güçlendirecek bir tutum ve algı yaratacağını söylemeye çalışıyoruz.

Zuhal Yeşilyurt Gündüz: Çok teşekkürler Hasan Bey. Diğer sorulara geçelim. “AÇEV’in sizin de katıldığınız eğitim ya da etkinliklerinde LGBTİ+ çocuk sahibi olmak konusu konuşuluyor mu? Konuşuluyorsa katılımcı babaların bu konudaki tepkileri genel olarak nasıl?” Diğer bir soru, “Anne-çocuk arasındaki fizyolojik hormonal bağ, anne çocuk ilişkisinde etkili olmaktadır. Baba-çocuk ilişkisi daha çok emek harcamayı gerektiriyor diye düşünüyorum. Bu açıdan da babanın çocuk yetiştirme sürecinde daha fazla sorumluluk alması gerekir düşüncesi doğru mudur?” Bir diğer soru, “AÇEV tarihinde LGBTİ+ çocuklar için ne yaptı? Yapmamasıyla ilgili bir özeleştiri söz konusu mu?” şeklinde. Bir diğer soru, “Tüm konuşmacı hocalarımız ebeveyn rolleri ile cinsiyet rolleri arasında benzerlik olduğunu belirtti. Toplumsal cinsiyet etkilerinin daha az olduğu ülkelerde ebeveyn rollerinin belirleyicileri neler olabilir?”

Hasan Deniz: AÇEV LGBTİ+ çocuklar için ne yaptı sorusuna yanıt vereyim önce. Ne yaptık? Bizim Baba Destek Programının içinde yeni ve küçük bir bölüm elbette. Baba Destek Programı Trabzon, Samsun, Mersin, Denizli, Antalya, Adana, Antakya, İstanbul ve İzmir gibi birçok farklı ilde bütün babalara uygulanıyor. Mümkün olduğu kadar da düşük sosyo-ekonomik düzeye ulaşmaya çalışıyoruz. Bu programın içerisinde de farklılıklar diye bir bölüm var. Bir de doğrudan LGBTİ+ çocuklarla ilgili ya da çocukların LGBTİ+ bireylerle karşılaştığındaki tutumla ve yakın çevrenin tutumuyla ilgili çok küçük bir bölüm var. Ancak özel olarak bir şey yok. Eğitici eğitiminde tabii ki bunu konuşuyoruz. Baba Destek Programının temel olarak babalara kazandırdığı tutum farklı olana yaklaşımın iyileştirilmesi ile, demokratik tutumla, ilgili olduğu için LGBT çocuklar da dâhil her türlü farklı olana olumsuz davranıldığı evreni olumlu yönde değiştirmeye çalışıyoruz. Kıymetli olan budur. Bunun yanı sıra, geçmişte LİSTAG’la ekibini, yenileme eğitimlerimize davet ettik ve program eğitimcilerimizle filmlerini izleyip söyleşiler gerçekleştirdik. Belirli periyodlarla Baba Destek Programı eğitimcileriyle yenileme, güçlenme eğitimleri

yapıyoruz. Bunların birkaçında da LİSTAG dayanışmasıyla birlikte bir oturumlar, söyleşiler yaptık. Özel olarak programın içinde böyle bir bölümümüz olmamasına rağmen şuna çok dikkat ediyoruz: Ayrıştırıcı, ötekileştiren cinsiyet sisteminin değiştirilmesine, tutumların, algıların değiştirilmesine yönelik evreni ebeveynlik üzerinden etkilemeye çalışıyoruz. Dolayısıyla ben bir özeleştirme konusu görmüyorum. Babalarla "Kız çocukları da mavi giyebilir, oğlan çocukları da pembe giyebilir" noktasına gelmek bizim için çok önemli. Kız çocukları da kamyonla oynayabilir, oğlan çocukları da bebekle oynayabilir. Kız çocukları da sevinebilir, oğlan çocukları da korkabilir. Bu noktaya birlikte gelmek, dönüşüyor olmak başlı başına çok kıymetli bir şey. Bu genel dönüşümün daha eşitlikçi, daha az ayrımcı bir evreni yaratacağına inanıyoruz.

Zuhal Yeşilyurt Gündüz: Çok teşekkürler Hasan Bey. Çok sorular var. Ben iki tanesini daha ifade edeceğim. İlki "Toplumsal cinsiyet etkilerinin daha az olduğu ülkelerde ebeveyn rollerinin belirleyicileri neler olabilir?" Diğer soru da sevgili Birgül Demirtaş hocamızın, "Türkiye'deki kadınları şiddetten koruyacak mekanizmaların birer birer ortadan kaldırılmasının nedenleri nedir? Hem İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmenin hem de Boğaziçi Üniversitesi Cinsel Tacizi Önleme Komisyonunun etkisiz hale getirilmesinin arkasında yatan amaçlar nelerdir? Nükhet hocama sormak isterim" demiş.

Nükhet Sirman: Toplumsal cinsiyet rollerinin az olduğu ülke diye bir şey yok. Farklı toplumsal cinsiyet rolleri olabilir ama toplumsal cinsiyet rolleri toplum olmanın neredeyse bir koşuludur. Toplumsal cinsiyet rolleri nedir yani sonuç olarak? Kimin, kime, nasıl davranacağı, ne gibi hak ve görevleri olacağını, ne bekleyebileceğini, ne bekleyemeyeceğini belirleyen normatif, Judith Butler'ın lafını kullanacak olursam "matris" yani sonuç olarak ve bu matris olmadan toplum olunamaz. Daha ileri gideyim, en eşitlikçi toplumlarda bile hiyerarşi görülüyor. Yani farklı toplumsal cinsiyet rolleri vardır. Kadınlık farklı olarak, erkeklik farklı olarak tanımlanabilir. En klasik zaten Margaret Mead. Dolayısıyla yani her tarafta bir toplumsal cinsiyet meselesi var. Kadınlar bazı toplumlarda çocuklarını çok ufak yaşlarda başkalarına bırakabiliyorlar. İkinci soruya tek bir cevap olduğunu sanmıyorum. Bir kere belediyelerdeki kayyum atamalarından başlamak üzere kadın birimleri kapanalı çok oldu. Yani bu sadece Boğaziçi'nde değil, bunu talep eden farklı kesimler var yani belirli tarikatlardan... Seçime doğru gidiyoruz, seçime giderken birilerinin memnun edilmesi gerekiyor anladığım kadarıyla, bunların isimlerini zikretmek istemiyorum ama böyle bir şey olduğunu düşünüyorum, böyle bir atmosfer var. İkinci atmosfer, o da ne konuşalım sorunu. Bunları konuşmayacaksak ne kadar paramız olduğunu konuşmaya başlarız. Yani böyle de bir problemle de karşı karşıyayız. Ama esas olarak önemli olan siyasi

cevaplar değil, aile ile kurulmak istenen toplumsal ilişkisi arasındaki bağı tanımlamak. Umut hocanın dediği gibi bugünkü aile (benim de söylemek istediğim buna benziyor) bir hibrit aile ve geleneksel adı verilen aile bugün çok daha ideal model olarak sunulmaya çalışılıyor. Çünkü, patria potestas denen Roma hukukundaki “babanın gücü herkesin üstünde olur” şiarını böyle bir aile modeli meşru kılar. Bu sözde geleneksel aile modeli bugün babayı merkeze alan bir ideal aile modeli çiziyor. Gelenek diye tekil bir aile modeli yok çünkü gelenek zamana ve zemine göre değişen bir şey. Bugün yaratılan babacı aile modeli geleneksel değil, bugün yaratılan başka bir hibrit model. Aile ve toplum arasındaki ilişkinin analogik ilişki olarak okunması mümkün. Ailede ne varsa toplum da öyle olmalı; toplum ailenin aynasıdır, aile toplumun aynasıdır. Bence bu ilişki analogik değil, yönetimseldir. Tam da söylendiği gibi, aile toplumun temelidir çünkü aile toplumdaki yönetim biçiminin en önemli parçasıdır. Yani aile özel bir alan değildir, tam da kamusalı kuran kurumdur. Eğer toplumda demokratik bir yönetim biçimi olacaksa, aile de bu yönetim biçimine uygun bir biçimde örgütlenmelidir. Bence bütün bu kazanımların teker teker kaybedilmesinin nedeni yine yönetim biçiminin istibdata doğru gitmesi.

Zuhal Yeşilyurt Gündüz: Nükhet hocam çok teşekkür ediyorum ve sunumunuzdan da öğrendiğimiz gibi istibadata karşı tek çözüm hürriyet. Dolayısıyla mücadeleye ve özgürlük talebimize devam edeceğiz. Yılmadan, usanmadan, bıkmadan!

2. Oturum: LGBTİ+ların Ebeveynlerinin Aile Deneyimleri

Oturum Kolaylaştırıcısı, Koray Başar

Ben Hacettepe Üniversitesinde Psikiyatri Öğretim Üyesiyim, Psikiyatri uzmanıyım. Ama burada bulunmam psikiyatrist olmamla ilgili değil sanıyorum. 2010'dan beri Ankara'da devam eden, aylık düzenli olarak LGBTİ aileleriyle yapılan toplantılarda uzman olarak yer alıyor olmam nedeniyle bana teklif edildiğini düşünüyorum. Bilindiği gibi ülkemizde çok daha eskilerden beri İstanbul'da, 2010'dan beri Ankara'da ve İzmir'de, daha yakın zamanlarda Denizli'de, Antalya'da başlayan aile grupları var. Ben Ankara grubunun düzenli katılımcılarından biriyim. Dolayısıyla bana bu sebeple teklif edildi diye düşünüyorum ve çok onur duyuyorum burada ailelerle birlikte olmaktan.

“LGBTİ+ların Ebeveynlerinin Aile Deneyimleri” başlıklı bu oturum aslında Nedime Hanımın açılış konuşmasında vurguladığı gibi, Türkiye'de çok fazla aileyle ilgili yüceltme, kutsanma, vb. söylemler duyuyorsak da görmezden gelinen ve hatta aleyhine çabalar sarf edilen, nefret hedefi haline getirilen bir aile topluluğundan bahsedeceğiz. Üç konuşmacımız var. Hidayet Erşan, Atilla Dirim ve Nilakshi Roy. Ben kendilerini çok uzun ve ayrıntılı tanıtmak istemiyorum, zaten yapacakları konuşmalar kendileriyle ve kendi deneyimleriyle ilişkili olacak. Ben de çok uzatmayayım, Hidayet Hanıma vereyim sözü. Hidayet Erşan, buyurun.

Hidayet Erşan

Nedime Erdoğan'ın ve katılımcı hocalarımızın değerli paylaşımlarından sonra mümkün olsa dinleyici olarak kalacaktım, üstüne bir şey söyleyemeyecek durumdaydım ama baktım ki çok ayıp olacak bunu yapamadım. Dilim döndüğünce ben de bir şeylerden bahsetmeye çalışayım.

Ben de sevgili Nedime gibi GALADER kurucu üyelerindenim. Emeği geçen herkese en başta teşekkür etmek istiyorum. Kendimden kısaca bahsedeyim. 51 yaşındayım. Lise sondayken oğlumun bana "Transım" demesiyle LGBTİ konusuyla tanıştım. Transın ne olduğunu hiçbir şekilde bilmiyordum. Çocuğumla aslında bu konuyla ilgili serüvenimiz 3,5 yaşında başlamıştı. Onda bir şeylerin onda farklı olduğunu görerek bir uzmana gitmiştik. Psikiyatrist önce onu incelemiş, gözlemlemiş ve son derece sağlıklı olduğunu söylemişti. "Çocuğunuz son derece sağlıklı. Belki sizin bir psikiyatru görünmeniz gerekli" demişti. Ben biraz evhamlı bir anneydim. Çocuğumun ortaokul ve lise dönemlerinde de uzmanlara danışmaya devam ettim çünkü bir şeyler bana göre ters gidiyordu. Normalde sakin bir çocuktı, ergenlikle birlikte farklı bir hal almıştı. Odasına kapanan, çıkmayan, sosyalleşmeyen bir çocuk haline gelmişti. Elimden geleni yapmaya çalışsam da çocuğuna ulaşabilen bir anne olamamıştım. Çocuğuyla çatışan bir anne olmuştum. Her dönem gittiğim, uzman olduğunu zannettiğim -ya onlar da öyle sanıyorlar ya da LGBTİ konusundan bihaber olan kişiler- çocuğumun son derece sağlıklı olduğunu, benim fazlaca evhamlı olduğumu söylediler ve beni gönderdiler. Bir anne

olarak diyorsunuz ki, “Çocuğum sağlıklı olsun da varsın bende bir problem olsun, ben bir şekilde aşarım.” Bu böyle lise sona kadar devam etti.

Lise sona geldiğimizde yine bir şeyler vardı ama benim aklıma sadece eşcinsel olabilir diye geliyordu, “Ne var ki?” diyordum, bir sakınca görmüyordum. Heteroseksüel de olsa mühim olan kişinin hayatta kendisini anlayabileceği, sevgiyi aşkı paylaşabileceği bir ilişki yürütmesidir. Eşcinsel olup kız kıza bir ilişki yürütebilir ya da erkek olup erkek erkeğe gibi gibi... Bir problem görmüyordum ancak adını koymak istiyordum. Çocuğum lise sona gelip bana açıldığında “Ben transım, geçişin mümkün olduğunu biliyorum ve ben bunu gerçekleştirmek istiyorum”, şeklinde, net, tek bir cümle kurdu. Cümlesi buydu, bunun üstüne ikinci bir cümle hiç kurmadı. Güya kişisel gelişim kitapları okuyan, kimseyi yargılamayan, empati kurabilen birisi olduğumu sanan ben, çocuğuma bunu yapamamıştım ve çuvallamıştım. İlk tepkim “Saçmalama” oldu. Çok lüzumsuz tepkiler verdim. Fiziki olmasa da sözlü şiddet uyguladığımı bir zaman sonra görebildim. Onu değiştirebileceğimi sanarak, bilinçaltı temizliği olsun, aile dizimi olsun, dualarla olsun, çocuğumu birçok yere sürükledim. Her seferinde bunlara bir kereliğine dahil olup, ikinci defa gelmedi. En sonunda bana dedi ki, “Var mı başka götüreceğin bir yer?” Tabii ki ben ona var demesem de araştırıp onu başka yerlere sürükledim.

Biz bir yılı böyle geçirdik. Üniversiteyi kazandı. Ankara’ya, Hacettepe Üniversitesine gidecek. Kayıtlarla birlikte çocuğumun uzmana, desteğe ihtiyacı olduğunu düşünerek bir hanımefendiye -LGBTİ konusunda uzman olduğunu iddia eden, bu konularda seminerlerinin, sertifikalarının duvarlarında yer aldığı bir yere- gittik. Eylül’ün başından Aralık’ın sonuna kadar her cumartesi için randevu alındı. Ben Antalya’ya döndüm, çocuğum Ankara’da yalnız kalmıştı. Bir uzman eli üzerinde olsun istedim. Fakat ne yazık ki çok rahatlıkla söyleyebiliyorum, bana göre, bu hanım hiçbir şekilde bu konuda uzman değildi. Dedi ki, “Daha çok erken”, o zaman çocuğum 18 yaşında. “25 yaşına kadar izleyeceğiz, ondan sonra bir şey söyleyebilirim.” Benim çocuğumun böyle bir lüksü yoktu, ben bunu görebiliyordum ama o hanımefendi bilmiyorum neden, ticari mi baktı, ki bu kabul edilemez. Her hafta sonu terapiye gidiyor, sonra ben onu arıyorum, “Nasıl geçti?” diye soruyorum, “Bir şey söyleyemeyiz, Hidayet Hanım, 25 yaşına kadar izleyeceğiz” diyor. “Oldu, peki.”

25 yaşında benim çocuğum zaten ortada kalmayacaktı, göndermiş olacaktım, Allah korudu. Neyse ki Koray Başar ile yolumuz kesişti. Çok iyi bir adresten Koray hocanın adını aldım ve ne zaman ki onunla yolumuz kesişti, hayatımızda bir şeyler yoluna girmeye, oturmaya başladı. Bu konudan bihaber olan ben, o dönemde çocuğumla uğraşmayı bırakmıştım, geçecek diye düşünmeyi de bırakmıştım çünkü belli ki benim de işime gelmişti bunun geçici olduğunun söyleniyor oluşu. Koray hocanın yanına gittiğimizde şunu duymayı umut etmiştim: “Merak etmeyin, geçici bir durum, bu geçecek.” Ama öyle bir şey demedi. Trans da demedi, geçecek de demedi.

Ortada ciddi bir durum vardı ve değiştirilemezdi. Elime bir kâğıt tutuşturuldu ve "Ailelerin bir araya geldiği bir toplantı var, oraya bir uğrayın belki size de iyi gelir" önerisinde bulunuldu. 5-6 yıl önce oldu bu. Koray hoca söyler de ben yapmaz mıyım, tabii ki gittim. O zamandan beri, grubun her toplantısına katılıyorum. Nadirdir katılmayıp. Bunca yıldır sadece bir-iki toplantıyı kaçırmışım. Bu aile toplantılarından da bu vesileyle bahsetmiş olayım. Ayda bir kez yapılan, psikolog ve uzman psikiyatristlerin kolaylaştırıcılık yaptığı toplantılar bunlar. O kadar iyi geliyor ki, ilk toplantıya gittiğimde ben sanıyorum ki "Bu sadece benim çocuğumun başına geldi ve sadece benim başıma geldi. Ben kesin bir yerde yanlış yapmış olmalıyım, bir şeyleri atlamış olmalıyım." Kendimi suçladım. Genelde bunu yaparım. Oğlumun olayında da bunu yapmıştım. Sorularımı sıralamıştım. "Şundan mı, bundan mı?" diye... Neyse, aile toplantısına geldiğimde yalnız olmadığımı gördüm. Yanlış da olmadığımızı anlamaya başladığım ilk adımlar oldu toplantılar. İlk katıldığım gün, ağlamaktan konuşamamıştım. Aileler bana mendil uzatmışlardı. Zaman içerisinde mendili ben uzatır hale geldim. Birbirlerini anlayan, çok farklı kesimlerden gelmiş ama ortak paydaları en kıymetli şeyleri olan aileleriz. Devamında, ben çocuğumu daha iyi anlamaya başlayan, durumun değiştirilemez olduğunu öğrenen ve ona göre hareket eden bir anne olmaya başlamıştım. Bir önceki dönem kabustu. Aklıma geldikçe çok canım yanıyor; "Bunu nasıl yaptım, nasıl bu kadar bilinçsiz davrandım", diye. 'Okumuş cahil' diyorum kendime. Aile gruplarında kendilerine bu ismi takan başka anneler de var. Beni çok etkileyen bir şeyden kısaca bahsedeyim: Ankara aile grubunda, ben kitap falan okumuşum ya, hiç okuma fırsatı elde edememiş bir annemiz var, onu sevgiyle anıyorum, belki de şu anda aramızdadır, ismini vermeyeyim. O kadar kocaman bir yüreği var ki, çocuğu ona durumunu ilk açıkladığında hiçbir şey bilmemesine rağmen yatırmış dizine, okşamış saçını, "Tamam annem, tamam kuzum neyse o, öğreniriz, yaparız, ne yaparsak", demiş. Yani ne kadar yüksek bilinçli bir anne bu annemiz. Aramızda birçok kişi onun kim olduğunu anlamıştır, ona bir kez daha sevgilerimi gönderiyorum.

Sonra bizim sürecimiz hastane ve mahkeme arasında devam etti. Önce isim değişikliği için başvuruda bulduk fakat transfobik bir hâkime hanıma denk geldik. Odasında maruzatımı anlatmaya çalıştığımda kesin teşhisi koydu, dedi ki: "kesin tecavüze uğradı veya sizin bile bilmediğiniz bir şeyler olmuş..." Diyorum ki "Yok, elbette travmaları var ama bunu gerektirecek bir travması yok". Ama ben bilmiyordum, uzmanlar bilmiyordu ama o hanımefendi biliyordu! "Kesin tecavüz ya da çok büyük travmaları var, yoksa olur mu hiç böyle şey?!" Neyse... Bize zaman kaybettirdi, biz başka bir dava daha açtık. Geçiş sürecimizin, cinsiyet değişikliğiyle ilgili de adım atacağımız dönemine gelmiştik. Burada bizden emeğini hiç esirgemeyen Koray hocamızdan, ki o kendi isminden bahsedilmesinden hiç hoşlanmaz ama ben ondan bahsetmeden edemeyeceğim çünkü benim dışımda da birçok ailenin hayatına

dokunarak güzelleştirdi. İzmir’de, Antalya’da, Ankara’da da böyle hocalarımız var, iyi ki onlar var. Sonra oğlumun göğüslerin alınmasıyla ilgili kısım gerçekleşti. Deniz olan bir şehirde, denizi seven ama denize giremeyen bir çocuğum vardı. Ne zaman ki göğüsleri alındı, pansumanlar bitti hemen gitti ve kendini o güzel denize attı. Etinden et gitmişti ama o çok mutluydu. Ertelemenin, onları duymazdan gelmenin ne kadar kötü bir şey olduğunu gördüm. Sonrasında mahkeme süreci devam ederken, çok kere git-geller yaşadık. Oraları uzun uzun anlatmayacağım ama oralarda yaşadığımız travmalardan zamanım kalırsa bahsedeyim. Çünkü biz şunu yapıyoruz, bir yerden bir yere geçiyoruz, doğumuyla atanan cinsiyetle birlikte ben onu kız sandım oysa o benim oğlummuş esasında, yanlış buradan başladı. Koray hocamızın bir sunumunu izlerken ben bunun daha öncesine gittiğini fark ettim. Doktora gideriz ve doktor ultrasonla üreme organına bakarak, “Bir kızınız ya da bir oğlunuz olacak” der. Hemen hazırlıklar başlar. İkili cinsiyet sistemi olduğu için oda, kızsız pembeye boyanır, erkekse maviye gibi gibi... O zamandan başlıyor daha. Doğumunu bile beklemiyoruz o etiketi yapıştırmak için. Bunlar benim de bildiğim şeyler değildi ama öğrenmişken paylaşayım istiyorum. Başa gelmeden de öğrenmek mümkün. Çabamız da bu yüzden. Bu çalıştayın çabası da bu. Pembe-mavi gibi takıntılar olmadan, doğumuyla birlikte çocuğu bir birey olarak yetiştirin. Kız ya da erkek olarak değil, çocuk olarak. Ona cinsiyet anlamında bir kimlik yüklemeyin. Neden bunu yapıyoruz ki? Doğumuyla bu yanlış yapan biz oluyoruz, toplumu değiştirmenin yolu kendimizi değiştirmekten geçiyor çünkü biz de toplumun bir parçasıyız.

Geldiğimiz noktayı söyleyeyim: biz transfobik hâkime hanıma, nüfus memurlarına rağmen başladık... Mahkeme sürecinden de ayrıntılı olmasa da bahsedeyim. Birtakım istisnai örnekler var; rahim alınmadan kimliği veren gibi. Bunlara tutunmayı seviyoruz, ben de çok tutunmuştum. Demiştik ki “Aaah işte bulduk! Bu hâkim verecek!” Koray hoca da bana demişti ki “Hidayet Hanım, hayal kırıklığı yaşayacaksınız, kanun böyle demiyor. Hâkim bunu isteyecektir, hazırlıklı olun.” Ama tabii benim inanasım gelmişti... Öyle olmadı, nüfus memuru önce rahim ve yumurtalıkların alınması yönünde zorunluluktan bahsetti. Avukatından bu bilgi geldiğinde, aynı gün kadın doğumcuya gittik. Öyle güzel bir insandı ki, ona sevgilerimi gönderiyorum. Çocuğuma çok güzel yaklaştı, “Hadi bakalım delikanlı, ne zaman hazırsan alalım şu fazlalıkları geçelim” dedi. Oğlum “Hemen bugün, şimdi” dedi. O da, “Bugün olmaz, kanını alalım, tetkiklerini yapalım. Sabahki ameliyatımın hastasıyla konuşacağım, ondan değişiklik rica edeceğim, seni sabah ilk iş ameliyata alacağım” dedi. Düşünün, sizin sapaşğlam çalışan organlarınız alınacak ve siz bu kadar heveslisiniz, hemen olmak istiyorsunuz. Tüm bunları izlerken görüyorsunuz ki, başka türlü olamazmış. Keşke ben bunları izlemeden konuya hâkim olabilen birisi olsaydım ama öyle olmadı. Ertesi sabah bu operasyon da gerçekleşti. Tabii ben çocuğum acılar içindeyken çok isyan ettim. “Bu kanunların da, bu hukukun da, bu yaptırımların da...” gibi şimdi

burada söylemesem de daha pek çok şeyi saydım, saydım, saydım... Çocuğum orda acı çekti, ben bunları söyledim. Şimdi benim çocuğum gerçek kimliğine kavuştu. Aslanlar gibi çok yakışıklı bir delikanlı. Çok çirkin de bir çocuk olabilirdi, çok aptal da olabilirdi ve elbette ben onu yine aynı duygularla sever kucaklardım. Ama öyle değil, pırıl pırıl. Benim çocuğum çok cesur, bunu ifade eden her çocuk gibi.

Danışma hatları üzerinden de biliyorum ki birçok birey, yıllarca bunu bastırmaya çalışıyor. Hatta bir örnek vereyim. 31 yaşında bir baba rolünde, toplum ona baba rolünü yüklemiş, artık 33 oldu, üç yıldır konuşuyorum ve evlendirilmiş, çocuk sahibi olmuş. Toplum ona 'baba' diyor, 'erkek' diyor, anne-babası 'oğlum' diyor, karısı 'kocam' diyor ama o bir kadın. Ve bunu pek az kişiyle paylaşıyor. Danışma hattımızı aramasıyla ve bizim onu yönlendirmemizle, bildiklerimizi de paylaşarak olabildiğince hızlıca bir uzmana yönlendirdik. Artık üç yıl öncekinden çok farklı. Ama 31 yaşına gelmiş de ancak açılabilmiş. Çok daha ileriki yaşlarda artık bastıramayıp açılanlar var, işin en acısı bunu hiç söyleyemeden hayata veda edenler de var.

Koray Başar: Çok teşekkür ediyorum. Bölmeye kıyamadığım kadar güzel anlattınız. Anlatımınıza ilişkin birtakım yorumlar var, samimiyetiyle, içtenliğiyle, kapsayıcılığıyla ilişkili... Onları aktarmış olayım. Sorular da geliyor. Hidayet Hanım belki de son zamanlarda tartışılan şeylerden, aileyi yüceltip aileyi görmezden gelen, çocuğu yüceltip çocuğu korumaya çalışır gibi LGBTİ çocuk ve ergenleri görmeyen ve ezenlerin mutlaka duyması gereken ve yıllarca süren bir deneyimden bahsetti. Çok teşekkür ederiz Hidayet Hanıma. Bundan önceki oturumda babalık ile ilgili çok konuşuldu. LGBTİ aile gruplarında gözler babaları arıyor, "Hep anneler mi geliyor? Babalar da geliyor mu?" diye. Ankara'da öyle olmadı, her zaman babalarımız vardı. Atilla Dirim'i dinleyelim şimdi. Onun deneyimini anlayalım.

Atilla Dirim

Teşekkür ederim Koray hocam. Herkese merhaba. Ben de burada bulunmaktan çok mutluyum.

Ben de bir trans babasıyım. Bizim kızımız bize 4 yıl önce açıldı. O zaman 18 yaşındaydı. Açılmak için 18 yaşını doldurmayı beklemiş. Sık sık “Nasıl başladı her şey? Daha önce hiç fark etmediniz mi? Daha önce söylemedi mi? Trans olduğuna dair işaretler vermedi mi acaba?” gibi sorular geliyor. Bu yüzden biraz daha geriye gitmeyi isterim. Öyle bir şey olmadı, çocuğumuzun bize anlayabileceğimiz, bariz, belirgin işaretler verdiğini hatırlamıyorum. Küçükken son derece neşeli, mutlu, heyecanlı, okula severek giden, çok arkadaşı olan, arkadaşları devamlı bize gelen bir çocuktur. Her şey yolundaydı. Bir sorunumuz yoktu, ta ki 12 yaşına gelinceye kadar. 12 yaşındayken çocuğumuz aniden ağır bir depresyona girdi. Odasından çıkmıyor, “Başım ağrıyor” diyor, öylece yatıyordu. Bu durum birkaç gün sürünce onu hastaneye götürdük. Doktorlar gereken bütün tahlilleri yaptılar ama organik bir şey bulamadılar, verilen bir plasebonun ardından iyileşme emareleri gösterince, bir psikoloğa götürmemizi önerdiler. Biz de bunu yaptık, psikolog hanım çocuğu muayene etti, birkaç soru sordu, sonra bir şeyi olmadığını söyledi ve bir yatıştırıcı vererek bizi gönderdi. Biz de çocukla baş başa kaldık; o neşeli, kanlı-canlı çocuk yerine mutsuz, dertli, fotoğraf çektirmeyen, odasından çıkmayan, bilgisayarına gömülen bir çocuk gelmişti. Arkadaşlarıyla görüşmez olmuştu, okul biter bitmez derhal eve dönüyordu. Böyle bir durumun içine girmiştik, bir şeyler vardı ama ne olduğunu anlayamıyorduk. Birkaç kere konuşmaya çalıştık, nesi olduğunu öğrenmeye çalıştık,

ancak bize hiçbir şey söylemedi. Konunun ergenlikle ilgili olduğunu düşündük, ergenlik sorunlarıdır dedik. "Ben de zor bir ergenlik geçirmiştım" diye düşünüyor, onu anlamaya çalışıyordum. Bir şeyler vardı, çocuk üzgündü, mutsuzdu ama ne olduğunu bilemiyor, anlayamıyorduk. Yıllar böyle geçti.

Sonra çocuğumuz liseden mezun oldu, üniversite öğrenimi görmek için yurt dışına, Almanya'ya gitti. Zaten bu önceden planlanmış bir durumdu. Almanya'ya gidip bir yurda yerleştğinde yaşı 18'e yaklaşmak üzereydi. Fakat iletişim kurmakta güçlük çekiyorduk. Ne aramalarımıza ne mesajlarımıza dönüyordu. Bir hafta, on gün cevap almak için beklediğimiz oluyordu. Bu durum bizi rahatsız ediyordu ama değiştirebilmemiz mümkün olmadı. Derken çocuğumuzun 18. yaş gününü kutladık ve aradan dört ay geçti. Nisan ayında ben İstanbul'da bir konferansa davet edilmişim; konuşmacıydım ve kürsüye çıkıp konuşmaya hazırlandığım esnada o hiç aramayan, sormayan, telefon etmeyen çocuktan bir mesaj geldi: "Baba seninle konuşmam gereken bir şey var, daha doğrusu, annemle ve seninle." "Eyyvah" diye geçirdim içimden, ona toplantıdan sonra hemen yazacağımı söyledim. Nitekim toplantı bitti ve onu aradım, neler olduğunu sordum. "Baba, sen neredesin?" diye sordu. "İstanbul'dayım." "Ankara'ya ne zaman döneceksin?" "İki gün sonra." "Benim mutlaka sizinle konuşmam lazım. Ama annemle yan yana olmanız lazım, yüzünüzü görmek, gözlerinize bakmak istiyorum." Konuşma böyle bir hal alınca daha da endişelenmeye başladım, neler olduğunu anlatması için onu biraz sıkıştırdım. Biraz duraksadıktan sonra bana "Baba", dedi "ben transseksüelim." Transseksüel ne demektir, cinsiyet kimliği ne anlama gelir, cinsel yönelim ne ifade eder, LGBTİ+ olmak ne demektir, bunları önceden de biliyordum. Politik bir aktivistim, LGBTİ+ camiasını tanıyordum, dernekleri biliyordum, eylemlerini biliyordum, çıkıp "LGBTİ+ hakları insan haklarıdır" diye slogan atıyordum. Ama benim çocuğum transseksüelim deyince başımdan aşağı kaynar sular döküldü. Bir yandan çocuğa, "Hiç önemli değil, önemli olan senin mutlu olman, sen mutlu olduktan sonra gerisinin kıymeti yok" demeye çalışıyor, bir yandan da bu çocuğun hali ne olacak diye çok korkuyordum. Büyük bir korkuya kapılmışım. İnsanlar onunla alay mı edecek, arkasından mı gülecek, çocuğa hakaret mi edecekler, dövecekler mi, sövecekler mi, öldürecekler mi? Sadece cinsiyet kimliğinin farklı olmasından ötürü okula gidebilecek mi, işe girebilecek mi, okula girse veya işe girse orada tutunabilecek mi? Bütün bunlar aklımdan yıldırım hızıyla geçiyordu ve ilk defa LGBTİ+ olmanın ne kadar büyük zorluklarla karşı karşıya kalmak demek olduğunu anladım. Ancak yapacak bir şey yoktu ve biraz sakinleştikten sonra Ankara'ya döndüm. Durumu annesine söylemem lazımdı ama bunu nasıl yapacağımı, ne zaman yapacağımı bilmiyordum. Sonunda doğru vakit diye bir şey olmadığına karar verdim ve eşime durumu anlattım. O benden daha fazla etkilendi, şoka girdi, onu sakinleştirmeye çalıştı ve çocuğumuzu aradım. Ekranında onu görünce, değişen bir şey olmadığını, çocuğun halen kendi çocuğu olduğunu anlayınca biraz daha sakinleşti.

Böylece bir süre kendimizi ve çocuğumuzu sakinleştirmeye çalıştık. Neler yapmamız, nasıl davranmamız gerektiğini tam olarak bilemiyorduk. Bir süre sonra çocuğumuz bize “Ben sizin çocuğunuzum ama ben sizin oğlunuz değilim. Ben bir kadını, sizin kızınızım. Lütfen bana ‘kızım’ deyin. Bir de artık bana eski isimle hitap etmeyin. Adım artık Katrin. Lütfen bana ‘kızım’ ve ‘Katrin’ deyin” dedi. Sonuçta 18 yıl boyunca çocuğumuza oğlum demiş, uzun uzun düşündükten sonra verdiğimiz isimle seslenmiştik. Bunu bir anda değiştirmek kolay değildi. Bir süre ‘canım’, ‘cicim’, ‘yavrum’, ‘hayatım’, ‘tatlım’, ‘şekerim’ gibi kelimelerle idare etmeye çalıştık. Ama iki-üç hafta kadar sonra bize kızdı. “Hem bana destek olacağınızı söylüyorsunuz hem de bana daha kızım diyemiyorsunuz, adımı söylemiyorsunuz. Bu nasıl destek?” dedi. Haklıydı ve ona ‘kızım’ demeye başladık. Bu esnada her şeyden önce “Bir şeyi yanlış yapmayalım” diye düşünüyorduk. İlk anda önemli olan buydu: Kızımızı üzmeylem, kırmayalım, bir hata yapmayalım...

Böylece danışmak için bir psikoloğa gittik. Ona nasıl doğru davranacağımızı sorduk ama zaten genelde doğru davranışlar içinde olmuştunuz dedi. Bir yandan da arkadaşlarımla konuşuyordum. Bana “Benim Çocuğum” diye bir belgesel olduğunu, bunu seyretmenin iyi olacağını söylediler. Ben öfkelenmişim. “Şu anda zaten bir belgeselin başrolünü oynuyorum, başkasını izleyecek halim yok” dedim, eve gittim ve ilk işim o belgeseli izlemek oldu. Gerçekten de çok etkileyiciydi. “Benim Çocuğum”u izleyenler dünyada böyle şeyler olduğunu, bunun dünyanın sonu anlamına gelmediğini, normal bir şey olduğunu anlayabiliyordu. Ben yine iyi-kötü biliyordum ama dünyada sadece medyada çıkan olumsuz haberleri izleyen ve buna göre fikir geliştiren milyonlarca insan vardı. Bu insanlar da bu film gibi araçlarla çok daha farklı bir algıya sahip olabilir, belki de milyonlarca çocuk acı çekmekten kurtulabilir. Dövülmekten, sövülmekten, ayrımcılığa uğramaktan, öldürülmekten gerçekten kurtulabilirler. Benim zaten çocuğumla bir sorunum yok. Çocuğumun erkek veya kadın olması benim için fark etmiyor. Ama toplum için fark ediyor. Şimdi ben kendimi çözdüm, dışarıda kocaman bir toplum var, bu ne olacak? O zaman bu toplumu değiştirip dönüştürmek için bir şeyler yapmak lazım ama ne? İşte bunları düşünmeye başlamıştım.

Bana LGBTİ+ aile gruplarının varlığından söz etmişlerdi ama ben pek ilgilenmemiştim. Bu aile gruplarının tam olarak ne yaptığını bilmiyordum. Üzgün, dertli insanların bir araya geldiğini düşünüyordum ve bu yüzden bana pek cazip görünmüyorlardı. Sonra bir gün sosyal medyada bir arkadaşımın aile gruplarından söz eden bir paylaşımını gördüm ve onun teşvikiyle, eşimle beraber aile grubunun toplantısına gittik. Burada yalnız olmadığımızı gördük ve ilk toplantıdan çok daha iyi bir ruh haliyle ayrıldık.

Bu arada korkularımız da azalmaya başladı, çünkü desteğimizi arkasında hisseden kızımız artık çok daha neşeli, sosyal, canlı bir insana dönüşmüştü. Gülmeyen, konuşmayan, fotoğraf çekirtmeyen, her zaman hüznü olan çocuk, giderek küçüklüğündeki neşeli haline dönüyordu. Bu da bizi çok mutlu ediyordu.

Bir süre sonra aile grubundan birkaç arkadaşla Ankara Gökkuşuğu Aileleri Derneğini kurduk. Dernek olarak çok daha farklı imkanlar söz konusu oluyor. Çok çeşitli insan gruplarına ulaşmaya, ailelerin sesini daha güçlü bir şekilde duyurmaya başladık. Bir de çocuğumuzun durumunu ailemize, çevremize nasıl anlattığımız çok sık soruluyor. Aslında pek kolay olmadı. Çocuğumuz bize açılma sürecinde nasıl kaygılar yaşıyorsa, aynısını biz de yaşadık. Büyüklerimiz yaşlı insanlar, bunu duydukları zaman kalp krizi geçirirler mi, kötü şeyler mi düşünürler, hasta mı olurlar, kavga etmek zorunda mı kalırız? Bunların hepsini düşünüyor ve korkuyorduk. Ancak öyle olmadı, tam tersi büyük bir yakınlık ve anlayış gösterdiler. Zaten nasıl göstermesinler ki, çocuk onların çocuğu. Yani onların elinde büyüdü, çocuğu bizim kadar tanıyorlar. Bir özenti, bir heves olmadığını anlamaları uzun sürmedi.

Ama halen içimizde korkular, kaygılar yok mu? Elbette var. Dışarıda kocaman bir dünya, tehdit dolu bir dünya, gerçekten korkutucu bir dünya var. Her gün korkuyoruz, her gün üzülüyoruz. Bizim çocuklarımız durduk yerde sapkın ilan ediliyor, çeşitli "suçlarla" itham ediliyorlar, her gün tehdit altındalar. Bu vesileyle buradan da herkesi toplumdaki LGBTİ+fobiye karşı örgütlenmeye davet edeyim. Burada insan haklarının çok ağır bir ihlali söz konusu ve buna karşı herkes ses çıkarmalı. Çünkü bir başkasının hakkı ihlal edildiği zaman, yarın sizin de hakkınız ihlal edilecek, bizim de hakkımız ihlal edilecek ve bu bir zincir halinde sürüp gidecek. Bu yüzden, LGBTİ+ hakları temel insan haklarıdır diyerek sözlerime son vereyim. Beni dinleyen herkese çok teşekkür ederim.

Koray Başar: Çok teşekkür ederiz. Hidayet Hanımın konuşmasına benzer bir şekilde siz konuşurken katılımcılardan yorumlar geliyor. Hem içten sunumunuz için teşekkürler hem de bir erkeğin, bir babanın konuşmasını dinliyor olmakla ilgili memnuniyetler konusunda sorular da geliyor. Ve son sözü Hindistan'dan, Mumbai'den aramıza katılan ve bir ebeveyn grubunda çalıştığını anladığım Nilakshi Roy'a vereceğim. Buyurun.

Nilakshi Roy

Merhaba, iyi günler, namaste¹³ ve ne kadar güzel bir oturum. Bu çalıştayın bir parçası olduğum için çok mutlu ve gururluyum. Umarım Atilla ve Hidayet kadar etkileyici, içten ve akıcı olabilirim. Atilla, Hidayet; sizler paylaşımlarınızla çok açıldınız.

Ben Hindistan, Mumbai’de, banliyödeki bir kolejde İngilizce Bölüm Başkanıydım, ancak kısa süre önce emekli oldum. Kızım yaklaşık 17 yaşındayken, aşağı yukarı 10 yıl kadar önce, 2015 yılında, onun hayatında bir şeyler olduğunu fark ettim. O andan itibaren, sorunun ne olduğunu anlamaya çalışarak onu gözlemlemeye, ona daha çok bakmaya başladım. Dahası, bir yandan da beni uzaklaştırdığını, hayatından dışladığını hissediyordum. Görünüşe göre, beni sıcaklığından ve gündelik detayların samimi paylaşımlarından dışlıyordu. Bir istisna dışında; bir gün dayanamayıp “Bir erkekle yakınlaştım, ancak nedense bunun hiçbir yere gitmediğini hissediyorum. Yani kendimi çok kötü hissediyorum. O çok hoş bir çocuk, ama bunu ilerletebileceğimizi sanmıyorum. Anne, bu benim hatam mı?” dedi. Ben de “Hayır, senin hatan değil. Bunlar birer hayat tecrübesi. Bunu ona açıkladın mı? Açık açık konuştun mu?” diye sordum, “Evet” dedi ve çok ağladı. Bu bana açıldığı tek ve son olay oldu.

Bu bir kerelik bir paylaşımdı ve benim için önemli anlardan biriydi, ancak sonrasında beni yine hayatının dışına itti, dışarda bıraktı. Ona ne olduğunun farkında değildim. Gerçekten, dürüst olmak gerekirse, kolejin evden uzak olması gerekçesiyle yolculuk etmemek için geçici olarak kaldığı evdeki bir kızla ilişkiye gireceğini bilmiyordum. Bir

13 Hint geleneğine özgü selamlama (e.n.)

arkadaşıyla bir pansiyon tutmuş gibiydi ve bu arkadaşlık başka bir şeye dönüşmüştü. Sanırım kendinden pek emin değildi ki bu yüzden benimle hiçbir şey paylaşmadığını söyledi daha sonra. Muhtemelen kendisini kabul edemedi. Başka türden bir kimliğe sahip olduğu düşüncesini benimsemesi yaklaşık iki yılını aldı.

Hepimizin bir dereceye kadar sahip olduğu çok köklü heteronormatif ve homofobik bir tutumun var olduğunu düşünüyorum. Bu yüzden bunu kabul etmesi ve bununla yüzleşmesi uzun sürdü. Ne yazık ki o sırada benden uzaktaydı, yurt dışındaydı. İngiltere’de okuyordu, neyse ki tüm geniş ailem tarafından -yengem, kız kardeşim, yengemin o zamanlar artık yetişkin ve evli olan iki büyük çocuğu- çok yakın ve çok rahat bir şekilde gözetiliyordu. Hepsi oradaydı. Yani onlar kesinlikle çok açık ve kabul ediciydiler. Bu ona bir ölçüde yardımcı olmuş olmalı. Ancak, ben her şeyin dışında bırakılmıştım. Açıkçası kızımın benimle konuşmadığını hissettim. Skype’ta veya FaceTime’da benimle on dakikadan fazla sohbet etmez olmuştu. Bir ay içinde ancak bir e-posta yazıyordu. Aldığım tüm haberler kız kardeşimden, yeğenlerimden veya başkalarındandı. İngilizlerin başkalarıyla ilgili ayrıntıları paylaşmamaya çok dikkat ettiklerini bilirsiniz. Hint akrabalarım artık İngiliz olmuşlardı, bu yüzden ısrarlı bir şekilde onlara sormadıkça çok da anlatmıyor, konuşmuyorlardı. Bu yüzden “O nasıl? O nasıl?” diye sormaya devam etmem gerekiyordu. Tipik bir dırdırcı Asyalı ebeveyn gibi devam ettim sormaya...

Beni anlarsınız, siz de çoğunlukla Asyalı olarak kabul ediliyorsunuz, değil mi? Bu yüzden, genel olarak ailenin ve özelde annelerin ne derece ısrarcı ve müdahaleci olabileceğini, bunun nasıl bir şey olduğunu bilirsiniz. “Bu ne? Bu ne? Bu ne?” Biz her şeyi bilmek istiyor gibiyiz. Ama şu kadarını söyleyeyim, çocuğumla yüzleşmeye karar verene kadar hiçbir şey gerçekten açığa çıkmadı. Sormaya karar verdim çünkü Facebook paylaşımlarından kendini kabul etme konusunda bir yöne gittiğini görebiliyordum, anlayabiliyordum. Gökkuşluğu renkleri giyiyordu, gökkuşluğu bilezikleri, gökkuşluğu takıları takıyordu. Kimliğini benimsediğini görebiliyordum.

O zaman, ben de çok baskı altındaydım. “Ben”, “Ben”, “Ben”, “Ben” diye tekrarlamaya devam ediyordum çünkü o zaman ‘ben’ yalnızdım. Çok baskı altındaydım. Halihazırda bir danışmanla görüşüyordum. Danışmanıma bunun neyle ilgili olduğunu sorduğumda bana sabırla açıkladı. Bakın ben profesörüm, edebiyat öğretiyorum. Virginia Woolf, T.S. Eliot ve W. H. Auden ve yazdıkları hakkında hemen her şeyi biliyorum. Ama burada konu benim kızımdı ve işte... Farklıydı. Bu yüzden birinin bana bunun ne olduğunu ve bunda ne gibi bir rol oynadığımı, onun seçimini, kimliğini, cinselliğini nasıl etkileyip etkilemediğimi söylemesi gerekiyordu. Danışmanım sabırlı bir şekilde bana her şeyi açıkladı.

O zamana kadar kocamla bu konuyu çok fazla konuşmamıştım. O dönem biraz iletişim sorunu yaşıyorduk. En sonunda onunla konuştum ve o andan sonra ‘ben’ gitti yerine ‘biz’ başladı. O andan sonra biz ikimiz bu konu hakkında konuşmaya başladık.

Danışman ile seanslara birlikte katıldık. O bize pek çok şey anlattı. Ablam, eniştem, yengem ve onların çocukları ile konuştum. Ve yavaş yavaş, kızım iki yılın ardından Hindistan'a dönmeden önce, bu durumun kalıcı olduğunu anlamış ve kabullenmiştik. Bir gün bir Skype sohbetinde bana lezbiyen olmadığını söyledi. Biseksüeldi. Bu benim için yeni bir haberd, çünkü kendimi lezbiyenliğe hazırlamıştım. Bu yeni bir şeydi. Sanki bu her şeyi düzeltecekmiş gibi, beni teselli etmek istercesine "Hayır, hayır. Henüz hiçbir erkekle seks yapmadım" dedi. Sanki en çok korktuğum şey buymuş gibi. Böylece, bana kibarca açıkladı: "Onlardan etkilendiğimi biliyorum. Doğru türde bir erkekle tanışırsam bazı şeylerin olabileceğini biliyorum." Ne yaparsın... Kendi kendime "Tamam, şimdi en baştan öğrenmem gereken bir şey bu." dedim ve ben de o yolculuğa başladım ve danışmanımla tekrar konuşmaya başladım.

Büyük kızım bir tıp doktoru, bana birçok blog ve destek grubu önererek yardımcı oldu. Bu sayede, o gruplarda yayımlanan bir dizi uluslararası vaka hakkında, gönderdikleri bildirimler sayesinde haberdar oluyoruz. Hindistan'da olan hiçbir şeyden haberimiz yoktu. Büyük kızım bana anlattı. Annelerin tepkilerini, soru-cevap forumlarını benimle paylaştı. LGBTİQ+ topluluklarının ve çocuklarını kabul etmeyi öğrenen annelerin gerçek yaşam deneyimlerini paylaştı. Bu bana, bize çok yardımcı oldu, şimdi kocam da resme dahil oldu. Artık yeni bir yolculuğa başlamıştık.

Kızım geri döndüğünde işler biraz daha kolaylaştı. Özel olarak LGBTİQ+larla ilgilenen bir kuruluşa katıldı. Bu kuruluş, AIDS ve toplumun karşı karşıya kalabileceği diğer hastalıklarla mücadele için DSÖ tarafından finanse ediliyor. Kızım, Hindistan'ın en büyük LGBTİQ+ organizasyonu olan Humsafar Trust adlı bu organizasyonda Savunuculuk Müdürü oldu. Tahmin edersiniz, böylece mevzunun tam içine dalmış oldu. Artık olayların tam ortasındaydı; benim öğrenmem, bizim öğrenmemiz de bununla başladı.

Bir aile olarak artık farklı bir kimliğe kavuşmuştu. Bunun için müteşekkirim. Kızımın sabrı, karakterinin gücü, kararlılığı ve incelikli bir psikolojik kavrayışı olduğu için müteşekkirim... Ne de olsa o bir psikoloji öğrencisi. Tam da bu yüzden, bizim kendi dünyasına yavaş yavaş, adım adım girmemize izin verecek kadar çok içgörüyeye sahip. Yaptıkları etkinlikleri paylaşırdı. Bunu, tıpkı ofiste olanlar gibi, sadece eğlenceli bir şey olarak söylerdi. Hani, şu renk festivali diye bildiğiniz Holi Festivali var ya, o gün, eve 10-12 LGBTİQ+ arkadaşını getirdi. "Anne arkadaşlarım gelecek, onlara yemek yapar mısın?" dedi. Ben de "Elbette onlara yemek yaparım" dedim. Kızım, bu son derece renkli, çok farklı olan çocukları misafir odamıza getirdi. Tabii bu, yine, kocam ve benim için bir tecrübe oldu. Kocamdaki değişimi görmek beni çok mutlu etti, çünkü o, çoğu erkek gibi biraz içine kapanıktı ve şöyle söyleyebilirim ki Atilla'dan biraz daha az açık sözlüydü. Alışması biraz zaman aldı. Ama sonra ondaki değişimi gördüm. Çok sevecen, sevecen olduğu kadar anlayışlı bir adam oldu. Yani artık biz de o ailenin bir parçası olmuştuk.

Yaptığı bir diğer şey de bizi, Humsafar Vakfında sahnelenen, çocuğunu kabul etmeyi öğrenen bir anne hakkında bir oyuna götürmesiydi. Bu aynı zamanda her şeyin psikolojik ve duygusal sonuçlarının farkına varmamı sağladı. Onunla kendimi özdeşleştirebildim. Dahası, beni kendi grubuyla, sanki benimle tanışmayı bekleyen o büyük, canlı gey-trans topluluğu ile tanıştırdı. Hepsi bana "Anne" diyordu. Bu kadar çok sevgiyle ne yapacağımı şaşırılmışım. O an kendimi mahçup hissettim, kendimi küçük hissettim. Bu topluluğu bu kadar uzun süre dışladığım için kendimi kötü ve sefil hissettim. O an ilk defa değiştiğimi fark ettim, anlıyor musunuz? Bu kızımın değişimi, biseksüelliği ve farklı olmasından dolayı değildi. Farklılaşmışım çünkü artık anlayabiliyordum. Garip, farklı görünen ya da farklı gibi olan insanları görmezden geldiğimi kabul edebiliyordum. Artık onlardan uzaklaşmanın, yanlarına oturmamanın ya da o insanlara meraklı bakışlar atmanın saçmalığının farkındaydım. Şimdi sadece renkli, sevgi dolu ve parlak bir grup insan görüyorum.

Bu, ben ve eşim için çok farklı bir deneyim oldu. Böylece bambaşka bir şeye, hayat değiştiren bir deneyime dahil olduk, Sweekar üyesi olduk. Sweekar Gökkuşuğu Aileleri kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. Bu grubu kuran, başlangıçta Mumbai'den gelen birkaç ebeveyn den oluşan bir destek grubudur. Şimdi tabii ki yurt içinden ve yurt dışından çok daha fazla sayıda ebeveyn var. Ebeveynlerin çoğu Hint kökenli veya yurtdışındaki ülkelere yerleşmiş çocukları var.

Kızım beni Sweekar'la tanıştırdığında, ki bunu da çok rahat bir şekilde yaptı, "Bu arada, Sweekar'ın bir WhatsApp grubu var, bunu Sridhar kurdu. Sridhar'ı biliyorsun, değil mi?" dedi, "Evet, biliyorum" dedim. Sridhar, Hindistan'da Kashish Uluslararası Film Festivalini düzenleyen uluslararası üne sahip bir film yapımcısıdır ve Sweekar'ın kurucusudur. "Bu grubu Sridhar kurdu. WhatsApp grubuna üye olmak ister misin?" dedi. "Hayır, bir WhatsApp grubu daha mı, hayır lütfen!" dedim. "Hayır, hayır, sadece üye ol" dedi. "Hiçbir şey yapmak zorunda değilsin. Sadece orada neler olduğunu gör. Grupta sessizce durabilirsin." dedi. "Ah, sessizce durabilir miyim?" dedim. Sonra "Tamam, tamam, deneyeceğim ama hiçbir şeye karışmayacağım. Zamanım yok zaten" dedim. "Tamam annecim, sadece üye ol, yeter." dedi. Sonra üye oldum ve işte buradayım.

Bu süreç şahsen benim için, bir baba olarak kocam için, kızıma kaya gibi sağlam bir destek olan büyük kızım için ve tabii ki geniş ailem için; kız kardeşim için, eniştem, yengem, kocası ve çocukları için upuzun bir seyahat oldu. Başlangıçta çok, çok zor oldu, çünkü ilk defa, bu topluluktan olan ve bu kadar güçlü bir teması, bu kadar güçlü bir bağı ve bu kadar güçlü bir aktivist yönelimi olan, bu topluluk için çalışan birini gerçekten tanıdık. Ancak şimdi biz de bu hareketin bir parçasıyız, aktif ve destekleyici müttefikleriz. Bu beni gerçekten, çok ama çok gururlandırıyor.

Artık ailemizin diğer fertleri ve aynı zamanda bir aile gibi olduğumuz mahallemiz de bu durumdan etkileniyor. Bazen soruyorlar, sanki çok önemli bir şeymiş, gerçekten

bu kadar büyük konuşulacak bir şeymiş gibi... O zamanlarda cevap vermiyorum. Biliyorsunuz, kızım orada ve iyi, şunları şunları da çok iyi yapıyor. Anlıyor musunuz? Ben kızımı farklı biri olarak izole edileceği bir tartışmanın konusu yapmak istemiyorum. O farklı. Tabii ki, kızım farklı, ancak kızım benim için aynı kişi. Yani, o hep aynıydı. O benim kızım ve çocukken bu binada, bu sitede yaşadı. Onun yönelimi ne olursa olsun, senin için ne fark eder, değil mi? Ne bu konuda çok konuşurum ne de bir şey saklarım.

Bu yüzden, bunu doğal bir şekilde oturtmaya çalışıyorum. Hatta iş yerimde ve diğer ailemde yani pek çok anlamda Mumbai'den daha az gelişmiş olan memleketim Kalkütadaki geniş ailemde bile böyle. Orada da bunun hakkında çok fazla konuşmamaya gayret ediyorum, Zaten Facebook üzerinden sürekli oradayım veya televizyon ekranına çıktığımda da oradayım. Bu kadar açıklama yeterli diye düşünüyorum.

Bu yüzden insanlar, eski nesil dışında, onlarla bu konuyu konuşmam gerektiğini anlamalı. Atilla'nın açıkladığı gibi, bizim ailemizde de farklı farklı insanlar var. Şöyle ki, babam 93, annem 87 yaşında. Bunun ne olduğunu kendilerince anladılar. Ve bunun ayrıntıları ile hayatlarını daha fazla sarsmak istemiyorum. Onlar da ayrıntıları hiç sormadılar. Onlar sadece biraz biliyorlar ve kızım mutlu olduğu sürece onlar için sorun yok. Yani, bizim ailemiz, geniş ailemiz, onun seçtiği aile ve herkes için bu böyle. Kızımın seçtiği ailesi, yani arkadaşları ve onların aileleri, ebeveynleri de çok destekleyiciler. Yani, evet, bizim ailelerimizde bu böyle oldu...

Koray Başar: Çok teşekkür ediyorum. Nilakshi, diğer anne ve babaların içten ifadelerini överek başlamıştı. Kendisinin de hiç geride kalmadığını, teşekkürlerini bildiren diğer ebeveynler ve katılımcılar adına söylemek isterim kendisine. Hatta aramızdan ayrıldığını bildiren, Portekiz'den bir ebeveyn olduğunu tahmin ettiğim, bir katılımcı da Portekiz'deki aile açısından nasıl benzer bir deneyim yaşadığından da bahsederek Paskalya yemeği için aramızdan ayrıldığını söyledi.

Şimdi bütün anlatılanlar içerisinde belki birkaç şey varsa değinmem gereken, biri: *Benim Çocuğum* belgeseli, Atilla Bey bahsetti. *Benim Çocuğum* belgeselinin yönetmeni Can Candan'ı buradan anmak isterim. Burada anılmaması mümkün değil. Bir önceki oturumda anılmıştı ve böyle insanların deneyimlerinin paylaşılmasının, aktarılmasının ne kadar güç verici bir etkisi olduğunu görüyoruz. Ne kadar birbirinden farklı deneyimler olsa da benzerlikler kurmanın ve farklı deneyimler yaşayan kişilerin, ortaklaşabildikleri alanlarda bir araya gelmelerinin ne kadar güçlendirici olduğunu görüyoruz.

Belki bütün konuşmacıların anlattıkları şeyler, Nedime Hanımın açılış konuşmasına doğru gideceğim; "Biz çocuklarımızla birlikte bir şeyler öğrendik, geliştik, güçlendik ve bir araya geldik." Bu hikâye böyle ilerleyen bir şey ve sanıyorum bunun bir sonu yok. Ben bahsettiğim gibi, yıllardır aile toplantılarına katılıyorum. Belki kaç yüzüncü

ailelerdir dinlediğim ama her hikâyeden öğrendiğim ve sonraki aileye yansıtılabileceğim bir şeyler olduğunu görüyorum. İnsanların çözüm bulmak konusunda mevcut aileleri içerisinde bir araya gelmek ve birlikte direnebilmek, birlikte mücadele edebilmek adına neler yapabildiğine her gün şahit oluyorum. Bunları dinlediğimde, ailelerin deneyimlerini dinlediğimde, ister LGBTİ+ ailesi olsun, ister olmasın herkesin çok etkilendiğini tahmin ediyorum. İlk oturumda bahsedilen, mit haline getirilen, gerçeğe tekabül etmeyen ailenin yerine gerçek aileden beklenen şey aslında buradaki şeylermiş gibi görülüyor.

Bir şeyi vurgulamak isterim. Hikayelerde ortak olan şeylerden biri; ailenin öğrendikten sonra değil ama aile öğreninceye kadar, çocuğun kendi içinde yaşadığı sancının, toplum içerisinde LGBTİ'lerin yaşadığı zorluğun aslında nasıl uzaklaşmaya sebep olduğunu, anne-babaları ile ilişkilerine, kendileri ile ilişkilerine ne kadar zorluk çıkardığını, aslında aileye zarar verenin LGBTİ'lere yönelik damgalama ve ayrımcılık olduğunu bütün hikayelerden çıkarmak mümkün.

Soru-Cevap

Koray Başar: Ben sözü çok fazla uzatmak istemiyorum. Sorulmuş olan soruları panelistlere aktarmak isterim. Aslında bazı ebeveynler cevap verdi ve Atilla Bey ve Nilakshi de bundan bahsettiler ama ben Hidayet Hanıma sorayım. Aileye söylemeniz ile ilişkili aldığınız tepkilere ilişkin bir soru var. Ailenin geri kalanına ve diğer insanlara, belki aile değil ama toplumun geri kalanına anlatmakla ilişkin yaşadıklarınız konusunda birkaç şey söylemek ister misiniz?

Hidayet Erşan: Ben aile içinden başlayayım. Oğlumun bir de kardeşi var, çok uzunca bir süre oğlumu sağa sola sürüklediğim sürede ben kızıma bunu söyleyememiştim. Zannetmiştim ki ilişkileri bozulacak, kızım abisini yargılayacak, bunca zaman abla dediği kişiye abi dememekte direnecek. Çok korkularım olmuştu. Artık göğüs ameliyatı olması gerek, bir şekilde söylemem, duyurmam gerekiyordu, saklanacak bir yanı kalmamıştı. Karşıma alıp konuştuğumda sadece dedi ki, “Peki bu vücudu ile yaşaması daha kolay değil mi, öteki türlü çok zor.” Bu benim için beklediğimden çok basamak ötede bir soruydu. Dedim ki, “Yok bunun böyle olması gerekiyor, başka türlü olamaz”. “Tamam öyleyse öyle, yani böyle olacak” dedi. Dedim, “Nasıl yani?” Nasıl bir şok yaşadığımı anlatamam. O kadar uzun süre omzumda bu yükü taşımışım. Ki çok hoşuma gitti, “Geçen sene bizim sınıfta da vardı” dedi. “Aa, nasıl yani, bunu bana neden söylemedin, kimdi?” dedim. “Anne, bunu sana niye söyleyeyim” dedi. “Niye bilmen gerekiyor?” dedi. Yeri geldiği için, konu arasında söylediği bir şeydi,

beni ayıpladı. Çok utandım tepki verdiğimden dolayı ama o zaman daha bilinçsizdim, bugün olsa böyle bir tepki vermezdim.

Çevreme gelince anlatma çabası gösterdiğim kişilere önce çok güçlü bir anlatımım olamadı. Ve onlara şunu demelerine fırsat verdiğimi düşünüyorum: "Şımarıklık, ergenlik, geçer. Sen çocuklarına hiç hayır demedin." gibi birtakım sözler duyduğum oldu. O benim çocuğumdu, kendim her lafı söylerim ama bir başkası söylediğinde hiç de hoşlanmazdım ve bunu duymamak için paylaşmadım bile. Ne zaman ki aile grupları ile tanıştım ve bu işe daha iyi dahil oldum, hocalarımın, Zeynep hocanın, Sinan hocanın, Koray hocanın, LİSTAG'ın eğitimlerinde aldığım donanım çok katkı sağladı bana. Şunu artık biliyorum ki size kendini açan kişi, sizi kendine çok yakın hissetmiş, anlaşılacağını düşünmüş ki açılmıştır. Öncesinde kim bilir neler neler yaşadı. Sizin artık size açılan bir kişiye karşı benim yaptıklarımı yapma lüksünüz yok ve bunu diğer kişilere aktarıırkenki anlatım şekliniz de çok önemli. Mesela benim ilk başlarda bu kadar olmasa da, "Ah sorma, başımıza ne geldi, benim çocuğum böyleymiş" diye söylediğimde, karşı taraf da "Vah vah vah" diye dizini dövecek. Ama ben bilgilendikten sonra çocuğumun durumunu paylaşımında artık şöyle diyorum: "Çocuğumun böyle bir durumu var, o benim oğlum. Maalesef ki yanlış bir bedende, ben o hapisten çocuğumu kurtaracağım, bunu anlamanızı beklerim." Bazen bu sözlerle ifade edilmez ama karşıdakinin verdiği tepkiye göre değişiyor. Beni anlayan benimle yürür, beni anlamayanın da hayatımda yeri yoktur. Bu sağlam duruşu üçüncü kişilere verdiğiniz zaman onların dövünmek gibi, bunu bir kusur görmek gibi, sizi üzme, aşağılamak, rencide etmek gibi lükslerini de ortadan kaldırmış oluyorsunuz. En azından böyle bir duyguları varsa da bunu size karşı yapamıyorlar. Bunun için çocuğunuzun yanında sağlam duruyor olmanız çok, çok önemli.

Koray Başar: Çok teşekkür ederim. Aslında yine benzer bir soru olacak. Konuşmacılar da bahsetti ama her zaman birincil ailenin içerisinde, yani anne-baba, eşler ve kardeşler arasında herkesin tepkisi aynı olmuyor. "Özellikle eşlerin tepkisi farklı olduğunda, annenin-babanın tepkisi farklı olduğunda, çocukların ya da yakın aile üyelerinin tepkisi farklı olduğunda nasıl bir deneyim oluyor?" Nilakshi Roy bahsetmişti bundan, Atilla Bey de bahsetmişti eşinin kendisinden farklı bir tepki verdiğini, onlara bir söz vereyim kim konuşmak isterse.

Atilla Dirim: Ben başlayayım isterseniz. Tabii eşler arasında farklı tepkiler olabiliyor, annelerin duruma yaklaşmasıyla babaların duruma yaklaşması arasında farklılıklar görülebiliyor. Bir önceki oturumda Hasan Deniz'in de anlattığı gibi, babaların çocukla olan ilişkisi genel olarak annelerinkinden farklı. Annelerin çocukla olan ilişkisi, toplumsal cinsiyet rolleri uyarınca daha yakın, daha sıcak olabiliyor, babalar daha mesafeli olabiliyor. Ama bu her zaman böyle olmak zorunda değil, tam

tersi olduğunu da görebiliyoruz. Aslında bunun bir standardı, anneler şöyle davranır, babalar böyle davranır gibi bir şeyi yok. Herkesin toplumsal cinsiyet rolleriyle olan ilişkisine bağlı olarak değişebiliyor. Ama yine de tecrübeler bize gösteriyor ki anneler biraz daha fazla kendini suçlama yoluna gidebiliyor. “Ben hamilelikte bir hata mı yaptım?” endişesine sık rastlanıyor. Benim eşimin de böyle bazı korkuları olmuştu, “Hamilelikte şunu yaptım da, bunu yaptım da, bundan mı oldu da, yanlış bir şey mi yaptım?” diye düşünmüştü. Ya da “Babalar yeterince rol model olamadı mı?” gibi düşünceler de olabiliyor. Bir de hem anneler hem babalar bir süre inkâr yoluna gidebiliyor. “Yoksa bu bir özenti mi? Bu geçici bir durum mu? Acaba bu düzeler mi, değişir mi, çocuk yine ‘normal’ olur mu?” diye bir beklenti olabiliyor. Benim gözlemlediğim, bu annelerde biraz daha fazla olabiliyor. Ama son tahlilde çocuk bizim çocuğumuz. Anne baba olarak dünyaya getirdiğimiz, üzerine titrediğimiz insan. Önemli olan onların mutlu bir yaşam sürmesi. Bunları yeter ki topluma anlatalım.

Koray Başar: Şöyle söyleyeyim ben de: Aslında annenin ve babanın aynı tepkiyi vermesi ailevi efsanelerden biri. Çocuk yetiştirme ile ilgili annenin ve babanın sürekli aynı tepkiyi vermesi, aynı fikirde olması, aynı tutumu sergilemesi gerekli ve idealmiş gibi yansıtılır ya... Bu konuda da anneye babanın aynı tepkiyi vermesi gerekmiyor, farklı olabilir. Olumlu tepkiler verebilirler ama endişeleri birbirlerinden farklı olabilir. Ama bunu çocuğun ve ailenin menfaatine olacak şekilde bütünleştirebiliyor olmaları asıl önemli olan şeymiş gibi görünüyor. Birbirlerinden farklı tepkiler verebilirler. Babalarla ilişkili tepkinin daha şiddetli olması bekleniyor. Hidayet Hanım da bahsetti, siz de bahsettiniz. Sanki geç yaşta olanların daha olumsuz tepkiler vermesi beklenirken nasıl yanıldığımızı görüyorsak aslında her zaman erkekler için de böyle bir genelleme yapmak doğru değil. Nilakshi, bu konuda eklemek isteyeceğiniz bir şey olur mu?

Nilakshi Roy: Ebeveynlerin ilişkilerini çok kötü bir şekilde etkiliyor. En azından ben öyle tecrübe ettim. Elbette çiftten çifte değişir ama ben önemli bir konuda uzun süre anlaşmazlık yaşıyorsam çok rahat hissetmiyorum. Bununla yaşayabilecek olanlar olabilir ama ben öyle değilim. Ama buna rağmen bu konuda kocamın fikrini değiştirmesi için çok uzun bir süre, iki buçuk-üç yıl sabrettim. Onun bu durumu kabul etmesi üç yıl sürdü. Buna iki şey eklemek istiyorum. İlki, genellikle babaların kabul süreci annelere göre çok daha duygusal geçiyor. Annelerde öyle olmuyor. Anneler kabule gelene kadar bütün süreci kendini suçlamayı, başkalarını suçlamayı, yok saymayı, inkârı hepsini tek tek yaşıyorlar ama babalar bunu bu şekilde yaşamıyor. Babalar kendi içlerinde bir süreç yaşıyorlar ve sonra birden bir noktada karar veriyorlar, oracıkta bitiyor. Bu çocuk benim doğduğunda kucağıma aldığım, uyuttuğum, bakıp büyüttüğüm çocuk ve hiçbir şey değişmedi ve ben onu destekleyeceğim diyorlar ve

o noktada bitiyor. Benim kendi kocamda ve çevremdeki babalarda gördüğüm böyle bir şeydir. Eklemek istediğim ikinci önemli şey ise şu: Babanın kabulü toplum için, çocuk için çok önemli, elbette ailenin kalanı için de... İlk baba kabul ediyorsa en güzeli ama diğer durumda toplum babanın kabul edip etmediğini çok yakından izliyor. Çünkü anneler zaten çocuklarıyla ilgili her şeyi genellikle kabul ediyor diye bakılıyor. Ama babanın kabulü ailenin bir arada durduğunu gösteriyor ki bu çocuk için de, ailenin çocuğunu bir bütün halinde desteklediğini gören topluluktaki başka çocuklar için de çok önemli. Kendi deneyimimden hareketle belirtmeliyim ki, LGBTİ+ aile toplantılarına ya da destek gruplarına kocamla birlikte, çift olarak katıldığımızda etkisi çok daha büyük oluyor. Babalara tavsiyem daha görünür olun, daha çok konuşun, daha çok destekleyin, bu çocuklarınız için çok şey ifade ediyor.

Koray Başar: Peki çok teşekkür ederim. Babaların varlığını konuştuk. Böylece iki soruyu birleştirerek bütün panelistlere soracağım: "Yaşanılan damgalanmanın çocuklarınız ve aile üyelerinin üzerindeki etkileri nasıl olmuştur? Çocuklarınızla kurmuş, geliştirmiş olduğunuz bu ilişkideki destekleyici ilişki ile birlikte gelecekle ilgili nasıl endişeleriniz var?" diye bütün panelistlere sorayım belki Hidayet Hanımdan başlayabiliriz.

Hidayet Erşan: Çocuğumun yaşamı ile ilgili endişem, ilk duyduğumda, hani demiştim ya, "Belki de lezbiyen, bunun için hiçbir sorun yok" diye, hayatında doğru bir partner bulursa, ne vardı ki bunda hiçbir problem yoktu. Fakat translık çok başka bir şeydi ve benim duyduğum kaygı bedenine olan müdahale ile ilgiliydi. Çünkü toplumun beklentileri var. Çocuğumun da kendini hissettiği cinsiyet kimliğiyle ilgili bedenine ait beklentileri var. Vücudu ile çok fazla uğraşması gerekecek. Geçiş sürecinde yaşadığımız, belki soru ile çok alakalı değil ama onlardan da bahsetmek isterim; hukuk süreci zaman alan bir süreç, müdahale süresindeki fiziki değişiklikler zaman alan bir süreç. Hukuka başvuruyorsunuz ama bir yandan hormon kullanıyor çocuklarınız ve onların hissettiği yani gerçekte olan şey erkek, bununla paralel bir görüntü sergilemek istiyor, hormonlar ona etki ediyor, bir erkek görünümünde oluyor. Örneğin okula girerken, ring servisine biniyor, kampüse girmek için. Servise görevliler bindiğinde ve sorguladıklarında bakıyorlar, orada okul kimliğinde kız, T.C. kimliğini çıkarmasını istiyorlar, kimliğini çıkarıyor, geçiş sürecinde gerçekten hissettiği kimliğe sahip değil. Bir otobüs dolusu okul arkadaşının yanında benim çocuğum sahtekâr muamelesi görüyor ve güvenlik ya da şoför ona diyebiliyor ki, "Doğru dürüst kimliğini göster". Yani bu çocuk zaten kimliğini gösteriyor, ne yapabilir ki. O kadar çaresiz, o kadar kırılmış. Ben çocuğumu okula yolluyorum, yarım saat sonra geri geliyor. Duyuyorum ki o gün de bu olayı yaşamış, bir otobüs dolusu arkadaşının yanında. Yani bu zorluklar, translarda yaşanan zorluklar, geçiş süreci çok, çok önemli. Bir de sosyal hizmetlerle

İlgili son sınıflara ait bir toplantı yapıldığında bir soru sormuştu öğrenciler, “En can alıcı şey nedir? Bize danışan olarak gelenlerde neye dikkat etmemizi önerirsiniz?” Ben şunu önermişim, lütfen gelen kişiye, “Size nasıl hitap etmemi istersiniz?” sorusunu sorun. İsim ile ilgili çocuklarımızın canı çok yanıyor. Kimlikte yazan, doğal olarak prosedür gereği önünüze geliyor ve öyle hitap edildiğinde, trans çocuklarımızın canının yandığına ben bizzat şahidim kendi çocuğum ve birçok çocuk üzerinden. Bu basit soruyu sorarak onları dinlemeye başlamanız, onları kazanmamız açısından çok önemli. Ben kendi çocuğumu birçok zaman uzmana götürdüm, götürdüğümde kendini açmamıştı. Ne zaman ki Koray hocanın onu anladığına inandı, o zaman açtı. İşte onu anlamaya başlamanın ilk adımı bence bu sorunun sorulması.

Koray Başar: Özellikle cinsiyet uyum sürecinde hukuk ve tıpla karşı karşıya kaldığımız zaman aslında LGBTİ ile ilgili damga ve ayrımcılığın daha somut ve daha yapısal yüzüyle karşılaşmış oluyorsunuz. Bütün bu söyledikleriniz birçok ailenin ve birçok bireyin endişe ettiği şeyler. Bunların değişmesi gerçekten gerekiyor, ruh sağlığı çalışanları başta gelmek üzere. Belki Atilla Bey ve Nilakshi'nin gelecekle ilgili nasıl endişeleri olduğu sorusuna cevapları olabilir. Yine Atilla Beyden başlayıp sonra Nilakshi'ye geçebiliriz.

Atilla Dirim: Ben birkaç bir şey söyleyebilirim. Kaygılarımız ve korkularımız tabii ki var. Bunlar iki konu üzerinde yoğunlaşıyor. Birincisi, bu çocuğun hali ne olacak, geleceği ne olacak? İş bulabilecek mi, okula gidebilecek mi, alay mı edilecek, dövülecek mi, öldürülecek mi? Bütün bunlar büyük korkular. Bir süre sonra bu kadar korkulacak bir şey olmadığını anlıyorsunuz tabii ama o kadar çok değişik olay yaşıyoruz ki... Çocuğumun bir kalp doktoruna gitmesi gerekti. Yalnız göndermeye cesaret edemediğim için, ben de birlikte gittim. Çünkü doktorun LGBTİ+fobik bir insan olma ihtimalini göz ardı edemiyordum. Doktor kızımı muayene etti, göğsünü dinledi, sırtını dinledi, EKG çekti, sonra bilgisayarının başına geçti. Bilgisayarda bir şeyler doldururken, “Allah Allah,” dedi “burada erkek gözükyor, bir hata mı var?” Bunu söyleyince ben durumu anlatmak zorunda kaldım. Doktor da “Öyle mi, peki” dedi ve işine devam etti. Ama böyle olmayabilirdi de. Bu tür korkularımız var, diğer ebeveynler de korkuyordur diye düşünüyorum. Geçen gün bir notere gitmemiz icap edecekti. Düşünün, kimlikte erkek yazıyor ama karşınızda bir kadın var. Bunu izah etmek gerekebiliyor ve bu anlaşılabilir de anlaşılamayabilir de... Bunları bilemediğimiz için çoğu zaman tetikte olmak durumundayız, açıkçası çok kolay değil. Etraftan gelebilecek tepkilerle ilgili olarak şöyle de bir deneyimim oldu: Bir tanıdığıma durumu anlattım, o da beni teselli etmek için “Bizim arkadaşlar anlatıyorlar, çok mert, çok iyi insanlar oluyorlarmış” gibi şeyler söyledi. Başta anlamadım ama sonra fark ettim ki trans seks işçilerinden söz ediyormuş. Onun da bildiği bu, trans deyince aklına

seks işçileri geliyor. Bütün bunlar hakkında konuşmak zorunda kalabiliyorsunuz. Ben başlarda daha fazla anlatma ihtiyacı hissediyordum ama zaman içerisinde buna gerek olmadığını fark ettim. Herkes herkese olup bitenleri ayrıntısıyla anlatmak zorunda değil, başkalarına açılmak gibi bir yükümlülüğü yok. Ama yine de endişe ve kaygı hayatımızı genel olarak belirliyor diyebilirim.

Koray Başar: Aslında geçmişte damgalanmanın nasıl etkileri olur dedik. Herkesin anlattığı toplum nasıl tepki verecek kaygısıyla çocuğun yanında nasıl dururuz gibi görünüyor. Nilakshi'ye de aynı soruyu sorayım. İki soru daha var. Zamanı mümkün olduğunca daha iyi kullanırsak diye söylüyorum.

Nilakshi Roy: Damgalanma mevzusunda Atilla ve Hidayet'ten daha fazla hırpalanmış olmalıyım. Burada çok daha gerçek, fiziksel olarak sürekli, her an yüz yüze kaldığım, hissettiğim bir şeydi. Çocuğum biseksüel ve bu da toplumda aynı anda farklı tür dışlamalarla, damgalanmalarla karşılaşması demek. Aynı anda farklı cinsiyetlerle ilişkide olmak ne olduğu belirsiz, güvenilmez, bir öyle bir böyle olarak damgalanmanız demek, hakkınızda sürekli bir şüphe, karalama olması, arkanızdan sürekli dedikodu dönmesi demek. Benim bundan daha çok önemseydiğim ve yaralayıcı bulduğum damgalama türü sorulara gizlenmiş olan. Çok yakın çevremden olup, çocuğumun biseksüel olduğunu, bir partneri olduğunu çok iyi bilenlerden dahi "E peki ne zaman evlenecek?", "Peki ya o?" gibi sorular gelmesi. Bu bence kimseye sorulmaması gereken bir soru, heteroseksüel olan kızım için de sorulmamalı. Böyle sorularla karşılaştığımda "Bırakalım da kendileri karar versinler" diye cevap veriyorum. Evleneceğinden haberim olduğu an size de söylerim diye de ekliyorum. Hindistan'da evlilik meselesinin ne durumda olduğunu eminim biliyorsunuzdur, o kadar kurumsallaşmış durumda ki bundan kaçmanız mümkün değil. Burada benim yaşlarımda bir akrabamızla karşılaştığımızda size sorulacak soru bellidir: "Büyük kızın evlendi mi?" Benim cevabım da "Hayır çok çok bekar, iyi ki de bekar ve ben de bu durumdan çok memnunum" oluyor. Büyüğü atlatınca durmuyorlar elbette, bu sefer sıra küçük kızıma geliyor, onu soruyorlar. Bunun garip olan tarafı hiç ummadığım, güvendiğin kişilerden geliyor olması, bu damgalanmanın görünmez olan kısmı bu.

Koray Başar: Teşekkürler, bir soruya hızlıca ben cevap vereyim. Türkiye'deki aile grupları için "Herkes katılabilir mi?", "Gözlemci olarak katılabilir miyiz?" diye sorular var. Sadece LGBTİ ailelerine açık. Hala da olur, dayı da olur, dede de olur, torun da olur ama yalnızca aile üyelerine açık. İki konuşmacımız cinsiyet geçiş sürecindeki zorluklardan bahsetti. Kimlik değiştiği zaman özellikle sağlık sisteminde isim değişiyor, Atilla Beyin söylediği zorluk da bununla ilgili. Hidayet Hanım da bahsetti, cinsiyet uyum süreci her ülkede farklı olarak işliyor ve ciddi zorluklara sebep oluyor.

Herkese çok teşekkür ederim ama herkesten son iki cümle isteyeceğim, şu soruyla ilgili: “Şimdi durduğunuz yerden geri dönüp baktığımız zaman eğitim sistemi ile ilgili eğitim programları ile ilgili ne değişse daha iyi olurdu diye düşünüyorsunuz? Okuldaki eğitim programları, okuldaki eğitim içeriği ile ilişkili ne farklı olsaydı bu süreci iyi atlattırınız?” Herkesin son iki cümlesini böyle bir dilek ve temenni olarak almış olayım.

Hidayet Erşan: Elbette ki eğitimcilerin bu konuda daha bilgili hale gelmesini çok isterim. Artık herkes internette, kitaplardan birçok bilgiye ulaşabiliyor. Ve arkadaşları dışlamıyorlar ama eğitimciler bu konudan bihaberler, çok farklı yaklaşımlarda bulunabiliyorlar. Öncelikle rehber öğretmenleri üzerinden öğretmenlerin aydınlatılması gerekiyor. Her şey bir yana müfredatta bu konuya yer verilmesi gerekiyor ama birçok şey geriye giderken benim bunu düşünmem hayalperestlik. Ama bunu hayal ediyorum ki Milli Eğitim müfredatında bu konu anlatılır hale gelsin ve bilinçli yaklaşılabilir olsun. Teşekkür ederim herkese.

Atilla Dirim: Ben ne kadar kahramanlık hikayesi ve şiiri varsa hepsini biliyorum, ne kadar kahramanlık destanı varsa ezberden okuyabilirim. Bütün bunları öğrenirken toplumsal cinsiyetmiş, kadınmış, erkekmiş, LGBTİ+ imiş, bu konularda tek kelime bile duymadım. Okullarda bunlar tek kelimeyle bile ele alınmadı. Kahramanlıklar mutlaka önemlidir ama toplumsal cinsiyete dair bir şeyler anlatılmalı. Bu yapılsa pek çok insan, pek çok çocuk, genç, hayata tutunacak ve acı çekmekten kurtulacak. O yüzden toplumsal cinsiyet denilen şeyin en başından öğretilmesi gerektiğini düşünüyorum. Herkese teşekkür ederim.

Nilakshi Roy: Benim söyleyeceğim diğer konuşmacıların söylediğinin bir birleşimi olacak. Cinsiyet farkındalığı eğitimi ilk öğretimden üniversiteye kadar örgün eğitimin her düzeyinde müfredatta yer bulmalı, kurumsallaşmalı. Diğer yandan ebeveynlere, yöneticilere, eğitimcilere, danışmanlara da bu eğitim verilmeli. Bunun çok para gerektirdiğini biliyorum, özellikle de benim ülkem gibi yerlerde, ki burada da şu an geliştiriliyor, her yerde yapılabilir, yapılmalı. Bu konuda provokatif bir yaklaşım geliştirmeliyiz, ki benim ülkemde olumlu gelişmeleri de görüyoruz. Umalım ki daha fazlası olsun.

Koray Başar: Çok teşekkür ederim. Belki burada sonlandırmak uygun olur diye düşünüyorum. Birtakım sorular da var ama ben birkaç bir şey söylenebilir mi farklı ülkelerden katılımcılarımız olduğu için “Çocuğumun LGBTİ kimliği ile daha rahat edeceği bir ülkede yaşaması daha iyi olur diye bir düşünceye kapılıyorum, iki ay önce

biseksüel olduğunu öğrendiğimde. Böyle bir şey yaşamış mıydınız?" diye gelen soruyu sorayım son olarak.

Hidayet Erşan: Yurtdışına çocuklarını göndermiş aileler var. Özünde ben şunu gördüm: çocuk kendiyile barışıksa ister yurtdışında ister Türkiye’de bunu aşabiliyor. O yüzden çocuklarımızın yanında çok sağlam durmamız, onların özgüveninin ayakta olmasını sağlamamız her şeyden önce geliyor.

Koray Başar: Dolayısıyla hangi ülkede olduğundan bağımsız bir şekilde ailenin ne kadar destek verdiği ve kişinin ne kadar yalnız kalıp kalmadığı önemli. Gene sorulardan bir tanesi örgütler ve güçlendirici sivil toplum kuruluşları, hem yerel hem ulusal hem uluslararası çok sayıda, hem bireylerin kendileri için hem de aileleri için örgütler var gibi görünüyor. Hepsini buradan saymak mümkün değil.

Katılımcı: Katılım sadece ailesinde LGBTİ+ bireyler olanların katılımına açık ama aile gruplarıyla LGBTİ+ bireylerin bir araya geldiği etkinlikleriniz oluyor mu peki?

Hidayet Erşan: Ayda bir psikiyatr ve psikolog kolaylaştırıcılığında gerçekleşen toplantılarımıza LGBTİ+ aileleri ve yakınları katılabiliyor, ancak sizin sorduğunuz üzere: Aileler, yakınlar ve LGBTİ+ler olarak zaman zaman bir araya geliyoruz. Örneğin Antalya Aileleri Grubu olarak şehrimizde bulunan LGBTİ+ derneği olan Biz Derneği ile buluşuyoruz. Bu bizlere de onlara da iyi geliyor. Bunun dışında ortak sosyal etkinliklerimiz de oluyor. Kış boyunca hatta pandemi boyunca sahilde şezlonglarımızı alıp pikniğimizi yaptık. Gençler biraz bizimle kalsalar da sonrasında kendi aralarında kaynaşmış oluyorlar. Antalya’da Nisan ayı itibarıyla trans terapi grubumuz Zoom üzerinden Klinik Psikolog Mahperi Uluyol ile aylık toplantılarına başlıyor.

Atilla Dirim: Evet, oluyor. Şu anda pandemi dolayısıyla yapamıyoruz ama normal şartlar altında aylık toplantılarımızın yapıldığı mekâna çocuklarımız da geliyor, toplantımız bitince bir araya geliyoruz, çocuklarımızın birbirleriyle ve bizimle kaynaşmaları için ortam hazırlamaya çalışıyoruz. Ayrıca piknik, kahvaltı türü etkinliklerle de çocuklarımızla bir arada olacağımız etkinlikler planlıyoruz. Bunlara diğer LGBTİ+ özneleri de davet edebiliyoruz. Bir de özellikle "aileye açılma" konusu temelinde LGBTİ+ öznelerle bir araya geliyor, ailelerine açılmak isteyen öznelere deneyim aktarımında bulunuyoruz.

Katılımcı: Merhaba eğitimciyim, emeği geçenlere çok teşekkürler. Çok değerli bir çalıştay oldu. Geçen yıl rehberlik programından toplumsal cinsiyet konuları kaldırıldı. Bu konuda eğitim örgütlerinin, sendikaların, velilerin vs. işbirliği değerli.

Hidayet Erşan: Rehberlik programından bu önemli konunun kalkmış olması son derece talihsiz verilmiş bir karar ne yazık ki!

Atilla Dirim: Gerçekten de öyle. Toplumsal cinsiyet konuları, LGBTİ+ öznelerin ayrımcılığa, şiddete ve nefrete maruz kalmaması için hayati önem taşıyor. Aynı şekilde LGBTİ+ olmayan insanların da değişip dönüşmesi, doğru bilgilendirilmesi için çok önemli. Bu konuda dediğiniz gibi eğitim örgütlerinin ve sendikaların üzerine düşenler çok büyük. Biz aileler olarak bu örgütler ve sendikalarla işbirliği içine girmeye ve deneyim aktarımında bulunmaya çalışıyoruz. Örneğin bir süre önce Eğitim-Sen'e bağlı bir şube üyeleri için bu konuda bir eğitim programı düzenledik ve çok verimli geçti. Bunların artarak sürdürülmesi gerekir.

Katılımcı: Çocuğu ona yeni açılmış veya süreden bağımsız hâlâ inkâr aşamasında olan ebeveynleri bilinçlendirmek ve kabul aşamasına gönüllü bir şekilde ulaşmalarına yardımcı olabilmek için neler yapılabilir? Özellikle çocuğuyla hâlâ sevgi bağlarını koruyan ve biraz cesaretlendirilmeye ihtiyacı olan ebeveynler için. Son olarak hepimize, emeklerinize, gönüllerinize sağlık. Burada sizlerle birlikte olduğum için çok mutluyum.

Hidayet Erşan: Biz Ankara'da dernek olarak ve Antalya'da da 3 yıldır aile grubu olarak sosyal medya hesaplarımızdan Aile Danışma Hatlarımızı ve aylık toplantılarımızı duyuruyor, ailelerin ve yakınların bizlere buradan ulaşarak destek alabileceklerini ifade ediyoruz. Bu şekilde İstanbul (LİSTAG), Denizli ve İzmir'de de bu toplantılar ve danışma hatları mevcut. Gerekli hallerde birebir onları dinliyor, bazen birkaç aile buluşuyoruz. Aylık toplantılarımıza davet ediyoruz. Diledikleri zaman bizi bu hatlar üzerinden arayabileceklerini buradan da bir kez daha hatırlatmak isterim. Akdeniz Antalya Aileleri Danışma Hattımız 0 542 443 5269.

Atilla Dirim: Çocuğunun LGBTİ+ olmasını kabullenmekte güçlük çeken ebeveynlere destek olmak için, aile grupları ve dernekleriyle iletişime geçmek çok faydalı olabiliyor. Bu durumdaki ebeveynler "Başıma bunlar neden geldi, bu dünyada sadece gelip beni mi buldu, bir hata mı yaptım?" gibi düşünceler içinde olabiliyor. Bizleri, yani kendileriyle aynı durumda olan insanları gördüklerinde ve yüz yüze konuştuklarında, bir hata yapmadıklarını ve dünyada yalnız olmadıklarını anlamaları ve rahatlamaları söz konusu olabiliyor. Bunu defalarca deneyimledik. Bu yüzden bu durumdaki ebeveynlerin aile gruplarına veya derneklerine yönlendirilmesini ve bir şekilde ilişki kurmalarının sağlanmasını önerebilirim.

3. Oturum: Aile ve Sosyal Politikalar/Hizmetler

Oturum Kolaylaştırıcısı, Emrah Kırımsoy

“Aile ve Sosyal Politikalar, Sosyal Hizmetler” şeklinde bir açılım yapmaya çalışacağız. Çok değerli katılımcılarımız, panelistlerimiz var: Özlem Cankurtaran hocam, Gökhan Topçu ve Efsun Sertoğlu. Bize ailenin sosyal politikayla ve sosyal hizmetlerle ilişkisini anlatıyor olacaklar. Efsun eğitim sistemi odağında LGBTİ+ çocuklarla ilgili hem alanda olup bitenleri hem de neyi, nasıl yapabileceğimize ilişkin tutumu bir çerçeveye oturtmaya çalışacak.

Topu onlara atmadan önce ben Ankara Gökkuşuğu Aileleri Derneğine ve bu çalışmada emeği geçen herkese kocaman bir teşekkür etmek istiyorum, konuşulur hale getirmek, görünür hale getirmek, kafa yormak, yüreğimizi masanın üzerine koymak çok çok önemli diyerek...

Şimdi ilk topu Özlem hoca ve Gökhan hocaya atacağım. Böyle küçük bir sohbet gibi ilerleyecek oturumumuzun başlığı “Anayasal Koruma Altındaki Ailenin Sosyal Politika Hizmetlerle İlişkisi Bağlamında Türkiye Üzerine bir Hasbihal”.

Anayasal Koruma Altındaki Ailenin Sosyal Politika ve Hizmetlerle İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Hasbihal

Özlem Cankurtaran & Gökhan Topçu

Özlem Cankurtaran: Öncelikle ben de Ankara Gökkuşuğu Aileleri Derneğine ve TEDÜ Toplumsal Cinsiyet Araştırma Merkezine çok teşekkür ediyorum. Bu nefessiz kaldığımız günlerde nefes almak gibi oldu benim için.

Burada “aile ne” diye başlayalım diye düşünmüştük. Aile aslında toplumun temel taşı ama tarihsel olarak da değişiyor, ulus-devletlerin kuruluşu ile birlikte değişiyor. Burjuva aile, aşk evliliği, aşkın keşfi, orta sınıf, burjuvazi vs. gibi. Tarihsel bir seyri var ve de ideolojik olarak muhafazakâr. Aynı zamanda o toplumu yeniden üreten muhafazakâr bir yapıdan da söz ediyoruz. Ama Gökkuşuğu Aileleri Derneğinin paylaşımına baktığımızda, LGBTİ çocuğu olan aileleri dinlediğimizde muhafazakâr diyemiyoruz işte. Yani aile dediğimiz kurum da kendisini başka bir şekilde var edebiliyor. Bu, değişimi de tetikleyebiliyor. Bunu da görmüş olduk. Gerçekten çok önemli diye düşünüyorum.

Gökhan Topçu: Aslında bu. Sizin burada bahsettiğiniz, hem bu ailenin kurgusallığının yanında, tarihselliğinin yanında bir taraftan da gündelik yaşamda aile formunun veya formlarının çeşitliliğinin devam ediyor olması, bir yandan da bu işin ne kadar politik, siyasi bazı bağlarla değerlendirilmesi gerektiğini göz önünde bulundurmamıza sebep oluyor. Sosyal politika denen şey zaten siyasi bir şey. Öyle teknik anlamlarıyla “Aman şu programları değerlendirelim”, “Aman şu hizmetler nasılmış?” diyerek işin içinden çıkılabilecek bir bilimsel ilgi alanı değil. Bu politiklik bağlamında

biraz daha didikledebileceğimiz bir alan. Yani nasıl yapılandırıldığı ailenin ve ben buna “varsayılan aile” de diyorum, bu varsayım tabii ki hipotez değil, test edilmesi için önerilmiş bir aile yok ortada. Özellikle Türkiye’de bir aile hipotezi söz konusu değil. Devlet bir hipotez ortaya atmıyor, sadece bir postulat veriyor, “Benim inancım aileye ilişkin olarak budur, bu da anayasada 41. maddede böyle yazar” diyor ve oradan devam ediyor. Hani “Size sorayım. Buradan katılım gösterin”, onlara pek girmiyor devletimiz, sağ olsun.

Özlem Cankurtaran: Evet. O çeşitliliği zaten hiç görmüyor. Aileyi de zaten dinlemiyor, görmüyor, bakmak da istemiyor. Bu sosyal politika ile ilgili bir şey söylemek istiyorum Gökhan. Aslında bu sosyal politika meselesi, çalışmakla ilgili bir mesele olarak da kuruluyor. Çalışanlar da erkekler tabii ki tarihsel olarak...

Gökhan Topçu: İllaki.

Özlem Cankurtaran: Bütün yapı tarihsel olarak onun üzerine kuruluyor. Yani onun için bu eril yapı ya da eril sosyal politikalar, evin içindeki bakım emeğini ya da sevgi emeğini görmüyor. Aslında işçi haklarıyla da bağlantılı olarak, daha dar anlamda tartışılan konularda, daha çok böyle bir şey görüyoruz. 90’lar sonrası belki bu feminist hareket, kadın hareketi ile bağlantılı olarak ve sonra tabii LGBTİ hareketi işin içine girince farklı aileleri de tartışmamızı beraberinde getirdi. Böyle de bir seyri var sanki. O eril yapı bir iktidar kuruyor ve o iktidarın içinde de ne yaşandığının da çok önemi yok aslında, hele ki Türkiye gibi ülkelerde.

Gökhan Topçu: O form devam ettirilsin de ondan sonrası bizim işimize çok gelmez.

Özlem Cankurtaran: Aleyhine işliyor orada. Kim yükü alıyor? Kadın aslında, değil mi? O yükü alır, bakım emeği ya da sevgi emeği dediğimiz şeyi yürütmeye çalışır. Kendi becerileri ile kadın olmak ile ilgili becerileriyle de bağlantılı... Erkeğin neredeyse haberi yok, bundan söz etti Hasan Deniz AÇEV’den. Çok güzel anlatıyor işte, “Çok seviyorum,” diyor. “Ama bakmak benim işim, sorumluluğum değil” diyor hâlâ... Ama dünyada iyi örnekler var. Bu sosyal politika denen şeyi feminist sosyal politika açısından konuşacak olursak, bu aile içerisindeki hiyerarşik ilişkileri eşitleyecek biçimde düzenlese... Öyle uygulamalar var, örneğin İsveç’te 6 ay babalık izni almak zorunda bırakıyor devlet sizi. Böyle aşamalara gelmiş ülkeler var. Çünkü onlar inanılmaz bir mücadele gösterdiler. Aynı zamanda da ama bireysel haklarla ilgili de başka bir yerde bu toplumlar, bizim gibi değil. Biz daha çok cemaat toplumuyuz ve hâlâ da sosyal politikaya çok ihtiyacımız yok. Cemaat toplumu içerisinde aile,

akrabalık, hemşehrilik bağlarıyla bu meseleyi zaten çözmeye çalışırız. Dünyada bu sosyal politika meselelerinde 70'lerden bu yana, uzunca süreler tartışılıyor: Kadın, çalışma yaşamına giriyor, kadın çalışma yaşamına girince bu çocuklar ne olacak? Çocuk bakım hizmetleri, sosyal hizmetler bağlamında çok önemli bir hale geliyor. Toplumlar, bunu talep eder hale geliyor. Bizde kadının iş yaşamına girişi hâlâ çok düşük düzeylerde, değil mi?

Gökhan Topçu: %30'larda.

Özlem Cankurtaran: Türkiye ne yaptı bu yeni muhafazakâr sosyal politika uygulamalarıyla? Kendince en akıllıca, "Aile içerisinde yaşlısına ve engellisine kadın baksın, biz ona da ücret ödeyelim, onu da çalışıyor gösterelim" dedi.

Gökhan Topçu: Tabii, ne kadar güzel (!)

Özlem Cankurtaran: Böyle bir icatta bulundu ama benim bir doktora öğrencim araştırmasında ortaya çıkardı ki; kadınlar 24 saat çalışıyorlar ve nefes alamıyorlar. Yani bu inanılmaz bir yük ve başka bir talebi de aklından geçirmiyor kadın. Kadınların da tabii bu geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirmesi ile birlikte "Ben zaten yaşlıma ve engellime bakmak zorundayım. Üstüne bir de devlet bana para veriyor, daha ne isterim" diye bir şükür duygusu ile devam eden sosyal politika ve sosyal hizmet uygulaması görüyoruz. Ne dersin?

Gökhan Topçu: İşte orada tam da bu kavramsal, kuramsal bağlamları işin içerisine katmak gerekiyor. Bu zaten böyleymişçesine gibi bir durumun, bir algının oluşmasında, nasıl kavramlardan ya da bağlantılardan yararlanabiliriz diye biraz şuradan bakmak gerekiyor: Erkeklikler meselesi konusunda Raewyn Connell'a gitmekte yarar var. Connell trans bir kadın olarak, bu toplumsal çalışma meselesine erkekliklerden başlıyor ve erkeklik çalışmalarını kuruyor. Bir trans kadının erkeklikler alanını, erkeklik çalışmasını böyle kurucu bir metinle ortaya çıkarması da ilginç ve bugün burada bulunmamızı da bağlantısal anlamda son derece anlamlı kılan bir tarihsellik. Connell, çok temel şeylerden bahsediyor. Mesela diyor ki, "Toplumların kurumlarında toplumsal cinsiyet rejimleri vardır". Toplumsal olarak baktığımızda da makro düzeyde baktığımızda da 'toplumsal cinsiyet düzeni vardır'. Bu düzende toplumsal cinsiyet rejimleri arasındaki ilişkileri inceler ve çok daha makro bakar. Şimdi o zaman şöyle bir bağlamla Türkiye'deki duruma bakalım: Türkiye'de bizim anayasamız ne diyor? Koruma altına alıyor bu tip aile formunu. Aile, çocukları ile birlikte anne-babadan oluşur ve devlet özellikle anayı ve çocukları korur. Güzel güzel bunları yazıyor... Çok güzel... Ama bu tabii ki Umut Beşpınar'ın da altını

çize çize söylediği gibi, cis gender, karşı seksüel bir kadın ve adamın tercihen üç ve daha fazla biyolojik çocuğuyla kurduğu bir kurum. Bu kurum toplumun kurucu bağlamı olarak, kurucu ögesi olarak konumlandırılıyor. Bu ne demek? Aile bir kurum olarak, toplumsal cinsiyet rejimi ile aslında toplumun kurucu ögesi olan kurumun da, o kurumun rejiminin kendisi de, sosyal politikalar ve hizmetler ile toplumsal cinsiyet düzeni olarak geliştirilmeye çalışılıyor. Yani bu sosyal politikalar ve hizmetler, bizim bildiğimiz anayasal düzende tanımlanmış olan Türk ailesinin içerisinde bulunan toplumsal cinsiyet rejiminin, Türk toplumunun tamamına geliştirilmesi için sosyal politikaların ve hizmetlerinin bir şekilde oluşturulmaya çalışıldığı bir sahnenin içerisinde olduğumuz anlamına geliyor. Bu kavramların çok yardımcı olduğunu düşündüğüm için açıkçası “Burada müdahale etmeye çalışmalıyız” diyorum. Çünkü buraya bakarken gerçekten bunun politik bir mesele olduğu ve iktidar sahiplerinin, toplumun; toplumsal cinsiyet düzenini kurarken, bunu ne gibi mekanizmalarda gerçekleştirmeye çalıştığı ve ailedeki elini çekmemek için elinden geleni yaptığı, “Aman onu koruyalım bir Çin porseleniymişçesine, ona dokunmayalım” diyerek kutsiyet atfetmesinin ardındaki neden buradan anlaşılır. Çünkü aileyi düzenlemek üzere devlet tarafından aile tanımıyla dikte edilen, toplumsal cinsiyet rejiminin diğer tüm toplumsal kurumları kapsayacak şekilde geliştirilmeye çalışıldığı bir durum oluyor. Siz ne dersiniz hocam?

Özlem Cankurtaran: Bir yandan da sosyal hizmetlere baktığımızda, Aile Mahkemesi dediğimiz bir adli sistem içerisinde mahkeme kuruyor ve aileye diyor ki “Ben sana karışırım aslında. Şöyle bir aile olmak zorundasın. Çocuğuna böyle davranmak zorundasın. Kadına şöyle yapmalısın” vs. Çelişkili bir yapı sunulmuş oluyor bir yanıyla. Erkeğe, “Ben bu eril sistem içerisinde senin iktidarını koruyacağım ve bütün bunlara zemin hazırlayacağım. Bu sürecek, bunu garanti ederim” diyor. Bir yandan da bir kurallar silsilesi veriyor. Aslında o iktidarı kıracak, kırılma noktalarıyla dünyadaki düzenlemelere bakarsak: Türkiye için Avrupa Birliğine giriş sürecini yaşadığı için Çocuk Hakları Sözleşmesi, CEDAW, İstanbul Sözleşmesi yine öyle... Bütün bu uluslararası toplumun geldiği yere biz de bir biçimi ile gelmek ve onlara benzemek istiyoruz. Ama o benzeyişlerde problem var.

O zaman çocuk istismarı ile ilgili konuşalım. Sen aile kurumunu bu kadar hiyerarşik yapı ile tanımlıyorsun. Ama orada tabii ki şiddet üreyecek, ne üreyecek yani orada? “Demokratik aile” olarak tanımlıyor Giddens, modern toplumun, demokratik aileyi üreteceğini iddia ediyor. Belki bunu, bir boyutuyla, batı toplumları için söyleyebiliriz. Çünkü bir çocuk koruma politikası ve hizmetleri geliştiriyor, geniş bir ağ var. Örneğin İngiltere’de çocuk istismarından ölen bir çocuk için sistemi inanılmaz bir biçimde yeniden değiştirdi, bütün sistemi dönüştürdü. Bizde çocuk ölüyor, çok da önemli değil. Bizde hep sembolik olarak var bunlar, değil mi?

Çocuk istismarı ile ilgili merkezlerimiz var. Sağlık Bakanlığına bağlı olarak kuruldu. Çocuk istismarı ile ilgili profesyoneller çalışıyorlar. Bu profesyoneller içerisinde sosyal çalışmacılar var, psikologlar var vs. Bu refah toplumlarından söz edersek aileye yönelik hizmetlerin çeşitliliği de inanılmaz tabii ki. Bizde bakalım... Ben özellikle bu bildiri için soruşturdum. Şöyle örgütlenmiş durumda sosyal hizmetler: İllerde sosyal hizmet merkezleri var, bu sosyal hizmet merkezlerinin bazılarının içerisinde aile danışma birimi dedikleri bir birim var. Orada bir sosyal çalışmacı, bir de psikolog çalışıyor. Kime hizmet veriyor bu 2 kişi? 500.000'lik bir nüfusa! Dalga geçer gibi... Böyle bir şey mümkün mü? Siz İsveç'e gitseniz ve aile hizmeti veren bir birimde "Kim çalışıyor burada?" diye baksanız inanılmaz niceliksel bir fark olduğunu görürsünüz. Bir kere hizmetlerin niteliksel olarak birbiriyle alakası yok. Zaten onun için başka türlü... Tartışırken doğrusu ben hep "Küresel toplumlarda ne oluyor" a bakıyorum. Evet, orada da inanılmaz bir saldırı var. Bütün bu kazanımlara rağmen neo-liberal politikalarla birlikte bir geriye çekilme var. Oradaki geriye çekilme ile buradaki tartışılmaz bile. Burada olmayan bir şeyi almış oluyor senin elinden, varmış gibi. İstanbul Sözleşmesi diyor, ŞÖNİM kurdu, evet, bunlar önemli kazanımlar gerçekten. Ama bir günde de kapatabilir. O saldırıların biçimi, kurumsallaşma, politikanın işleyişi tamamen farklılaşıyor. Bir şey daha söylemek lazım; mesela bizim deneyimimiz içerisinde lezbiyen ve gey koruyucu aileler zaten yok. "Böyle bir sosyal çalışma bağlamında nasıl olacak?" diye, evlat edinme konusunda sosyal çalışmacı arkadaşlarımız var onlara soruyorum. Bir lezbiyen başvurursa ne yapıyorsunuz? Bir kere başvurmuş mesela, komisyona bile taşıyamamışlar. Çünkü olmayacağını düşünmüşler. Halbuki bekar birisi Türkiye'de evlat edinebiliyor. Bunlar ilerlemiş uygulamalar gibi görünebilir. Daha önceden sadece aile olmak gerekiyordu. Koruyucu aile ve evlat edinme açısından heteroseksüel aile olmak gerekiyor. Türkiye bu anlamda hep batının izleyicisi konumunda. Sadece İngilizce literatürden okuyoruz; gey koruyucu aileler varmış, onlarla nasıl çalışılıyormuş... Burada sadece bir literatür okumasıyla devam ediyoruz diye düşünüyorum. Bunlar da ebeveynlik hakları bağlamında önemli.

Gökhan Topçu: Aile kurumunun, temel bir şekilde Türkiye toplumunun kurucu bir ögesi olarak ortaya çıkarılması, aynı zamanda diğer tüm kurumsal varlıklarımızı bir birey olarak, diğer kurumlar içerisinde varlığımızda belirleyici bir hale geliyor. Mesela Türkiye'de devlete "devlet baba" deniyor. Neden "devlet baba" diyoruz? Aramızdaki genç arkadaşlarımız belki bilmiyorlardır, Demirel vardı önceden ve biz ona "Baba! Baba!" dendiğini gördük. Neden? Benim hiçbir şekilde kan bağımlı olmama rağmen, ki burada bahsettiğim şey siyaset kurumudur, diğer kurumlarla ilgili varoluşu neden aileye benzetmek durumunda kalayım? Çünkü dediğimiz gibi, kurucu ögenin aile olarak; öntanımlı olarak, postulat şeklinde önümüze konmuş olan, "Buna aile diyeceksiniz",

dediği, tek tip bir aile söz konusu. Devlet tarafından anayasal koruma altında olan bu aile ile toplumun diğer tüm kurumları zorunlu bir ilişki halinde bulunuyor çünkü aile toplumun temelidir diyor devlet. Bu da şuna yol açıyor, mesela vatandaşlık haklarına ilişkin çok önemli aşınmalara yol açıyor. İstanbul Sözleşmesi'nden bahsediyorsunuz. İstanbul Sözleşmesi'nin geri alınması tartışmasında kime sordunuz? Birisine soruldu mu? Ne oldu? Bu egemenliğe ilişkin, mesela halkın katılımına ilişkin yine bir varsayım oluşturuldu, bir postulat oluşturuldu, “Madem temsil kabiliyetimiz var. Biz bundan çıkarız” dendi. Şimdi, bütün kurumları aileye benzetmeye çalışırsanız -ki devlet, sosyal politikalar ve hizmetleriyle bunu yaymaya çalışmaktadır, bütün bireysel aidiyetlerimizi aileye, aile aidiyetimize benzetmeye çalışmaktadır- bu bağlamda “devlet babamız” da hak olarak istediğini verir, istediğini alır. Bu bağlamda vatandaşlık hakları, insan hakları gibi konular bir mücadele alanı olmaktan çıkar, bir lütuf haline gelir... Çünkü biz hep aileye benzemeye başladık, bütün memleketle koca bir aile olduk, ‘biz bir aileyiz’ artık... Tüm toplumsal kurumlardaki işleyişte yol açtığı buna benzer sonuçlar nedeniyle her zaman irkintiye yol açmış bir şeydir bu bende.

Özlem Cankurtaran: Birisi “Biz bir aileyiz” dediğinde bana, diyorum ki “Eyvah bir taciz, bir tecavüz, şiddete maruz kalacağımız bir grubun içine girdik herhalde”. Böyle bir sıkıntı oluyor, evet.

Gökhan Topçu: Belli olmaz... Evet, “Biz bir aileyiz” diye ortaya atılan kişinin aile anlayışının ne olduğunu biz nereden bilelim? Aynı zamanda bize bu kadar kolay bir şekilde “Biz bir aileyiz”i söyleyebilmesinin altında yatan sebep ise yine o postulatıdır, o postulatın kabulüdür. Devletin “Aile dediğimiz şey 41. maddede anlaşıldığı gibidir” meselesinin zaten herkes tarafından kabul edildiğine ilişkin bir başka genel kabulün ürünüdür. “Hepimiz bir aileyiz” der. “İnsanlar aile olmasınlar” gibi bir sonuç çıkmaz umarım buradan. Ama bu aile meselesinin daha hassas bir şekilde ele alınması, bu aile kavramının da daha hassas bir şekilde kullanılması gerekiyor. Çünkü artık son dönemki gelişmeler bize gösteriyor ki; bizim bir vatandaş olarak, kamusal varlığımızın da katılım hakları bağlamında da halk egemenliği açısından, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olarak bu egemenliğin bir parçasıyız ama bu egemenliğimizin yıpratıldığı bir sürecin çok önemli bir parçası olarak ailenin tekrar tekrar payanda şeklinde kullanıldığını ve her daim şekillendirilmeye çalışıldığını da görmek gerekiyor.

Özlem Cankurtaran: Aile hizmetleri Türkiye’de nerede var, nasıl veriliyor? Araştırma yapmıştım ama bulamamıştım gerçekten. Peki ne var? Araştırmalar da esasen bize bunu gösteriyor. Ailede bir çatışma yaşadığında kime başvuruyorlar? Diyanet İşlerinin Aile İrşat Bürolarına. Türkiye’de esasında, sosyal hizmetler bağlamında kurumsallaşmanın olmadığını söylüyoruz ama nereden geliyor bu diye

baktığımızda talep yok. Çünkü başka türlü hallediliyor. Demek ki Diyanet İşleri Başkanlığının Aile İrşat Büroları gerçekten de bu hizmeti veriyor. Bunları epeyce düşünmek lazım. Yani hizmeti verenlerin kalifikasyonu nedir? Aile danışmanlığını nereden öğrenmişlerdir? Nasıl veriyorlar? Değil mi? Biz bunların sosyal politika analizini nasıl yapacağız? Buralar epeyce tartışmalı.

Gökhan Topçu: Alan memnun, veren memnun meselesine geleceğiz bu sefer de hocam. Bu genişletilmiş ailenin bütün cumhuriyet sathına, Türkiye sathına yayılmış hali şeklinde bir kamusalığımız olduğu için ne yapıyor? Bu sefer de, "Alan memnun, veren memnun. Siz karışmayın." şeklinde veya burayı kurcalamak isteyen, buraya bakmak isteyen, burayı incelemek isteyen herkesin bir şekilde "Sizin ne işiniz var, bu aile arasında bir mesele" imiş gibi yapıyor. Özel olan kamusaldır. Bu kadar basit. Sadece bir hak erişimi, hak erişimine ilişkin demokratik bir zeminde hakların genişletilmesi mücadelesi değil tabii ki, çok daha temelden başlaması gereken bir durum. Bu sefer bizim birey olarak devlet ile birey arasındaki ilişkiye dair düşünmemiz gerekiyor. Nükhet hoca ne dedi; aile, devlet ile birey arasındaki iletişimin ara yüzü, tek ara yüzü olarak biçimlendirmesi için son derece elverişli bir kurum gerçekten. Bütün iktidarlar hemen aileye oynarlar. Türkiye Cumhuriyeti kurulur, hemen bir iki yıl içerisinde şekli şemali değiştirilir ailenin. Rusya'da devrim olur hemen ne yapılır? Evlilik bağlarına, evliliğin düzenlenmesine ilişkin değişikliklere kara kılar devlet... İtalya'da, İspanya'da, orada, burada faşizan dönemlerde ne yapıyordu? İtalyan erkeğine muhteşem gücü ve ailesine ilişkin o korunaklılığı... Ve bunun bir aile odaklı, sosyal bir politika olmasına ilişkin bir evrilme söz konusudur. Hemen aileye oynar. İktidar bir an önce kendi görüşüne uygun toplumsal dönüşümü sağlamak için aile üzerine oynamaya başlar. Aileyi şekillendirici bazı meseleleri, aynı zamanda, o aileye ilişkin değerler ve söylemler bağlamıyla iyice hızlandırmaya çalışarak bir postulat ortaya koyar. "Buyurunuz, Türk ailesi böyle bir şey", "İtalyan ailesi böyle bir şey", "Rus ailesi böyle bir şey" diyerek size devlet tarafından "hazır yapılmış var" dedikleri bir yasal düzenleme ortaya çıkarılır. Bu da bir birey olarak varoluşumuzu, hak erişimi ve toplum içerisindeki, o toplumdaki var olmaya ilişkin tüm anları ve halleri kontrol etmeye yönelik bir hamle olarak görülebilir. Ben tüm toplumsal kurumların aileye benzetilmesi konusunda "halk egemenliği" meselesini niye öne sürüyorum, çünkü coğrafi, hukuki ve hatta iktisadi bir mesele, öyle değil mi? Bir trans kadının İstanbul dışında, vatandaş olarak, çok rahat bir şekilde var olamaması, vatandaş olduğu halde var olamamasını, nasıl açıklayacağız başka türlü? Sadece bazı kuaförlere gidebilmelerini, sadece bazı işlerde çalışabilmelerini yani kamusal alanda sistematik şekilde dışlanmalarını açıklamak gerekiyor. Kamusal alana kısmi şekilde erişim sağlıyor olmaları ve temel haklarının ihlali durumunda devletin atalet içerisinde bulunması gibi kronik sorunları da eklemek gerekir. Tüm bunlardan hareketle devlet tarafından cumhuriyetin temelinde

olan egemenliğin sahibi olan bir kesim olarak görülme­yen bir “vatandaş” kategorisi translar. Öyle değil mi? Coğrafi olarak dolaşamıyor, kamusal alana erişimi kısıtlanıyor, yaşama hakkı dahil pek çok hak ihlaliyle karşılaşılması yaygın şekilde gündemde... Bu büyük bir haksızlık değil mi? Vatandaşlık bağlamında mecbur kılındığı görevler hakkında, her türlü görevi yerine getirilmesi talep edildiği halde, bu görevleri yerine getirdiğinde bile temel haklardan yararlanmak konusunda yaygın bir güçlük tecrübe ediliyor. Sonuçta tüm vatandaşlar “biz bir aileyiz” içindeki bir aile üyesiymiş gibi görülmek isteniyor. Bu aile anlayışına uygun olmayan “bireyler” ise vatandaşlığın gerektirdiği tüm yükümlülüklerden sorumlu oldukları halde haklardan yararlanma konusunda kısıtlanmalarla karşılaşılıyorlar. Ne de olsa “biz bir aileyiz” söylemi içerisinde “kol kırılır, yen içinde kalır” da var. Fakat yen içinde kalan hiçbir şey bu çağda kabul edilebilir görünmüyor ve vatandaşlık hakları çerçevesinden bakıldığında hepimizi ilgilendiren bir sorun olarak görülmesi gerektiği daha çok anlaşılıyor.

Özlem Cankurtaran: Bir de Umut hocanın bahsettiği bu Türkiye Aile Yapısı Araştırmalarıyla ilgili bir iki şey söyleyeceğim. Orada da aile yapısının değiştiğini, aile yapısında geniş aileden, çekirdek aileye bir dönüşüm olduğunu ve tek ebeveynli ailelerle torun ve babaanne/anneanne/dede gibi ailelerin oluştuğunu görüyoruz. Bu araştırma sonuçlarına yönelik ne yapılmış diye bakıyorum. Hiçbir uygulama yok. Hiçbir politika üretilmemiş. Araştırmanın istatistikleri ile ilgili de başka sıkıntılar var. Onu da söylemiş olayım. Mesela TNSA'nın araştırmasında 15 yaşından küçük kız çocuklarının evlendirilmesi oranı %4 görünüyor. Bu Türkiye Aile Yapısı Araştırmasında %0 görünüyor. Buralar da problemlidir. Siz devlet olarak araştırma yaptırıyorsunuz ve araştırmanın istatistikleri ile ilgili sıkıntı yaratıyorsunuz. Bilim insanları olarak ya da sosyal politika üretecek insanlar olarak biz, bu politikayı nasıl üreteceğiz. Bu çok problemlidir bir hal yani ben hep şüphe ile bakacağım o zaman bu istatistiklere. Ve ben nasıl politika üreteceğim? Bu kadar problemlidir hal almaması gerekiyor gerçekten de.

Gökhan Topçu: Bu beklendik bir şey, şöyle ki Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olarak başladık, geldiğimiz yer Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı... Yahu ne zaman siz sosyal politikaları bıraktınız? Sosyal politika ile ilgili düşünmeyi, sosyal politika önermeyi, sosyal politika dizayn etmeyi, planlamayı, üretmeyi ne zaman bıraktınız? Neden sosyal hizmetlere geldik? Zaten devletin, biraz da niyet işi bu sosyal politika, o yüzden devletin niyetinin “Aman sosyal politika üreteyim”, “Aman burayı analiz edeyim güzel güzel, burada bir yönelim ortaya çıkarayım, bu da katılımcı ve demokratik olsun” gibi bir niyetinin çok olmadığı bariz. Bakanlık başlıklarından bakmak bile bu konuda bir fikir veriyor. Kusura bakmayın kestim biraz ama...

Özlem Cankurtaran: Yok, yok. Ben de bir araştırmacı olarak, akademisyen olarak şunu bekliyorum doğal olarak: Devlet bir araştırma yaptırdıysa bunun sonuçlarına yönelik politika oluşturmalıyız. Araştırma yapıyor yoksa yapmıyor değil... Ne yapacağız biz o bilgileri? Şöyle bir şey de var: Türkiye açısından o araştırmada yalnız yaşayan yaşlı kadınlara çok ihtiyaç var. Bu arada kadın olunca da mesele var; kadın olunca hizmete niye ihtiyacı olsun ki? Yalnız yaşayan erkekler olsa bir şeyler değişir mi? Değişebilir belki. Babalıkla ilgili çalışmalarda da, ben hep ürküyorum, biliyor musun Gökhan? "Ay evvahlar olsun, annelerin yaptıklarını da ellerinden mi alacaklar" diye. Türkiye'de babalar bir örgütlenmişler ki, ben inanmadım. AÇEV'in bir konuşmasına katılmıştım. Ne ara örgütlendi bu erkekler, bu kadar babalık çalışması yaparken. Bende bir ürküntü oldu. O zaman Hasan Deniz'e de söylemiştim. Gerçekten biz yıllardır kadın mücadelesi içerisinde yani Türkiye'de bir kadın mücadelesi var, evet, bir ivme kazanıyor, bir çeşitliliği var vs. Bir yıl içerisinde bu kadar nasıl örgütlenmişlerdir bu erkekler, çok şaşırmıştım gerçekten. Oradan acaba ne değişir? Oralar hep soru işareti gerçekten. Nasıl bir iktidar alanı yaratılıyor, yaratılıyor mu vs. gibi tartışmak gerekiyor. Bu yeni dünya düzeni içerisinde babalık da iktidar alanı yaratıyor olabilir. Oralarda soru işaretlerim var.

Bir de birazcık şundan bahsetsek olur mu Gökhan, bir değinip bitirelim: Devlet aynı zamanda ebeveynlik rolü de oynuyor. Çocuk koruma meselesinde, çocukları koruma altına alıyor ve diyor ki aileye, "Sen iyi bakamadın, ben bunu alayım". Tamam, alsın, güzel ama sonrasında ne oluyor peki bu çocuklara? Sonrası çok başarılı değil. Bütün dünyada biraz böyle galiba. Araştırma sonuçları bize bunu söylüyor. O nedenle de dünyada koruyucu aile sistemi çok güzel geliştirilmiştir, profesyonelleştirilmiş. Ama Türkiye'de hâlâ bunu yapabilmiş değiliz yani koruyucu aile sistemi oluşturabilmiş değiliz. Biz sadece çocukları koruma altına alıyoruz. Sonrası gerçekten çok büyük bir problem. Bu çocuklar LGBTİ ise ne oluyor? Buna ilişkin Türkiye'de doğru dürüst araştırma yok. Çocuklar belli merkezlerde toplanıyorlar, duyduğumuz şey bu. Peki ne oluyor, nasıl uygulamalar yapılıyor? Bilmiyoruz. Aslında araştırmacılar olarak elimiz kolumuz bağlı. Bir araştırma için gitsem ret alırım. Normalde de araştırmalarla ilgili şu anda çok büyük bir problem var zaten. Devletin kurumlarıyla biz araştırma yapmakta çok büyük zorluklar yaşıyoruz maalesef, 15 Temmuz'dan sonra özellikle...

Gökhan Topçu: Bu da politiklik meselesinin ne kadar gündemde olduğunu, aslında vatandaşlık meselesi ile aile temelinde bir toplum değil de birey temelinde bir toplum üzerinde hizmetlerin yeniden şekillendirilmesi gerektiğini söyleyelim ve bitirelim.

Emrah Kırımsoy: Ben kesmekte çok zorlandım. Dinlerken hem çok sorgulayıcı noktalar gördüm hem de çok keyif aldım. Nerelere değindiğinize dair bir özet

çıkarmak isterim. Aslında bir aile nasıl tanımlanıyor, kim tarafından tanımlanıyor, bu eril yaklaşımlarla ilgili zemin nereden besleniyor, buna bakma imkânı bulduk. Feminist akım ve LGBTİ+ hareketinin bu tanımlamayı nasıl değiştirip dönüştürdüğü ile ilgili bir merceğimiz oldu. Bu aile tanımlamasını burada kim taşıyor? Oradaki yapı eşitleyici yaklaşımdan nasıl uzaklaşıyor? Bunun örneklerini de paylaşma imkânı bulduk. Toplumsal cinsiyet rejimi ve düzen arasındaki ilişki derken anayasa bunu nasıl hazırlıyor, zemin üzerinde uygulamalar nasıl filizleniyor diyerekten biraz şaşkınlık, biraz da hüznle tekrar olan biteni hatırlama fırsatı bulduk. “Türk Ailesi”nin bir kurgu olduğu ve bu kurguda inşa edilen rollere ilişkin pek çok atıf vardı. Bir noktada kapalı yapıların şiddet ürettiği gerçeğini, her şey aile içerisinde kalır anlayışının olduğunu, İstanbul Sözleşmesi’nin yürürlükten kaldırılmasının nasıl, kim tarafından karar verildiği, demokrasi anlayışı derken, bunun nasıl aileye endekslendiğini, biat kültürünün şükür mü, lütuf mu olduğunu ama sürekli bir “Hepimiz bir aileyiz” mottosunda sağa sola savrulduğumuzu gördük. Devlet ve birey arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair özellikle bir vurgu yaptığınızı gördük. Hak temelli bir yaklaşım ihtiyacı ve bunun nasıl temellendirileceğiyle ilişkili sorgulamalar yaptık.

Hızlıca topu Efsun’a atacağım. Bugünkü oturumda kendisi tarafından kaleme alınıp Kaos GL tarafından yayımlanan “LGBTİ+ Öğrencileri Aile ve Okul Kısılcasına Karşı Nasıl Korunmalı” başlıklı kılavuz ile ilgili bir çerçeve çizmeye çalışacak.

Aile ve Eğitim Sisteminin Arasında LGBTİ+ Çocuk Olmak

Efsun Sertoğlu

Konuşmama öncelikle, ailenin ve eğitim sisteminin arasında "çocuk" olmaya dair genel bir çerçeve çizerek başlamak isterim.

Aile, toplum ve devlet için çocuk; *henüz büyümemiş, eksik/ yarım, eğitilmesi, makbul bir vatandaş* haline getirilmesi gereken, *korunmaya muhtaç*, şimdiki zamanda değil de *gelecekte değerli olacak, müstakbel* bir vatandaşdır. Yetişkinlerin hatırı sayılır bir kısmı ve siyasi iktidarlar çocuğu dikkate alıyor-muş gibi yapsa da onları muhatap kabul etmez ve *yarının büyüğü* olarak görür. Çocukları muhatap almamak, toplumsal düzenin kaynağı olarak yetişkini ve yetişkinin eylemlerini görmek demektir, ki bu da yaşamı kurgularken yetişkinin ihtiyaçlarını, konforunu ve itibarını öncelemeyi beraberinde getirir. Oysa Türkiye'nin de taraf olduğu Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin dört temel ilkesinden biri; çocukları etkileyebilecek yönde verilen her kararın veya yapılan her işlemin, her zaman "çocuğun üstün yararını" öncelemesi gerektiğini açıkça bildirir.

Bu kısa girizgahın da gösterdiği üzere, teorik olarak hak ve özgürlüklere sahip olanlar yetişkinlerdir. Bu yetişkin yaklaşım aynı zamanda çocuklara önceden biçilmiş kimlikler, inançlar, fikirler, roller, sorumluluklar ve yaşam biçimleri yükler. Yetişkinlerin dil birliği ederek *masum, melek, günahsız, sevimli* gibi sıfatlarla tanımladığı ve pek sevdiği çocuklar; kendilerine biçilen kimliklere, rollere, yaşam biçimlerine sığmaz, varoluşları toplumsal normlarla ve ailelerin buna uygun beklentileriyle örtüşmezse bu defa aynı yetişkinler tarafından bir 'sorun' olarak görülür, sevimlilik sıfatları geri alınır, şeytanlaştırılır, sevilmez ve cezalandırılırlar. Dolayısıyla ailenin, eğitim sisteminin, toplumun, devletin, yani yetişkinler dünyasının 'norma uyan', es kaza

uymuyorsa hızla ‘kendine çeki düzen veren’, yanı sıra ‘itaat eden’ çocukları sevdiğini (!) söylemek yanlış olmaz. Burada bir parantez açmak yerinde olacaktır; kendiliğinden norma ve beklentilere uyan, hiç sorun çıkarmayan çocuğa kıyasla, norma uymayan çocuğun ikazla, yönlendirmeye, baskıyla “yola gelmesi” yetişkinler açısından daha da makbuldür. Zira bu çocuk, “yanlıştan dönen”dir.

Yetişkinlerin kurguladığı ve merkezde olduğu bu sistemin içinde hakları en çok ihlal edilen grupların başında çocuklar gelir. Çocukların tümünün insan hakları yok sayılırken, LGBTİ+ çocuklar, cisnormatif ve heteronormatif ikili cinsiyet rejimi ve ayrımcı ideolojiler nedeniyle, natrans ve heteroseksüel çocuklara kıyasla çok daha fazla zorluk ve hak ihlali yaşarlar. Peki LGBTİ+ çocuklar için ailenin ve eğitim sisteminin arasında ‘çocuk olmak’ nasıl bir deneyimdir?

Tam bu noktada, okullarda yürüttüğüm kapsamlı cinsellik eğitimlerinde birlikte çalıştığım LGBTİ+ çocukların sesine kulak vermek, öznelerin deneyimlerini dinlemek yerinde olacaktır.

Paylaşımı alıntılıyorum:

“Eşcinsel değil de heteroseksüel olsaydım, ailem tarafından hiçbir şey yapmama gerek kalmadan sevinecektim. Tabi yine kız çocuklarından beklenenlere uymam gerekecekti, uymazsam o da sıkıntı olacaktı ama gerçekte kim olduğumu anlattıysam beni sevmeyenler endişesi taşımadan yaşayacaktım.”

Bu paylaşımın ardından zihnimde beliren sorular üzerine birlikte düşünelim, bu sorulara birlikte cevap arayalım isterim.

Ailenin çocuğu, varoluşunun tüm halleriyle koşulsuz kabul etmesi, öznel ihtiyaçlarını anlayıp gidermeye çalışması bir hayal midir?

LGBTİ+ çocukların, kendileri olduklarında, gizlenmediklerinde; aile bireyleri, arkadaşları, öğretmenleri ve toplumun geneli tarafından gözden çıkarılacakları, sevilmecekleleri, kabul edilmeyecekleleri, dışarıda bırakılacakları yönünde yoğun endişe hissetmeleri ruhsallıklarını ve yaşamlarını nasıl etkiler?

Bir başka paylaşım, alıntılıyorum:

“Rehberlik, idare ve annem-babam halledilmesi gereken bir sorun olduğum fikrinde hızla ortaklaştı. Uzmanla yönlendirilen benim, onlar değil.”

Yeni sorularım şunlar:

LGBTİ ya da + çocuğun varlığından haberdar olan ailenin ve eğitimcilerin çocuğu bir ‘sorun’ olarak ele alma konusunda iş birliği yapması çocuğun ihtiyaçları ve yararı yerine yetişkinler dünyasının konforunu ve itibarını düşünmek değil midir?

Ailenin çocuğu sorun olarak gördüğü yerde eğitimcilerin, eğitimcilerin sorun olarak gördüğü yerde ise ailenin çocuğu koşulsuz kabul eden, ona şefkatle eşlik ve rehberlik eden bir işlevi benimsemesi acaba çocuğun hayatında nasıl bir fark yaratır?

Bir başka paylaşıma gidelim, alıntılıyorum:

"Trans erkek olarak açıldığımda 8. sınıftaydım, şimdi lise sondayım. İlk konuştuğum insan Türkçe öğretmenimdi, çünkü muhteşem bir insandı. Açıldığımda beni sakince dinledi, sonrasında da desteğini hep hissettim. Aileme yeni açılmıştım ve bana berbat davranıyorlardı. Neyse ki şimdi iyiyiz. Türkçeci olmasaydı gerçekten çok zorlanırdım. Transların yaşam öykülerinden oluşan bir kitap okumuştum, orada biri şey diyordu: 'Bazen sevgi gösterip destekleyen tek bir yetişkin bile çok şey ifade ediyor'. Benim için de tam olarak böyle oldu. Elbette herkes desteklesin isterim, niye bir kişi olsun ama işte olamıyorsa o bir kişinin anlamı büyük."

Yeni sorum şu:

LGBTİ+ çocuklar tek bir yetişkinin koşulsuz kabulü, desteği ve rehberliği ile yetinmek zorunda mı?

Bu paylaşımları ve soruları aklımızda tutarak, şimdi LGBTİ+ çocukların içine doğdukları ailelerde neler yaşadıklarına yakından bakmaya çalışalım.

Çocukluk yaşantılarımız, ilk yakın ilişkilerimizde ilgi, sevgi, şefkat ve kabul görüp görmediğimiz, ki burada ebeveynlerimizle/bize bakım verenlerle, kardeşlerimizle, öğretmenlerimizle ilişkileri kastediyorum, en yakınımızdaki yetişkinler tarafından bize şiddetsiz ve yapıcı şekilde rehberlik edilip edilmediği gibi değişkenler; kimlik, özdeğer ve özgüven gelişimimizi, savunma ve baş etme mekanizmalarımızı, insanlarla ilişkilene biçimlerimizi, güven duygumuzu derinden etkiler.

LGBTİ+ çocuklar, yaşamlarının çok erken dönemlerinden itibaren ve belki de yaşamları boyunca, toplumsal hayatın hemen her alanında (evde, okulda, yurttan, oyun parkında, sokakta, spor salonunda, medyada, sosyal medyada vb.) sistematik şekilde görmezden gelinir, ötekileştirilir, baskılanır ve ayrımcılığa maruz bırakılırlar. Bütün bunlar çocuğun insan haklarının ihlali ve şiddettir. Bir çocuğun her an tehlide açık halde yaşaması ve tekrarlayan travmalara maruz bırakılması örseleyici ve gelişimsel açıdan zarar vericidir.

Cinsiyet kimlikleri, cinsiyet ifadeleri, cinsel yönelimleri ve/veya cinsiyet özellikleri toplumsal normlarla ve ailelerinin bu yöndeki beklentileriyle örtüşmeyen çocuklar ve ergenler, başta aileleri olmak üzere yakınları tarafından normlara uydurulmaya çalışılırlar. LGBTİ+ çocuklara, yanlarında en çok güvende hissetmeleri gereken kişiler tarafından, sürekli olarak "farklısın", "tuhafsın", "yanlısın" mesajları verilir. Bu mesajlar bazen bir bakış, gülüş ya da fısıldaşmayla ya da bir kıyafeti 'zorla' giydirmeye veya çıkarttırmaya çalışmakla, bazen bir oyuncuğu "sana uygun değil!" diye elinden

çekip almakla, bazen başka çocuklarla kıyaslamakla, bazen akran ilişkilerine sınırlama getirmekle, ya da sevgiyi, ilgiyi, bakımı, ekonomik desteği azaltmakla veya tamamen kesmekle, bazen ‘tedavi’ (!) olmaya zorlamakla, okula göndermemekle, yani sıklıkla şiddetin farklı biçimlerini içeren uyarılarla kendini gösterir. Ailelerinden, çevrelerinden, kreşten başlayarak öğretmenlerinden, arkadaşlarından aldıkları bu tepkiler LGBTİ+ çocuklara kendilerinde bir ‘yanlılık’ olduğunu derinden hissettirir.

Çocukların çok büyük kısmı için aile en önemli destek kaynaklarının başında gelirken, LGBTİ+ çocuklar ailelerinin kendilerini koşulsuz kabul etmesi ve sevmesi için mücadele etmek zorunda kalırlar. Aile çoğu zaman LGBTİ+ çocuklar için baskının ve şiddetin hâkim olduğu bir yapı haline gelir. Bazen de aile baskı ve şiddet uygulamaz, ancak çocuğa derin bir üzüntü ve hayal kırıklığı aktarır. Sözle ifade edilmese de bu hisler, yaşları kaç olursa olsun, çocuklar tarafından fark edilir. Böyle durumlarda çocukların içten içe “yanlım”, “ailemi üzüyorum”, “benim yüzümden mutsuzlar” gibi düşüncelere sahip olmaları neredeyse kaçınılmazdır.

Tam bu noktada, trans bir ergenin paylaşımına yer açmak isterim, alıntılıyorum:

“Trans olarak açıldıktan sonra annem ve anneannem sürekli olarak ağlama halindedirdi, bana nasıl hissettiğimi sormak yerine sık sık ‘bizi çok üzdün’ dediler.”

Bu paylaşımın bende uyandırdığı yeni sorular şunlar:

Çocuklarının, ruhsal ve zihinsel tasarımlarındaki çocuktan “başka biri” olduğunu öğrenen, hayal kırıklığı yaşayan, bunun yasını tutan aile bireylerini teselli etmek, onların zorlayıcı duygularını kapsamak LGBTİ+ çocukların sorumluluğu mudur?

Kapsayıcı işlev, yetişkin bakım verenin sorumluluğu değil midir?

Peki LGBTİ+ çocuklar eğitim sisteminin içine girdiklerinde neler yaşarlar? Türkiye’de eğitim sistemi yerleşik ayrımcı ideolojilerin pekiştirildiği, çoğunluğa ait olmanın ve benzerliğin bir meziyet ve değer olarak sunulduğu, sosyal olarak onaylanmanın ancak böyle mümkün olabildiği, normlara uymayanın ‘farklı’ olarak etiketlenip baskılandığı, çeşitliliğin dillendirilmediği ve tahammül görmediği bir yapıdır. Bütün bu yaklaşım biçimleri; eğitim politikaları, programları, müfredatı, materyalleri, uygulamaları, eğitimciler, idareciler, veliler, özetle okulun tüm bileşenleri aracılığıyla yeniden yeniden üretilir. Bu sistem LGBTİ+ çocukların varoluşlarını ve ihtiyaçlarını yok sayar ve kapsamaz. Eğitim kurumları, programları ve müfredatı; çeşitliliğe alan açan, ayrımcılık yasağına uygun biçimde tüm çocuklar için erişilebilir, LGBTİ+ çocukların ihtiyaçlarına göre uyarlanabilir bir halde değildir. Bütün bu görmezden gelme hali, eğitim sistemi içindeki LGBTİ+ öğrenenler açısından doğrudan eşitsizliğin, dışlanmanın, ayrımcılığın, akran zorbalığının ve şiddetin nedeni haline gelir.

LGBTİ+ çocuklar burada, kısıtlı zamanda ifade edebildiklerimden çok daha fazlasını yaşarlar. Aileden ve okuldan başlayarak, hayatın hemen her alanında maruz bırakıldıkları bütün bu süreçler LGBTİ+ çocuklarda kafa karışıklıklarına, iç çatışmalara, yoğun kaygı ve öfkeye, psikosomatik şikayetlere, yeme davranışlarında değişimlere, depresif belirtilere ve daha pek çok sıkıntıya neden olur. Yapılan çalışmalar, LGB ergenlerde intihar girişiminin heteroseksüel ergenlerden 2-3 kat, trans ergenlerde ise natrans ergenlerden 5-6 kat daha sık görüldüğünü göstermektedir. Benzer yüksek oranlar kendine zarar verme davranışları için de geçerlidir.

Tüm bu sağlık sorunlarının, çocukların cinsel kimlikleriyle değil, içine doğdukları ailelerde, eğitim aldıkları okullarda ve yaşadıkları toplumda maruz bırakıldıkları damgalama, ayrımcılık ve şiddet biçimleriyle ilgili olduğunu apaçık biliyoruz. Peki o halde biz ne yapacağız? Başka bir aileyi ve eğitim sistemini nasıl mümkün kılacağız? Şu soruları hep aklımızda tutarak ve cevaplarını arayarak;

LGBTİ+ çocukların büyüme-gelişme süreçlerine kim eşlik ve rehberlik edecek?

LGBTİ+ çocukların öznel ihtiyaçlarına kim yanıt verecek?

LGBTİ+ çocuklar hangi yetişkinlerden destek isteyecek?

LGBTİ+ çocukların insan haklarını kim koruyacak?

Yapmamız gerekenleri özetleyerek konuşmamı sonlandırmak isterim.

- Çocuğun insan hakları perspektifini içselleştirmeli, çocuk haklarını koruma ve geliştirme sorumluluğumuzu ihmal etmediğimizden emin olmalıyız.
- Cis-heteronormatif aile yapısı ve eğitim sistemiyle mücadeleyi sadece LGBTİ+ örgütlerinin ve aktivistlerinin değil; bakım veren, eğitimci, aktivist, akademisyen... konumumuz ne olursa olsun kendi meselemiz olarak görmeliyiz.
- Çocuk ve çocukluk algımızla, yetişkinlik pratiklerimizle, "çocukların iyiliği için" adı altında gerçekleştirdiğimiz ihlallerle, önyargularımızla, homo/bi/trans/interfobimizle yüzleşmeli, kendimizle çalışmalıyız.
- Hazırladığımız ve yürüttüğümüz eğitim programlarının, yaptığımız akademik çalışmaların, oluşturduğumuz kampanyaların, savunuculuk faaliyetlerimizin, bakım verme yaklaşım ve pratiklerimizin, okul çalışanıysak öğretmenlik yaklaşımımızın... özetle her ne yapıyorsak onun, LGBTİ+ çocukların varoluşlarını ve ihtiyaçlarını kapsadığından emin olmalı, kapsayıcı olmayan dil ve yaklaşım biçimlerimizi gözden geçirmeli, düzenlemeliyiz.

Gökhan Topçu konuşmasında "lütuf" kelimesini kullandı, ben de aynı şekilde sonlandırmayı uygun görmüştüm. Bütün bunları ve daha fazlasını yapmamız

LGBTİ+ çocuklar için lütufta bulunmak değil, yetişkin sorumluluklarımızı yerine getirmek demektir; hep aklımızda tutalım isterim.

Emrah Kırımsoy: Sevgili Efsun, çok teşekkür ederim. Aslında LGBTİ+ çocuklarla ilişkili olarak düşünmeye, kurgulamaya başlarken çocukluk algımızı gözden geçirmeye ilişkili vurgunu hatırlatmak isterim. İkili cinsiyet rejimi ile ilişkili kurgulanan zor bir dünya, zor bir ülkede yaşıyoruz. Çocuklar için daha da zorlaştırıyoruz. Nasıl bu şablonlardan azade bir düzlem oluşturulabilir ile ilgili sorular ektin hepimizin zihnine, teşekkürler. Son olarak, özellikle çocuklarla ilişkili bu süreçleri tanımlarken onlar üzerinde bir hak veya bir tahakküm sürecinden ziyade sorumluluklarımızın altını çizmek ve bunu tekrar gözden geçirmekle ilişkili bir hatırlatma yaptın.

Soru-Cevap

Emrah Kırımsoy: Kalan süremizde sorulara, cevaplara ve katkılara zaman ayırmak isterim. Genel olarak herkese sorulan sorular: "Bütün bu haklarımızı kısıtlayan politikalar karşısında nasıl bir mücadele hattı olması gerekir? Bileşenlerinin kim olması gerekir?" Geniş bir soru ile başlayalım, daha sonra spesifik sorularla ilerleyelim.

Gökhan Topçu: Bu ne yapmalı meselesi ile ilgili belki birkaç bir şey söylenebilir... Bu mücadelenin bileşenleri kimler olabilir diye Özlem hoca ile yaptığımız tartışmada daha doğrusu hasbihalde de anlatmaya, bir şekilde üzerinde durmaya çalıştığımız bir mesele. Benim biraz daha çekiştirdiğim yer vatandaşlık meselesi. Özlem hoca da sağ olsun, bu hizmetlerde niye böyle derken bu ikisi birbirini çok destekleyen bağlamlar, gelişmeler oldu daha doğrusu. Ve bu gerçekten niyetle ilgili bir şey. Bu heteronormatif, normatif aile kurgusunun, bu aile postulatının toplumdaki bütün toplumsal cinsiyetlere ilişkin genelleyebileceğimiz bir hale gelmesine ilişkin bir önleyici çalışma, eğer burada buna ilişkin bir kasıt varsa. O zaman şuradan başlamak gerekiyor, öncelikle bir vatandaşlaşma. Katılım hakkımızın öncelikle daha fazlasının bulunması meselesi. LGBTİ+ların, Efsun hocamın da söylediği gibi, sadece eğitimde değil eğitim veren kanatta da çok daha güçlü bir şekilde temsil edilmesi gerekiyor. Sosyal çalışma bölümünde neden daha fazla trans yok? Trans olarak öğrenci olup yüksek lisans yapıp doktora alıp çok daha fazla yetkin bir şekilde verebilecek, burayı da güçlendirebilecek, bu konuyu gerçekten çok daha güçlü bir biçimde çalışabilecek... Ve böylece toplumdaki bir

vatandaş olarak alabileceğiniz her rolde kendi temsil ettiğimiz, içinde bulunduğumuz grupların temsiliyetini önemseyerek ve bunu bireysel olarak çabalamak ilk başta yapılması gereken şey. GALADER gibi pek çok STÖ'nün aslında bu konuda önemli görevleri var. Burada daha fazla örgütlenmek, daha fazla katılım göstermek gerek ama şunu da belirtmeli ki; 21. yüzyıl artık öyle bir imkân verdi ki, bu katılım meselesinde, vatandaşlaşma meselesinde çok önemli adımlar atılabilir. Biz artık temsili demokrasinin 20. yüzyılda, 19. yüzyılda kaldığını kabul etmeliyiz. Temsili demokrasi, katılım bağlamında söylüyorum bunu, aman aman bir şey değil artık. Temsil etme edimi de saçma bir şey bence. Neden? Çünkü artık doğrudan demokrasi uygulayabileceğimiz altyapının gerçekleşebileceği bir zamandayız. Neden ben artık kendimi temsil ettireyim ki? Kendi kendimi neredeyse, zaman aralığı olmadan temsil edebilirim, her an oy verebilirim. Öyle değil mi? Bir cep telefonuna bakar, başka bir şeye değil. Bunun gibi daha katılımı arttıracak bütün toplumsal kesimleri -bunlara çocuklar da dahildir... Artık toplumsal gelişmelere ilişkin olarak sosyal politikaların belirlenmesi, hangi sosyal hizmetlerden yararlanmak istediğinin belirlenmesi, hangi kamu hizmetinin daha fazla yatırımla buluşması gerektiği, bir parkın ağaçlarının tamamen kesilip yerine otoyol yapılıp yapılmayacağı gibi pek çok meselede vatandaş olarak bizlerin de daha doğrudan söz sahibi olduğumuz, seçtiğimiz insanların bizim irademizin temsilcileri değil ancak memurları olarak orada var olduğu bir başka katılımcı düzenin mücadelesini vermek. Bu dediğim gibi bireysel yaşamlarımızda toplumun her kesimindeki rolleri bizim de bir şekilde temsil edebilir hale getirebilmek için daha çok çalışabilmemiz, bireysel yaşamlarımızda bu engelleri kırmak için STÖ'ler gibi örgütlenmelerle olmaya çalışmamız, bir yandan da vatandaş olarak haklarımızı başka türlü tahayyül etmemiz, alışveriş bile yaparken telefonu kullanıyorsak, en temel ihtiyaçlarımızı bile karşılayabiliyorken cep telefonunu, iletişim teknolojilerini, araçlarını kullanabiliyorsak, artık bunun daha demokratik katılım meselesinde de kullanabileceğini talep eder vatandaşlar hale gelmemiz fena bir başlangıç olmayabilir, derim kendi adıma.

Özlem Cankurtaran: Ben de bu kadar çok saldırı varken haklara ve kazanımlara bazen çok tedirgin oluyorum. Kadınların oy hakkını da ellerinden alırlar mı diye çok düşünüyorum. Taa 18. yüzyıla döner miyiz acaba diye. Gülten Kazgan bir sosyal bilimler kongresinde öyle demişti, bir 15-20 yıl önceydi galiba, orta çağa geri döneceğiz gibi bir öngöründe bulunmuştu. Sanki o gerçekleşiyormuş gibi bir yandan da. Böyle gerçekten bir umutsuzluk var ama iki şeyi söylemek isterim. Bir, zihinsel dönüşüm önemli. Yani bu zihinsel dönüşümde de vatandaşlık bilinci Gökhan'ın söylediği gibi, gerçekten bu zihinsel dönüşüme çok ihtiyacımız var. Özellikle Türkiye'de diye düşünüyorum.

Emrah Kırımsoy: Aktif yurttaşlık...

Özlem Cankurtaran: Aktif yurttaşlık evet. Bunun sağlanması için işte kim ne yapabiliyorsa, bunu bugün GALADER yapıyor, TED Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Merkezi yapıyor vs. Bunlar önemli gerçekten. Sivil toplumun örgütlenmesi zihinsel dönüşümü sağlamak açısından önemli çünkü aslında bu yeni dünya insanı zihinsel dönüşümü farklı araçlarla da sağlıyor. Eski tip modernist anlamda bir örgüte üye olsun da, öyle işte örgütlenme içerisinde yer alsın da gibi değil de farklı biçimlerde de o katılım aktif yurttaşlıksa o sağlanabilir diye düşünüyorum. Gelişim olarak böyle bir aşamaya geldi sanki dünya. Ve Türkiye de bunun dışında kalamaz diye düşünüyorum ama bir yandan da iki adım geri, bir adım ileri ya da yarım adım ileri gidiş gelişler söz konusu. Onlar da beni endişelendiriyor. O yüzden "ne yapmalıyız" önemli bir tartışma. Bir de her yerde şunu sorgulamak: güç eşitsizliklerini... Bu zihinsel gelişimi biraz daha sağlar diye düşünüyorum. GALADER içinde de sorgulamak, üniversite içerisinde de sorgulamak. Gökhan diyor ki niye trans bir öğrencimiz gelmiyor? Nasıl gelebilecek daha eğitim içerisinde kalamıyor ki gelsin. Hacettepe'de trans öğrenciler bir elin parmaklarını geçemeyecek kadar bildiğim kadarıyla. Bunları da sorgulamak önemli gerçekten.

Emrah Kırımsoy: Gelen sorular arasında özellikle LGBTİ+ çocuklarla ilgili çok soru var. Onları toplayıp Efsun'a bir söz vermek isterim. Şöyle ki; "LGBTİ+ çocuklardan bahsedildi, çocukların dokunulmazlığının yetkinliği kavramlarıyla zarar görünmezliği, normal gelişim gibi argümanlarla cinsel yönelim, cinsiyet kimliği gibi kavramların dışarıda tutulması, görmezden gelme çabası aslında çok hâkim. Sanki LGBTİ+ olmak yalnızca yetişkinlikte var, o zaman fark edilecek bir şeymiş gibi... Çocukluk çağında buna dair bir farkındalığın olup olmadığına dair böyle bir yanığı var. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?" diye bir soru gelmiş. Bir de "LGBTİ+ çocukların haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik çalışmaları LGBTİ+ alanı içerisinde gelişimini ve yer buluşunu nasıl değerlendiriyorsunuz?" diye başka bir soru var. Bu soru belki herkese yönelik olabilir: "Devletin sosyal politikasında çocuk sahibi olacak veya olmak isteyen aileleri LGBTİ+ çocuklar ve hakları başta olmak üzere yetkinlik ölçer bir eğitime tabi tutmak gibi bir istem bulunuyor. Bu gerçekleşene kadar belli bir kesim, STK, akademi iş birliğinde bu iş başlatılabilir mi?" diye daha spesifik bir sorumuz var.

Efsun Sertoğlu: Toplumda genel olarak "çocukları korumak için", "çocukların iyiliği için" söylemleri çok yaygın. Bu söylemler yetişkinler için iyi birer kılıf ve dayanak. LGBTİ+ çocuklardan bahsettiğimizde bu ifadeler daha yüksek şekilde dile getiriliyor. Buraları dikkatle sorgulamak lazım; zira 'çocukları koruma'nın nasıl bir

koruma olduğunu, ‘çocukların iyiliği için’ yapılanların çocuklara nasıl zarar verdiğini çok yakından biliyoruz. Bu aslında, konuşmamda da yer vermeye çalıştığım yetişkin merkezli yaklaşımın sonucu. Toplumda “hayat yetişkinlikte başlar” algısı çok yerleşik. Bu algı, yetişkinlerin dilinde çok yaygın olan “çocukları hayata hazırlamak” ifadesinde ve “çocuklar yarının büyükleridir” söyleminde kendini gösterir. Ben cinsellik eğitimleri yürütüyorum; çocukların cinsellikle ilgili merakları sıklıkla “büyüyünce öğrenirsin” denerek geçiştiriliyor. Bu aslında “büyüdüğünde partnerin olur, biriyle sevişirsin, o zaman öğrenirsin” demek. Bütün bu yaklaşımların arasındaki bağı irdelersek hayatı yetişkinlikten itibaren başlatan toplumsal algıyı fark ederiz. Oysa çocuklar, doğdukları günden itibaren kendi hayatlarının öznesi ve hak sahibi bireyler olarak hayatın içindedirler. Çocukların yetişkinlerden ayrı sevgileri, duyguları, düşünceleri, kimlikleri, sınırları, ihtiyaçları, seçimleri vs. vardır. Çocukların duygularına, sınırlarına, seçimlerine dahi neredeyse yetişkinlerin karar verdiği bir sistemin içinde çocuk kimliği ile ilgili bir konuyu gündeme getirdiğinde yetişkin “şu an çok erken, yaşı çok küçük, kafası karışmıştır, zamanla geçer, izlediklerinden etkilenmiştir/özenmiştir, arkadaşından duymuştur, uzmana götüreyim düzeler” gibi çeşitli gerekçelendirmelerle duymayan, yok sayan ya da baskıyla normlara uyduran bir yaklaşımı benimsemeyi tercih ediyor. Pek az yetişkin “çocuğumu izleyeyim, takip edeyim, cinsel kimliğini anlama ve ifade etme süreçlerine eşlik ve rehberlik edeyim, bu benim sorumluluğum” diyor. Her çocuğun gelişimi biricik, her çocuğun cinsel kimliğini tanıma, anlama ve ifade etme yaşı/biçimi çok çeşitli olmakla birlikte; çocukların çok küçük yaşlardan itibaren cinsel kimlikleriyle ilgili farkındalıklarının ve ifadelerinin olduğunu biliyoruz.

Diğer soruya gelince; konuşmada da söylemiştim, LGBTİ+ çocukların haklarının korunması konusunu yalnızca LGBTİ+ örgütlerinin meselesi olarak görmüyorum. Ruh sağlığı, eğitim, çocuk hakları, mülteci hakları vb. alanlarda çalışan tüm örgütlenmelerin, herkesin, hepimizin meselesi bu. LGBTİ+ örgütlenmelerindeki çocuk hakları yaklaşımını ise açıkça ifade etmek gerekirse kısıtlı ve eksik buluyorum. LGBTİ+ örgütlenmelerindeki tüm yetişkinlerin çocuk hak temelli yaklaşım konusundaki eksiklerini, çocuk ve çocukluk algılarını, çocuklara atfettiklerini, çocukların önlerine geçen ve önlerini kesen bir yerde durup durmadıklarını... Yetişkinlik konumlarını ve iktidarlarını sorgulamaları, buralarla çalışmalarını gerekiyor. Mevcut haliyle yetersiz bulduğumu ifade etmeliyim. Bu kadar özetleyebildim.

Emrah Kırımsoy: Belki Özlem hocam veya Gökhan hocam ekleme yapmak isteyebilir: “Çocukla ilişkili alan dışında yaşlılık alanı ile ilgili, özellikle yaşlı kadınlarla ilgili alana değindiğiniz için, acaba nasıl somut adımlar atılabilir?” şeklinde bir soru gelmiş. “Yaşlı bir trans ya da LGBTİ+ sosyal politikalar bağlamında yok sayılıyor. Bununla ilişkili ne yapılabilir?” diye başka bir soru var.

Özlem Cankurtaran: Türkiye sosyal hizmetler, sosyal politika üretmek bağlamında çok zayıf konumda. Bütün konuşma boyuncuda aslında bunu söylemiş olduk. Öyle olunca da bazıları iyice görünmez haldeler. Yaşlı kadınlar, yaşlı LGBTİ+ler, değil mi? Koruma altındaki LGBTİ+ çocuklar. Bazı gruplar iyice sessizler ve ne yaşadıklarını hiç bilmiyoruz. Bu anlamda, akademik düzeyde onlarla ilgili bir araştırma da yok. Bilgiye çok ihtiyacımız var gerçekten.

Gökhan Topçu: Aslında burada sivil toplum örgütleri ile üniversite arasındaki bağın giderek güçlenmesine ilişkin çok önemli bir ihtiyaç devreye giriyor. Bazı görünmez kılınan toplum kesimleri ile örgütlenen akademinin kendisinin doğrudan bir ilişki kurulması, bunun gibi programların daha sık bir şekilde gerçekleştirilmesi, aynı zamanda bunun akademik çalışma yani bunun da bir ürüne yol açacak bir şekilde çalışma zincirinin oluşturulması gerektiği belki burada söylenebilir. Nereden başlarız, sorusuna geri dönüyoruz ama şunu da dile getirmek gerekiyor. Özlem hoca ile olan konuşmamızda da ne demiştik, bizim verilere ulaşma konusunda büyük kısıtlılıklarımız var. Devlet olabildiğince sönmülmeye çalışıyor. Ancak şöyle de bir durum var, bizim her zamanki yapacağımız saha çalışmalarında etik kurul iznine başvurmamız yani hep bir bürokratikleştirme, bürokratik bağlam var. "Şu soruları da çıkarabilirsen" falan gibi adım adım bir bürokratikleştirmenin de oluşturulduğu görürüz. Burayı da aşmaya çalışarak... Biz daha fazla yan yana gelirsek, daha çok iletişim kurarsak belki aşılır, orası da biraz aydınlanır ve orada da biraz bir şeyler hareketlenir.

Emrah Kırımsoy: Başka sorular da geliyor. Bir de çocukluk hakkı var... İstanbul dışında, bütün bir köyde kendini kabul ettirmiş İhsan Halanın deneyimlerinin umut verici olduğunun ve benzer örneklerin çoğaltılmasının önemi üzerine bir paylaşım var¹⁴. "Özellikle belli kentlerde daha çok açılım ve kendini daha rahat ifade edebilme mevzusu değiştirilebilir mi? LGBTİ+ bireylerin tek seçeneği İstanbul mudur?" diye bir soru var. Teknik bir soru var, dönüşüm terapilerinin Türkiye'de uygulanıp uygulanmadığına dair: "Uygulansa da suç olduğu için yaptırımlar mümkün mü?" sorusu var. İstanbul örneğinde büyük kentlerde yaşıyor olmanın kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı etkileri nelerdir?

Gökhan Topçu: Açıkçası ben bu coğrafi bağlam içerisinde bunu söylemiştim. Bu cumhuriyetin, coğrafyanın vatandaşları olarak diyelim bu coğrafya içerisindeki

14 İhsan Halanın deneyimleri hakkında bazı haberler:

<https://www.gercekgundem.com/guncel/257967/ihsan-hala-koy-halkinin-onyargilarini-yikti-kendimi-hic-erkek-olarak-gormedim>

<https://bianet.org/biamag/lgbti/171847-ihsan-hala-fransa-dan-kayislar-koyune-bir-trans-dayanisma-hikayesi>

herhangi bir zamanda, bu coğrafya içerisindeki herhangi bir yerde var olma hakkımız var, çünkü biz, bu ülkedeki bu cumhuriyeti, bu egemenliği oluşturan öge bizleriz, olanak biziz. Ama bu olanaktan ne yazık ki belli toplum kesimlerinin dışlandığını görüyoruz. Buradaki en önemli şey de zaten bağlamda belirttiğimiz gibi 41. maddedir yani. Türkiye'nin çok büyük bir aile olduğuna ilişkin sonucun ortaya çıktığını görüyoruz. O aileye dahil edilmeyen tüm grupların bütün hakları ve özgürlükleri tamamı ile kendilerinden alınmıştır, onlar da daha anonimleşebilecekleri coğrafyalarda bulunup daha fazla özgürlüğü deneyimleyebilmektedirler. Bu şeyin bir uzantısı belirli tekil örnekler verilemez mi? Tabii ki verilebilir. Ama bunun genel bir bağlamı, ne yazık ki, LGBTİ+ların metropol kentlerde yaşadığı... Böyle bir gerçeklik var. Ne yazık ki bu böyle.

Bir de eğitime ilişkin bir vurgu gördüm az önce. Şöyle bir katkı vermek isterim, eğitim çok önemli gerçekten, yaygın bir biçimde eğitime tabi tutulmak vs. gibi. Bunlar önemli şeyler ama burada Hasan Deniz'in babalık ve AÇEV bağlamında söylediği o "yaygın eğitim" meselesinin sadece kendi başına yeterli olmadığını altını çizmek gerekir. Biz ne kadar aşındırabilirsek bu bir kâr. Ama bu inanılmaz büyük bir efor istiyor. STÖ'lerin kendi bütçe ve kendi kaynaklarıyla bunu yaygın bir biçimde yapıp da aşındırma sağlaması ve olabildiğince kazanca dönüştürecek bir şekilde ivme yakalamaları biraz zor. O nedenle zaten başka nedenler... Efsun hocamın söylediği gibi herkesin üzerine alması gereken bir iş bu. O yüzden bir vatandaşlaşmaya, bir katılım mevzusuna vurgum bu nedenledir. Bu bağlamda daha geniş kitlelerin özümseyerek, bir talebe dönüştürerek bunu ele alması, yoksa tek tek hedeflere bakarak o eğitimi halletmesi, efor sarf etmesi demek.

Özlem Cankurtaran: Dönüşüm terapileri ile ilgili belki Türkiye'de çok uygulandığına ilişkin bir bilgim yok ama dini kurumların kullanıldığını biliyorum ben. Yine araştırma yok ama deneyimlerden görülen öyle bir şey var. Belki Efsun bu konuda daha çok bilgiye sahiptir.

Efsun Sertoğlu: Ben de bu konuda küçük bir şey eklemek isterim. Türkiye'de onarım terapisi yaptığını, yani bireylerin cinsiyet kimliğini ya da cinsel yönelimini 'değiştirdiğini/düzelttiğini' (!) iddia eden ruh sağlığı çalışanları var maalesef. Aileler çocuklarını bazen bilmedikleri, bazen de özellikle tercih ettikleri için bu insanlara götürebiliyorlar. Bilimsel bir dayanağı ve etkisi olmayan, meslek etiğini hiçe sayan, LGBTİ+ danışanlara zarar veren ve çeşitli ülkelerde yasaklanan bu uygulamanın derhal sona erdirilmesi gerekiyor. Karşılaştığımız durumlarda meslek örgütlerine bildiriyoruz, ancak hukuki bir yaptırımı olup olmadığı konusunda detaylı bilgim yok.

Katılımcı: Onarım terapisi adı altında yapılan etik ihlalinin ruh sağlığı yasası olmadığı için hukuki bir yaptırımı yok.

Emrah Kırımsoy: Bu arada buzdağının görünen kısmı ile ilişkili neler yapabiliriz konusunda bayağı bir konuştuk ama somut bir soru daha var. "Yaşananlar devlet politikasının bir sonucudur ama özellikle alandaki öğretmenlere ulaşmak için ne gibi yollar ve yöntemler var? Bu olanakları gözden geçirebilir miyiz?" gibi bir soru var. Bu soruya istinaden toplumsal cinsiyet kalıplarıyla yüzleşmeyi sağlayabilecek paylaşımların artması ve çeşitliliğe saygı kültürünün geliştirilmesine odaklanılmalı diyebiliriz belki. Biraz rol çaldım sizden ama mevcut durumu tanımlayınca kendimizi çok güçsüz hissedebiliyoruz ama "Olanaklar da var" deyip kendimi umutlandırmak istedim. Sevilay Çelenk'in şahane bir sözü vardır. Barış Akademisyenleri sürecinde "Umut en politik duygudur" diye. Gerçekten bu cümleyi yazalım her tarafa, demek istedim. Sunumun sonuna geliyoruz tabii ama isterseniz kısa kısa herkese yeniden söz vermek isterim hem oturuma dair hem de sorulara cevaben son sözlerinizi alabiliriz.

Efsun Sertoğlu: Son soruya da cevap vermeden gitmemek için... Emrah çok güzel ifade ettin toplumsal cinsiyet eşitliği meselesini. Ben de eklemek isterim. Toplumsal cinsiyet eşitliği, çeşitlilik konularını eğitimciler öncelikle kendi içlerinde çalışmalı, sonra sınıflarda gündemleştirmeli. Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik çalışmaları 'kız ve oğlan çocuklarına dayatılan toplumsal cinsiyet rolleri' meselesinden çıkarıp cinsel kimlik çeşitliliğini kapsayan bir yerden ele almak gerekiyor. Eğitimciler için bir diğer önemli konu olan 'kapsayıcı eğitim' yaklaşımıyla ilgili çalışmalar da yoğunlaştırılmalı. Bu konuda özellikle Eğitim Reformu Girişiminin raporları ve çalışmaları var. Eğitim ortamlarında katılımı artırarak ve ayrımcılığı azaltarak bütün öğrenenlerin ihtiyaçlarına cevap vermenin, çeşitliliğe alan açmanın, kapsayıcı bir eğitim yaklaşımını benimsemenin yollarını çalışmak eğitimciler açısından çok yol gösterici ve kolaylaştırıcı oluyor. Bütün bu yaklaşım biçimlerini benimseyen, çocuklara kapsayıcı ve eşitlikçi bir şekilde rehberlik eden, iyi örnekleri hayata geçiren muhteşem eğitimciler olduğunu da biliyoruz, bunu da eklemek isterim.

Gökhan Topçu: Bütün oturumun mümkün olması, "Umut" dedi ya Emrah, umudun zaten mümkün olduğunu gösteriyor. Eğer biz bu toplum içerisinde aktif bir biçimde bu meselelere çabalayan bireyler ve kuruluşlar bir araya gelip kafa kafaya verip düşünmeye başladığımızda ve bu düşüncelerimizi insanlarla, 21. yüzyılın da getirdiği imkanlarla, paylaşmaya, bölüşmeye gayret edersek bu iş olacak. Burada kesinlikle hiçbir umutsuzluğa yer yok, mutlaka olacak. Ama bunun bir şekilde insanlar tarafından barışçıl bir şekilde karşılanması, biraz daha toplumsal kabulün sağlanması açısından; bu yaygınlaştırma mevzularından tutun da bilgi üretimi meselelerine kadar, işin ucundan tutulması gereken pek çok yer var. Biraz böyle el ele tutarak bunları yapmaya çalışacağız. Bize başkaları katılacak, sonra eğitim süreçlerinden geçen ama bireylikleri tanınmamış olan çocuklar diyecekler ki "Biz de büyüdük, geldik", onlar da

katılacaklar, biz onlara devredeceğiz. Böyle, böyle... Burada güzel, daha yaşanılabilir bir ülke, burayı böyle bir yer kılacağız.

Özlem Cankurtaran: Madem umut dedin ben de şöyle bir şey söyleyerek bitirmek istiyorum: Duygusal emeğin anlaşıldığı bir dünya hayali ile bitireyim. Umarım böyle bir dünya yaratırız hep birlikte, ben herhalde bir gün olur diye düşünüyorum. Ben çok umutlu değilim kısa vade açısından ama bir gün olacak. Bizim yapabileceğimiz biz bir tuğla koyarız ya da Gökhan'ın dediği gibi başka birisi gelir iki tuğla koyar. Haklar bağlamında, bu kadar tartışıyor olmak da, görünüyor olmak da Türkiye açısından ileri bir nokta esasında. 50 yıl önceyi düşünürsek başka bir şey konuşabiliyoruz.

Emrah Kırımsoy: Ben de müsaadenizle bir-iki cümle kurmak isterim çünkü paylaşılanlar bana yapılmayan, yapılamayan eylemlerin bir insanın -çocuk olsun, ergen olsun, yetişkin olsun- hayatında nelere neden olduğu ile ilişkili bir ayna tuttu. Belki de cebimizde tutmamız gereken şey cezasızlık kültürü ile mücadele konusunu da konuşmak. Özellikle hem sosyal politika derken hem de LGBTİ+ çocuklar derken 17 yaşında intihar eden Okyanus geldi aklıma. Onu da anmadan geçmek istemem. Okyanus trans bir erkek, bir şekilde ailesi tarafından dışlanmaya ilişkin başa çıkma yöntemi olarak intihar etmeyi seçmişti. Biliyoruz ki Okyanus ne ilk ne de son. Bazıları görünür de olmuyor. Belki de bütün sistemi her bir çocuğun, her bir yetişkinin, her bir yaşlının yaşamından neler alıyoruz diye gözden geçirip tekrar kurgulamaya çalışmak bir başlangıç olabilir. Bu da Geziden kaldı: "Bu daha başlangıç" diye ama tabii başlangıcı geçtik, devam ediyoruz.

4. Oturum: Aile ve Hukuk

Oturum Kolaylaştırıcısı, Kezban Çelik

“Başka Aileler Vardır” çalıştayının dördüncü oturumuna hoş geldiniz. Bundan yaklaşık altı ay önce Gülçin hoca beni aradı ve GALADER’le birlikte böyle bir çalışma yapmayı planladıklarını söyledi. Ben de “Harika olur, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Merkezimizle bu işi yapabiliriz” dediğimde aslında bu kadar iyi bir iş çıkacağını tahmin etmeden bunu söylemiştim.

Dün gerçekten başladık ve üç oturumda öğrendik, paylaştık, güçlendik hep birlikte. “İdeal aile miti” nasıl bir mit, nasıl gelişti, bütün mitler gibi gerçeklik bağlarının zayıf olduğunu, Türkiye toplumunda değişen aile dinamiklerini, örüntülerini birinci oturumda konuştuk. Ardından LGBTİ+ ailelerin deneyimlerini biraz üzülerək, bazen kızarak ama onların güçlendirici yolculuklarına tanıklık ederek, çok güzel iki oturumda dinledik. Arkasından aile ve sosyal politikaları konuştuk ve özellikle eğitim sistemindeki çocukların deneyimlerini, mevcut bilgilerimize yeni sorular ekleyerek dinledik. Ancak haklı mücadelenin aslında neler başarabildiğini biliyoruz, bu anlamda umutsuzluğa yer bırakmadan devam edeceğiz.

Aslında dünden bugünkü oturuma bırakılan bazı hususlar oldu. Bu oturum “Aile ve Hukuk” oturumu, dünkü oturumları tamamlayıcı ve öğretici bir oturum olacak. Bu oturumda üç değerli hocamız bize eşlik edecek. Sanıyorum üçüncü hocamızın Amerika’da olmasına bağlı olarak ikinci konuşmacımızdan sonra video girişi olacak.

İlk konuşmacımız Aile ve Hukuk konusunda Prof. Dr. Şebnem Akipek Öcal hocamızın olacak.

Türk Medeni Hukukunda Aile Kavramı

Şebnem Akipek Öcal

Hocam çok teşekkür ediyorum. Bu önemli çalışmayı düzenledikleri için emeği geçen herkese de ayrıca teşekkür ederim.

Aile ve hukuk deyince pek çok farklı hukuk alanı ile karşılaşıyoruz. Ben daha ziyade kendi alanım olduğu için medeni hukuk bağlamında aile kavramını incelemeye çalışacağım. Birazcık da, Kezban hocanın da dediği gibi, çok klasik ve mit olarak kabul ettiğimiz aile kavramından bahsedeceğim. Çünkü bizim Medeni Kanunumuz, aileyi halen son derece klasik bir anlayışla ele alıyor. Bu anlayışı sizlere yansıtmaya çalışacağım. Doktrinde ve yargıda ne şekilde değerlendirildiğini, ne şekilde düzenlendiğini bilgilerinize sunmaya çalışacağım.

“Acaba aile neden çok önemlidir?” diye sorduğumuzda aslında tüm ülkelerde aile toplumun temel taşı olarak tanımlanıyor. Bu nedenle de aile, çok özel kurallarla düzenlenmeye çalışılıyor. Başlangıçta din, ahlak, örf ve âdet hükümlerine göre düzenlenirken, artık günümüz toplumlarında aile kavramının hukuk şemsiyesi altına alındığı, hukukun adeta koruması altına girdiği belirtilebilir. Bu nedenle de neredeyse bütün hukuk düzenlerinde aileye ilişkin temel kurumların; aile bireylerinin hakları, sorumlulukları, çocukların durumları, velayet, mal rejimleri, boşanma ve miras gibi farklı konular açısından çok ayrıntılı bir şekilde değerlendirildiğini görüyoruz. Gerçekten de, şöyle bir düşünüldüğünde, herkes aile ile gözünü açar. Her toplum aile ile gelişir bir anlamda, dolayısıyla bireyin de toplum içinde ilk ilişki kurduğu çevre, ailesidir. Özellikle okul öncesi dönemde tüm sorumluluklarımız, haklarımız, genel olarak

kültürümüz aslında aile içinde öğrenilir. Bütün bunlar, aile kavramının son derece önemli bir kavram olduğunu göstermektedir. Bu nedenle de birçok ülkede aile ile ilgili konulara kamu düzeni bakış açısı ile yaklaşılır ve özellikle de kanunlarda, aile emredici hükümler ile düzenlenmeye çalışılır.

Kuşkusuz sadece ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeyde de aileye ilişkin pek çok farklı düzenleme olduğunu görüyoruz. Ben hızla aileye ilişkin temel hükümler içeren bazı uluslararası düzenlemelerden bahsedeceğim, ama benim burada yer verdiklerim dışında da kuşkusuz pek çok uluslararası düzenleme olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ile Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi aile ve aile bireyleri bakımından getirdiği hükümlerle dikkat çekmektedir. Bunun özellikle altını çizmek istiyorum.

Gelelim bizim hukukumuzda... Bizim hukukumuzda acaba aile nasıl ele alınmış? Şöyle bir baktığımızda; gerek doktrinde gerek yargı kararlarında “Aile nasıl tanımlanıyor?” dediğimde, dar anlamda ailenin “karı ve kocadan meydana gelen bir topluluk” olduğu, bu anlamıyla da bu topluluğa “evlilik birliği” adının verildiğini görüyoruz. Geniş anlamda ise aile, “Karı, koca ve çocuklardan meydana gelen topluluktur.” Halen hukukumuzda eskisi kadar çok kullanılmamakla birlikte yer verilen bir başka kavram ise “Ev otoritesine tabi olarak aynı çatı altında yaşayan kişilerden meydana gelen ve ev düzeni olarak adlandırdığımız topluluktur.” Eskiden daha çok belki, geniş ev düzeni yansıtan birliktelikler olduğu bilinir, günümüzde bu azaldı ama hâlâ çeşitli kararlarda ve doktrinde de yer verildiğini görüyoruz. Acaba anayasal bağlamda aileye nasıl yer verilmiş? Tabii benim çok alanım olmamakla birlikte kısaca değinmek istiyorum. Anayasamızın 41. maddesi özellikle aileye ilişkin olarak: “Aile Türk toplumunun temelidir.” hükmünü taşıyor. “Devlet ailenin huzur ve refahı için özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ve uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır” şeklinde bir hükmümü z var. Anayasamızın 20. maddesinde ise “Herkes özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz.” demek suretiyle, aslında özel ve aile hayatının gizliliğinin anayasal koruma altına alınmış olduğunu görüyoruz.

Esas olarak tabii ki aile, Medeni Kanunumuzla düzenlenmiştir. Medeni Kanun ile ilgili çok kısa bir bilgi verecek olursam; biz Medeni Kanunumuzu 1926 yılında İsviçre’den aldık. Kendimize göre bazı ufak tefek değişiklikler yapmakla birlikte neredeyse İsviçre Medeni Kanununu, Türk hukukunun bir parçası haline getirdik. Tabii hukuk zaman içinde gelişen ve değişen bir alan olduğu için, hukukta yaşanan birçok gelişme İsviçre’de, belki bize göre biraz daha peyderpey, Medeni Kanununa yansıtılabildi. Biz bunu çok fazla yapamadığımız için, 1 Ocak 2002 tarihinde Medeni Kanunumuzu, gelişen değişmelere paralel olarak komple değiştirdik. Ve 1 Ocak 2002 tarihinde yeni Türk Medeni Kanunu yürürlüğe girdi. Bu Medeni

Kanunumuzun da yine, neredeyse tamamen, İsviçre Medeni Kanunu ile birebir örtüştüğünü söylemem gerekiyor. Yeni Medeni Kanunumuzun en önemli özelliği, bilhassa, aile hukuku alanında getirmiş olduğu değişiklikler. Çünkü eski Medeni Kanunumuzda aile içinde eşitlik tam olarak sağlanamamıştır. Oysa yeni Medeni Kanunumuzda, yüzde yüz diyemeyeceğim ama büyük ölçüde, aile içinde eşitliğin sağlanmasına çalışıldığını görüyoruz. Gerçekten de Medeni Kanunun en büyük değişikliğinin bu olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. Şöyle bir bakıldığında Medeni Kanunumuz kişiler hukuku, aile hukuku, eşya hukuku ve miras hukuku olmak üzere 4 farklı bölümden oluşmaktadır. Takdir edeceğimiz gibi hukukumuzda aile, temel olarak Medeni Kanunumuzun aile hukuku başlıklı bölümünde düzenlenmiştir. Aile hukuku da kendi içinde üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım evlilik hukuku, ki burada evliliğin nasıl kurulacağı, hangi hükümlere tabi olacağı, nasıl sona ereceği gibi hususları düzenlenmiştir. İkinci kısım hısımlık hukukudur, son kısım ise vesayet hukukudur.

Bu çalışmamız bağlamında bizi ilgilendiren daha ziyade, evlilik hukuku kısmıdır. Şöyle bir bakıldığında, genel olarak evlilik hukuku düşünüldüğünde, eşlerin birbirlerine karşı çeşitli yükümlülükleri ve hakları olduğunu söylememiz gerekir. Bizi daha çok ilgilendirebilecek olan temel ilkelere değinmek istiyorum. Aile hukukuna egemen olduğu kabul edilen gerek doktrinde gerek yargı kararlarında, sürekli yer verilen bazı temel ilkelerimiz var. Bunlardan birincisi, belki de bugün bizim için en çok üzerinde durmamız gerekeni, ilişki tiplerinin sınırlı sayıda olması ilkesi. Gerçekten de Medeni Kanunumuzun bu anlamda tamamen emredici, "mutlak emredici" bir düzenleme getirdiğini görüyoruz; Medeni Kanunda düzenlenen ilişkiler dışında, kişilerin kendi aralarında serbestçe, hukuken tanınan bir ilişki kuramayacakları, ancak ve ancak Medeni Kanunda belirtilen çerçevelerde ilişkilerin kurulabileceğini söylememiz gerekiyor.

Yine bir başka önemli ilkemiz, sürekli değindiğim, aile hukukundaki kuralların genellikle emredici nitelikte oluşu. Yani bu anlamda, aile hukuku bakımından, bir irade özgürlüğüne, irade serbestisine yer verilmemiş olduğunu, bunun amacının da aile birliğini, toplum düzenini ve tüm aile fertlerini korumak olduğunu görüyoruz. Biraz önce değinmeye çalıştığım aile hukukuna ilişkin birçok kurumu, biz kamu düzeninden kabul ediyoruz, yani sadece o bireyleri değil, tüm toplumu ilgilendirdiğini, kural olarak kabul ediyoruz.

Yine aile hukukuna egemen olan bir başka ilkemiz; çocukların ve zayıfların korunması ilkesi. Son olarak da, belki çok önemli diyebileceğimiz bir ilkemiz, aile hukukunun, bir anlamda devletin müdahalesine açık olması. Neden toplumun temeli olan ailede, devlet kamu otoritesini büyük ölçüde hissettiriyor? Nerelerde hissettiriyor? Evlenmenin şeklinde, yetkili mercii önünde yapılmasında, evlenme merasimi hazırlıklarının tamamen devlet denetimi altında yapılmasında, evlenmenin mutlak

butlanın bir evliliği sona erdirmeye sebebi olarak ortaya çıktığında, gerekirse savcının dahi evliliği sona erdirebilmek için dava açabilmesinde vb. gibi pek çok alanda, tabii çocukların korunması, vesayete ilişkin, velayete ilişkin kurallar... Bunların hepsinde devletin çok ciddi bir müdahalesini hissediyoruz. Bu sadece bizim ülkemizde değil, hemen hemen birçok ülkede karşımıza çıkan bir durumdur. Bu da ailenin toplumun bir parçası sayılmasının aslında bir özelliği.

Değineceğim son ilke ise; şekle bağlılık ilkesi. Gerçekten de aile hukuku ilişkilerinin kurulmasında şeklin zorunlu kılındığını görüyoruz. Bu evlenmede de boşanmada da böyle. Onun dışında evlatlık ilişkisinin kurulması, vasi atanması gibi durumlarda da gerçekten çok sıkı ve uyulması zorunlu şekil kuralları var. Eşitlik ilkesine daha önce değinmişim. Bu nedenle tekrarlamıyorum ama kısaca Anayasanın 41. maddesinde 2001 tarihinde, ayrıca ailenin “eşler arasında eşitliğe dayandığı” hükmünün de eklendiğini söylemekte fayda var.

Şimdi gelelim, kısa kısa, ailenin kurulması dediğimizde hangi aşamalardan geçtiğimize. Birinci aşamamız kuşkusuz ki nişanlanma. “Nişanlanma nasıl tarif edilir?” dediğimizde hem doktrine hem yargı kararlarına baktığımızda, aynen şu şekilde tarif edildiğini görüyoruz: “Nişanlanma ileride birbirleriyle evlenmek isteyen, ayrı cinsten iki kişinin, bu isteklerini karşılıklı olarak açıklamalarıdır”. Medeni Kanunumuzda çok basit bir hüküm getirilmiştir nişanlanmaya ilişkin; nişanlanma, evlenme vaadiyle olur. Nişanlanma, aile hukukunda, şekle bağlı olmayan neredeyse tek müessesedir diyebiliriz. Sadece, özellikle doktrin ve yargıda belirtildiği üzere, ayrı cinsten iki kişinin karşılıklı olarak birbirine evlenmeyi vaat etmesiyle nişanlanma gerçekleşir. Nişanlanmanın kurucu unsurları “karşılıklı evlenme vaadi ve nişanlanacak kişilerin ayrı cinsten olmaları” şeklinde sayılmaktadır. Nişanlanmanın en önemli özelliği ise bir aile hukuku sözleşmesi niteliği taşımasıdır. Ama borçlar hukuku sözleşmelerine göre çok önemli bir farklılığı vardır, bu da nişanlanmanın evlenmeye zorlamak için dava hakkı vermediğidir. Başka bir ifadeyle nişanlanmada biz, nişanlıları evlenmeye zorlayamayız. Oysa borçlar hukuku sözleşmelerinde, borcun yerine getirilmesini zorlamak zaten genel bir kuraldır. Oysa nişanlanmada bunun olmadığını görüyoruz. Nişanlılık nasıl sona erer? Evlenmeyle sona erecektir.

Hızlı bir şekilde evlenmeye geçmek istiyorum. Evlenmeye geçtiğimizde de, gerçekten çok katı kuralların getirildiği bir evlenme törenimizin olduğunu söylememiz gerekiyor. Öncelikle şunu söylememiz yerinde olur: “Evlenmenin kurucu unsurları nelerdir?” dediğimizde, kuşkusuz, karşılıklı irade açıklaması olmasıdır. Doktrinde ve yargı kararlarında çok açıkça kabul edildiği üzere, iki ayrı cinsten kişinin, karşılıklı iradesini açıklaması ve bu iradenin de yetkili evlendirme memuru önünde açıklanmasıdır. Eğer bu üç koşuldan herhangi birinin yokluğu ile karşı karşıyaysak evlenme aktı kurulmuş olsa bile, biz bu evliliği geçerli kabul etmiyoruz. Bunun da özellikle altını çizmek istiyorum.

Bu noktada hızlı bir şekilde, evlilik birliğinin ortadan kalkması ile ilgili olarak ölüm, ölüm karinesi, gaiplik ve doktrinde bir kısım yazarlarca kabul edildiği üzere cinsiyet değişikliği ile de evlilik birliğinin ortadan kalktığını görüyoruz. Son konum olarak buna değinmek istiyorum. "Cinsiyet değişikliği için acaba hangi koşullar gerekir?" dediğimizde, bu koşullardan en önemlilerinden bir tanesinin "evli olmama" olduğunu görüyoruz. Medeni kanunumuzun 40. maddesinde cinsiyet değişikliğinin koşullarının düzenlenmiş ve evli olmamanın, özellikle, bir koşul olarak sayıldığını görüyoruz. Bunun sebebinin de izninize Medeni Kanunumuzun gerekçesinden çok kısa özetlemek istiyorum: "Toplumun temeli olan aile kurumunun cinsiyeti belirsiz kişiler nedeniyle sarsılmasını önlemek amacıyla öncelikle, kişinin evli olmaması öngörülmüştür. Bu koşul kişinin bir yandan evliliğini sürdürmesi, öte yandan da evlilik devam ederken cinsiyet değişikliğine gitmesi, bunu eşinin ya da çocuklarının ortak yaşantıları içinde yapmasının psikolojik ve ahlaki tersliklerin önüne geçmek üzere konulmuştur." Medeni Kanunda, kanun koyucunun genel bakış açısını paylaşmak istedim. Evli bir kişinin cinsiyet değiştirmesi mümkün değildir, mahkemenin kararıyla veya izniyle. Ama oldu da mahkmeden izni alınmadan cinsiyet değiştirildiğinde bunun sonucu ne olur? Bu doktrinde tartışılıyor. Bir kısım yazarlar bu durumda doğrudan doğruya yokluk sonucuyla karşılaşacağımızı savunurken, bir kısım yazarlar ise ancak boşanma yolu ile evliliğin bitirilebileceğini savunuyorlar. Hızlı bir şekilde açıkçası, konuya bakmaya çalıştım. Hukukumuzda aile gerçekten geniş bir şekilde ele alınmış. Çok klasik bir anlayışla ele alınmış. Mutlaka kadın ve erkekten oluşan bir topluluk olarak düzenlenmiş, bunun altını çizmek istiyorum.

Kezban Çelik: Şebnem hocam çok teşekkür ederim, bu kadar kısa sürede bu kadar değerli bilgiler verdiğiniz için. Medeni hukuk bağlamında, aile kavramının nasıl ele alındığı, 2002'de yapılan önemli reformla eşitlik niyetinin, aile içerisindeki eşitlik derdinin olduğunu ama emredici niteliğiyle kamu düzeninde kurduğu bağla ve ilişki tiplerine sınır tanımasıyla ve devlet müdahalesine açık olmasıyla... Ben çok şey öğrendim.

Ben şimdi sözü uzatmadan ikinci konuşmacımıza geçmek istiyorum. Doç. Dr. Öykü Didem Aydın, "Dönüşen Aile Kurumu Uzamında, Aile içinde LGBTİ+ ile LGBTİ+ Ailelerine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Ötesinde Hak Mücadeleleri ve Kazanımlar İzleğinden Geleceğin Hukuk-Politik Kilometre Taşlarına" isimli sunumu gerçekleştirecek. Buyurun.

Dönüşen Aile Kurumu Uzamında Aile İçinde LGBTİQ+ ile LGBTİQ+ Aileler: AİHM ve Ötesinde Hak Mücadeleleri ve Kazanımları İzleğinden Geleceğin Hukuk-Politik Kilometre Taşlarına

Öykü Didem Aydın¹⁵

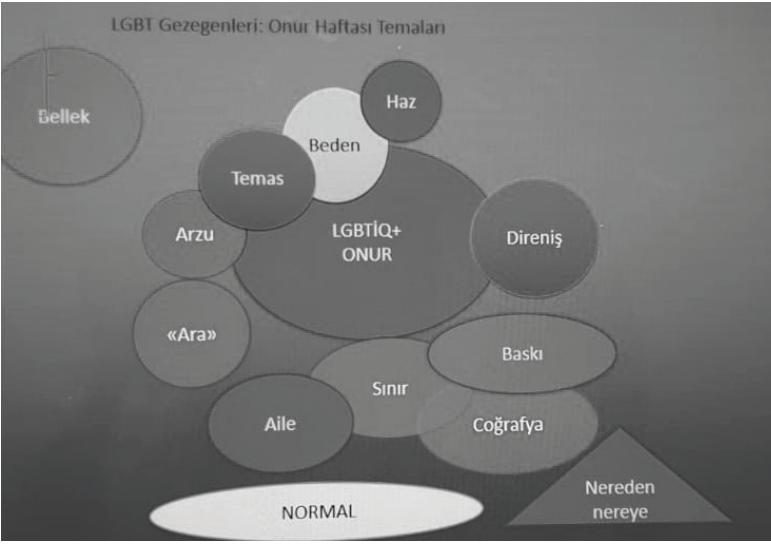
Sunumumda, Şebnem Akipek Öcal'ın konuşmasını aslında daha detaylandırarak, hukukta geleneksel aile tablosunu dönüşen bir aile tablosuna çevirecek kilometre taşlarına değineceğim. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve ötesinde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, tam aile kurma hakkına eşitlik nasıl kazanıldı, ona değineceğim. Şüphesiz geleneksel aile içinde de LGBTİQ+ların varlığına tanık oluyoruz. Bu da çok önemli bir düzlem. Sunumumda, daha ziyade LGBTİQ+ların kendilerinin aile kurma hakları veya farklı medeni birliktelikler kurma hakları, bu haklar ile bağlantılı birikimler ve gelecekte bizi bekleyen hukuki problemler veyahut hukuki açılımları ileticeğim.

---

15 Sunumun ortaya koyduğu hukuk-politik meselelerin ve soruların çok daha ayrıntılı tahlilini şu makaleden okuyabilirsiniz: Aydın, Öykü Didem. (2019). LGBTİQ+nın Hukuk-Politik'i: Temel Kavramlar Uzamında Lezbiyenler, Geyler, Biseksüeller, Transseksüeller, İnterseksler, Kuirle. in: İnceoğlu, Yasemin G. & Çoban, Savaş (Der.) (2020). LGBTİ Bireyler ve Medya. İstanbul: Ayrıntı. <http://xn--avukatnmyanndaym-fqcbee.com/2020/07/lgbtiqnin-hukuk-politiki/>

Özellikle Onur Haftasının zaman içinde kullandığı bazı temalarına değinerek başlamak istiyorum. Aşağıdaki tablo:

2003'ten beri Onur Haftaları düzenleniyor, Onur Yürüyüşleri düzenleniyor. LGBTIQ+ haklarında direniş, bellek, temas, beden, haz, arzu, sınır, baskı, coğrafya, aile önemli kavramlar arasında olmuştur. Bu kavram bulutunun öğelerinin hangisi birbiriyle ilişkili değil ki, hepsi ilişkili. Aile ile şu dairelerin hepsini bağlantılandırabilir, kafanızda ayrı bir bulut yaratabilirsiniz. Ve burada geri planda "Normal olan nedir?" sorusu gündeme geliyor ki Şebnem hocanın aktarmaya çalıştığı geleneksel, klasik aile modelinde normal olduğu iddia edilen veya normalliği dayatılan dar bir aile tipolojisini görüyoruz. Ara kavramı normal olan ile sayılmayan arasındaki geçiti imler gibi. LGBTIQ+ Onur'u ise bütün bir kavram bulutunda merkezi bir konumda. Onur mücadelesi dünya üzerinde, küre üzerinde aile kurma hakları olarak da kendisini ifade etmiştir. Şüphesiz homofobiye, transfobiye karşı mücadele, işyerinde ayrımcılığın önlenmesi, evde, sokakta, okulda, her yerde, tam eşitlik mücadelesinin ötesinde aile kurma hakkı da LGBTIQ+ Onur mücadelesinin önemli bir parçası olmuştur.

Fotoğrafa bir bakalım:

Thomas Beatie¹⁶ dünyanın bilinen ilk trans erkek ‘anne’lerinden. “Ben trans bir erkeğim” diyor. “Eşimden boşanacağım, velayet davamız olacak. Bir dakika, ben annesiyim!” Evlilik içinde suni dölllenme yoluyla hamile olan ve çocuk doğuran bir erkek. Beatie resmi olarak tanınmış ve belgelenmiş bir trans uyum sürecinden sonra heteroseksüel bir evlilik yapıyor. Thomas Beatie’yi, LGBTİQ+ ailelerden önemli bir örneğin anahtar kelimesi olarak googlelamanızı istirham ederim. Çünkü morfolojik-cinsiyetlendirmeyi ve evliliğin taraflarına dayatılmış rolleri alt-üst eden bir örnek. 2002’de evlenmeden önce cinsiyet uyum operasyonunu memelerin alınması, mastektomi biçiminde gerçekleştiriyor. Eşi Nancy’yle evlendikten sonra Nancy’nin çocuk sahibi olamaması nedeniyle Thomas’ın çocuk doğurmasına karar veriyorlar. Daha sonra boşanıyorlar. Boşanma bağlamında velayet davasını araştırırsanız aslında LGBTİQ+ların aile kurduklarında farklı farklı nasıl modellerin ortaya çıktığı da görülebiliyor. “Çocuk anneye mi verilecek babaya mı?” sorusunu, aslında anne ve baba sözcüklerinde saklı cinsiyetlendirmeyi anlamsızlaştıran ve özünde heteroseksüel de olan bir boşanma ve velayet davası.

Onur’u merkezine alan bir dizi kavramı telaffuz ettikten ve “cinsiyetlendirilmiş” anne veya “cinsiyetlendirilmiş” babalığa dair kafalardaki bazı kalıpları Thomas Beatie

16 https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Beatie

ile yıkmaya başladıktan sonra bazı ön verilerimi paylaşmak istiyorum. "Ailenin antropolojik, tarihsel ve sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel arka planında ne vardır?" sorularıyla ilgili olarak.

İlkel komünal düzenden sınıflı topluma, önce toprak, sonra ticaret, sonra sanayiye geçişten sonra erkek, mülk sahibi, üretim araçlarının sahibi ve patriyark olarak kadın ve köleleştirdiği diğer erkekler; tabiat, çevre ve diğer türler üzerinde gayrimeşru bir egemenlik kurmuştur. Bunlar benim ön kabullerim. Mülkiyet, üretim araçları ve dağıtım üzerinde egemenliğin patriarki ile simbiyotik ilişkisi vardır. Mülkiyet siyaset, siyaset devlet demektir. Demek ki devlet mülkiyeti, mülkiyet patriarkayı kuruyor. Aile, üretim ilişkileri üzerinde yükselen tarihsel bir kurumdur ancak çağlar boyunca değişip dönüşmüştür. İçi farklı farklı çağlara göre farklı farklı doldurulmuştur. Kapitalizm üretim modeli emekçi, küçük burjuva ve burjuva ailelerini ön gerektirmiştir. Cinsiyet ilişkileri ile cinsel ilişkiler düzeninin yine üretim ilişkileriyle karşılıklı simbiyosisi bulunur. Bedenlerin kontrol edilmesi bu anlamda merkezidir. Erkek, varsıl, belli bir ırktan, belli bir dinden, belli mezhepten ve heteroseksüel arketip, diğer tüm arketiplere göre avantajlı konumda olmuştur. Köyün cinsiyet, cinsellik, aile düzeni ile kentinki, kentinki ile metropolünki, metropol ile küreninki farklılaşmıştır. Aşk, evlilik içine bir gereklilik olarak, bir şart olarak 19. yüzyılda girmiştir. Kentleşme ve sanayi devrimi, fabrika etrafında emekçi çekirdek ailelerini oluşturmuş ve bu çekirdek ailelerini emek ilişkisi içinde fabrikaya ve sanayinin örgütlediği toplumsal düzene yapıştırmak ve en küçük tüketici birim kılmak için aşk bir tutkal anlamına gelmiştir. O nedenle duyguların da kültürel bir politikası vardır. Burada Sara Ahmed hocamızın kulaklarını çınlatalım ve eserlerine atıf yapalım. Büyük aile çekirdeği dönüşmüş, küçülerek çekirdekleşmiş, çekirdek de dönüşmüş ve yeni aile tipolojileri oluşmuştur. Savaşlar, evlat edinmeleri ve kadının işgücüne katılımını arttırmıştır. Göç, uluslararası karışım görüşme çok kültürlülüğü, çok kültürlülük farklı cinsiyet ve cinsellikler düzenini beslemiştir. Egemen bedene, toprağa, üretime, dağıtıma hatta boş zamana dahi egemen olmak istemiştir. Bu nedenle cinsiyet ve cinsellikler düzenini mülkiyet, üretim, devlet ve siyasal ve sosyal egemenliğin kendini topluma nasıl dayattığından bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Biraz önce tanımlandığı şekilde egemenden özgürleşme habeas corpus hakları ile de ilişkilidir yani 'benim bedenim var, bu beden bana ait'. Ailenin beden politikası veya daha doğru bir ifadeyle biyo-politika açısından önemi, bizim kaldırmak için mücadele ettiğimiz eşitsizliklerin tam da doğduğu yerdir denebilir aslında.

Tabii bu ön verilerden sonra günümüz dünyasında aile modellerini, değişip dönüşen aile modellerini kürede nasıl görüyoruz? Bugün farklı coğrafyalarda gerçekleşmiş medeni birliktelikler formlarına bir bakalım: Evli, medeni hayat arkadaşlığı, örfe göre

eş olma hali, ev içi hayat arkadaşlığı, sivil dayanışma paktı, ayrı yaşama, bekar, dul, boşanmış. “Medeni haliniz nedir?” diye sorulduğunda evli veya bekar anlayışı içindeki ikilik aslında geleneksel olan bir ikilik. Oysa az önce değindiğim “çeşitlilik”, dikkat ederseniz, aşkın bir ikiliği. Günümüzde dünya üzerinde çeşitli ülkelerin sistemlerine baktığımızda evli, medeni hayat arkadaşlığı, örfe göre evli, ev içi hayat arkadaşlığı biçiminde dört tip hukuk formu oluşmuştur. Bir anlamda soru şudur: Geleneksel ikiliği aşmış bulunan ailenizi nasıl alırsınız?

Bu noktada ailenin dayandığı iki mite değineceğim ve bu mitler kendisini hukukta da ifade ediyor, diyeceğim: Birincisi, cinsiyetlendirilme yani cinsiyet miti. Aslında tarihsel olarak cinsiyet de inşa edilmiş bir gerçekliktir. Kadın ve erkek ikiliği de antropolojik olarak ezelden beri var, ebede kadar da var olacak gerçeklikler değil. Bazı kültürler üç cinsiyeti tanıyor, hatta dördüncüsünü veya cinsiyetsizliği tanıyan kadim kültürler mevcuttur. Bazıları tarihsel olarak tanımışken bazıları ise artık günümüzde üçüncü cinsiyeti bugün artık yeniden hukuksal olarak tanıyor. 2017’den bir karar, coğrafya: Federal Almanya: Anayasa Mahkemesi bebeklerin doğum belgelerinde cinsiyetlerinin erkek ya da kadın dışında da bir cinsiyet hanesi içermesi gerektiğine karar veriyor. İnterseks hakları alanında önemli bir ilerleme sayılan bu kararlar ebeveyne interseks çocuklarını, yani her iki cinsiyete birden ait sayılan genital organlara veya her iki cinsiyetten sayılan kromozomlara sahip insanları kapsayan biyolojik durum, üçüncü cinsiyet olarak kaydetme izni veriyor. İnterseks cinsel organları, eşeyssel bezleri, hormonları, kromozomları veya üreme organlarını etkileyen bir dizi doğal farklılığı tarif etmek için kullanılan kapsayıcı bir terim. Bazen bu nitelikler doğuştan itibaren görünür durumdadır, bazen ergenlik çağında ortaya çıkar, bazense fiziksel olarak görünür değildir. Ve interseks asla mutlaka düzeltilmesi gereken bir durum da değildir! Şimdi interseks kimliğine dayalı olarak “cinsiyeti” üçüncü cins olarak kabul edilen bir kişinin cinsiyet mitosuna dayanan ve geleneksel olarak cinsiyetin ‘binary’ -ikili- ayırımına dayanan bir aile modeline nasıl giriş yapacağını düşünmek gerekir. Buradan AİHM’in LGBTİQ+ hakları bağlamındaki önemli tematik alanlarının önemine de geçmek gereklidir. AİHM, cinsiyetini toplumsal cinsiyet anlamında öteden beri yaşayan trans kimsenin operasyon geçirmek zorunda olmadan da ait olduğu cinsiyeti resmen tanıtabileceğini karara bağlıyor. Bu çok önemli bir karar çünkü morfolojik cinsiyet kriteri yerine toplumsal cinsiyet kriterini, bu kere trans haklarını tanıma bağlamında kabul etmiş ve özetle şunu demiş: Örneğin eğer kendini erkek bilip erkek kimliği beyanıyla uzunca süre yaşamışsan cinsiyet uyumu ameliyatı geçirmene gerek yok. Bu kere de şu nokta önemli: Bu erkek eğer heteroseksüel ise onun evleneceği kimse bir kadın olacaktır ve şüphesiz onların da kuracakları aile, geleneksel ve morfolojik olarak ikili (binary)

cinsiyet modelini aşkın bir aile olacaktır. Bu örnekleri cinsiyetlendirme mitosunun nasıl yıkıldığını açıklamak için ortaya koydum.

Birinci mitos cinsiyetlendirme dedik, onu bir tarafta bırakalım. Biyolojik sayılan ve aslen morfolojik olan cinsiyet mitosunu translar ve interseksler ve bittabi non binary'ler çoktan yıktılar. İkinci mitos aşktır, ona da biraz değindim. Aşk evlilik içine 19. yüzyılda girdi dedim, kadın erkek arasında olmak üzere olabilir ama aslında bu da bir nevi inşa. Evlilik kurumunun tarih boyunca hazlar ve duygusal bağlılıklar anlamında kendine has bir miti var. Haliyle eşcinseller de, transseksüeller de, LGBTIQ+ da kalp-beyin çizgisinde birbirlerine karşı duygusal romantik ilişkiler geliştirmişler, bu ilişkilerin kâh tanındığı kâh suç olarak karşılandığı farklı dönemler olmuştur. Aşk, kadın-erkek arasına dahi evliliğin bir duygusal "şart"ı olarak henüz 19. yüzyılda girmişken eşcinseller aşkı binyıllardır biliyorlardı.

AİHM'in eşcinsellere tanıdığı evlat edinme, medeni beraberlikler, özel hayatlarının gizliliklerine saygı, velayet, annelik-babalık izni (örneğin bir lezbiyeniniz, evlat edindiniz, annelik izni alabilmeniz) partnerin bulunduğu mekân ve yere erişim, sosyal güvenlik gibi çok sayıda hak bulunuyor. Alanda AİHM içtihatları önemli aşamalar kaydetmiş. Özellikle eşcinsel çiftlerle ilgili olarak, bir partner yurtdışındaysa, diğer partnerin, kendi yaşadığı ülkeden başka bir ülkede olan eşinin yanına gidebilmesi, aile birleşimi hakkı gibi konular var. Sosyal haklar ve sağlık hakkı var. Eşcinseller ve evlendirme meseleleri ve en başta evlilik hakkı konuları var.

Şimdi Avrupa'da evlilik eşitliği ile ilgili hak mücadelesinde varılan aşamaya bir bakalım. Bugün 29 ülke, Şebnem hocamın dönüştü, değişti, değişmek üzere olduğu dediği İsviçre ile birlikte 30 ülke evlilik eşitliğine tam hakkı tanımıştır. Dünyada 208 civarında ülke olduğu düşünülürse, bu aslında azımsanacak bir oran değil. Artış trendi var. Hollanda bu alanda ilk ülke. 2001'de tarih yazıyor, eşcinsel evlilik eşitliğine tam hak tanıyor. Belçika, İspanya, Kanada, Güney Afrika bunu takip ediyor. 29 ülke aynı cinsiyetten çiftlere evlenme hakkı tanıyor. 30'dan fazlası ise bir medeni beraberlik hukuku imkânı tanıyor. Etti 60, İsviçre'yi de katacak olursak. 208 ülke ile 60 ülke ilişkisinde dengelerin tarihsel değişim çizgisinde, evlilik eşitliğine hakkın tam kazanılmasına doğru ilerlediği ve dönüştüğü görülüyor.

Tabii ki mevzuattaki bu gelişmelere rağmen AİHM henüz evlilik eşitliğine tam hakkı tanımadı ama ne tanıdı? Evlilik eşitliğine tam hakkı götürecek bir dizi hak tanıdı. Örneğin eşcinsel eşin yurtdışında bulunması durumunda ziyaret, eşcinsel eşin cezaevine düşmesi halinde ziyaret, hasta hakları, eşin hastalık ve bakım gözetiminde orada olma hakkı gibi... Yani bir medeni beraberlik hukukunu aslında AİHM kurmuş durumda ama gidip evlendirme memurları önünde tam eşitliği henüz tanımadı. Ne tanıdı? Bugün Yunanistan'a karşı açılan bir davada söz konusu olmuştu bu. AİHM, eğer

bir ülke yeni bir yasa yapıp da heteroseksüel çiftlere evlilik ile benzer hakları tanıyan bir medeni beraberlik formunu tanıyorsa, o ülkenin bu konuda artık eşcinsellere de ayrımcılık yapamayacağını söylüyor. Çünkü evlilik müessesesinin yanında başka bir medeni beraberlik hukukunu artık tanıyorsa, eşcinsel çifte de aynı medeni beraberlik hukukunu tanımak zorundadır, diyor. AİHM bugün transeksüellere başlangıçta Goodwin Kararıyla -morfolojik kriteri kullanarak- tanımayı reddettiği evlilik eşitliği haklarını çoktan tanımıştır. Burada da bir tartışma çıkıyor, cinsiyet mitine onun için değindim, çünkü Avrupa transeksüellikte beyan esasına doğru geliyor ve bu bağlamda değişik dinamikler ortaya çıkıyor. Hangi dinamikler? Şu dinamikler: Cinsiyet uyum operasyonu şartı olmadan ait olduğu cinsiyeti resmen tanıma imkanına beyan esasına dayalı olarak kavuşan trans kimsenin evlilik hakkı bağlamında ortaya çıkacak dinamikler. Artık diyebiliyoruz ki bedensel-morfolojik kriter dayalı ikili cinsiyetlendirilmiş evliliklerin tek model olmasının sonu gelmektedir!

Cinsiyetlendirme bir mit dedik, o mitin tam olarak ne olduğuna birazdan geleceğim ama transeksüellikte morfolojik kriter bakarak bebeğe cinsiyet atadınız, yani bebek doğdu, gözünüzle gördüğünüz bedendeki şekle bakıyorsunuz, ben buna 'biyolojik kriter' demiyorum morfolojik kriter diyorum, çünkü cinsiyet morfolojinin çok ötesinde bir şey, buna daha sonra değineceğim. Morfolojik kriter bakarak cinsiyet atadığınız o bebeğin kanunen tanınmış evlenme yaşına geldiğinde, kiminle, hangi cinsten olanla evleneceğine karar vermeye çalışıyorsunuz. Yine bu 59 ülke dışındaki bazı ülkelerde morfolojik olarak cinsiyet atadığınız bir kişi ile trans bir kişi şüphesiz evlenebilir. Bizde medeni kanununun 40. maddesindeki koşulları taşıyan transeksüel, uyum sürecine girebilir ama başka ülkelerde öyle değil. Beyan esasına doğru bir de hukuki gelişim çizgisi vardır. Örneğin biyolojik kriter yani morfolojik kriter artık bir tarafa bırakılıyor transeksüalitede. Birey, 'sosyal kriter' göz önünde bulundurularak, yani cinsel organı morfolojik olarak nasıl görülürse görülsün, toplumsal cinsiyete göre nasıl yaşıyor ise, transeksüel kabul edilip beyan ederek yaşadığı cinsiyetin tanıma belgelerini alabiliyor. İngiltere'de bu gelişmeye benzer gelişmeleri görüyoruz. Norveç'te görüyoruz veya Kuzey Avrupa'nın çoğunda görüyoruz. Trans hakları alanında verilen mücadelelerle kazanılan ilerlemelerin "geleneksel" ve morfolojik-ikili-cinsiyet olarak niteleyeceğim aileyi nasıl dönüştürdüğünü görüyorsunuz. Öte yandan bir de eşcinsellerin mücadeleleri var. Onlar da bir yandan evlilik eşitliğine tam hak mücadelesi veriyorlar.

Evliliğin dayandığı iki mit var, dedim: İlki cinsiyet miti, cinsiyetlendirilmiş evlenme, ikinci mit ise aşkın özellikle sadece heteroseksüel evliliğin bir parçası olduğu. Bu ikisi de mit. Ve baştan aşağı yıkılmak üzere artık.

Buradan ABD Yüksek Mahkemesi eşcinseller için evlilik eşitliğine hak mücadelesi bağlamında, evlilik eşitliği hakkını nasıl tanıdı, ona gireyim. *Obergefell v. Hodges* kararı

konusunda bir makalem de var, değerlendirmenizi istirham ederim¹⁷. ABD Yüksek Mahkemesi; Obergefell v. Hodges [576 U.S. (2015)] kararıyla eşcinsellerin evlenmesinin hiçbir eyalette yasaklanamayacağına, federal düzeyde tanınması zorunluluğuna hükmetmiştir. 1993'ten günümüze yer-yer ve aşama-aşama gerçekleşen hak kazanımlarının bu çok özel alandaki zirvesi ve zafer belgesi olan bu kararın üç eksenli var: Birincisi ve belki de en önemlisi, eşcinsel hareketinin her türlü hak kazanımının aşama-aşama nasıl gerçekleştiğini ortaya koyan yasal/anayasal düzen değişikliklerine ve yargısal pratiğe yapılmış kapsamlı göndermelerdir. İkincisi, eşcinsellerin evlenmesi "mesele"sine son noktayı koyan Mahkemenin genel olarak evlenme hakları ve özel olarak da eşcinsel evlenme haklarıyla ilgili dönüşen yasal ve yargısal zeminin tarihini ortaya koymuş olmasıdır. Üçüncüsü evliliğin kendi sosyal tarihinin nasıl değişip dönüştüğünü gözler önüne sermesidir. Yani ilk olarak Obergefell v. Hodges kararında mahkeme federal düzeyde homofobik kilitleri tam evlilik hakkını tanımak amacıyla

çözüyor. Örneğin siyah ile beyazın evlenmesi de önceden yasaktı ancak bugün böyle bir yasak tahayyül bile edilemez, diyor. İkinci aşamada evliliğin kendi tarihine bakıyor. Bu tarih evliliğin kadın erkek arasında da hiçbir zaman bugün kabul edildiği gibi olmadığını, farklı tarihsel çağ ve dönemlerde değişip dönüştüğünü, bu bağlamda evlilik içinde kadının yerinin de devrimsel sayılabilecek şekilde dönüştüğünü ve özgürleştiğini tespit ediyor. Mahkemenin görüş ve raporlarına başvurduğu tarihçi, antropolog bilirkişiler "sabit" bir evlilik formunun bir mit olduğunu, "kadın/erkek" evliliğinin kendi tarihinin eşcinsel evliliği önleme yolunda kullanılamayacağını söylüyor. Yine üçüncü olarak, genel olarak LGBTİQ+ haklarının başka bağlamlardaki gelişim çizgisi; örneğin yapay dölleme hakkının, lezbiyenin-geyin evlat edinme hakkının, bir dizi alandaki irili ufaklı gelişim çizgilerinin, hini hacette ilk anda evlilik eşitliği ile doğrudan ilgili olmayan alanlardaki kazanımların tam hak evlilik eşitliğinin zafer belgesinin kilometre taşları oluyor.

Bugün evlilik statüsü geçmiş dönemde olduğu gibi eşlere hâlâ çok geniş yasal haklar tanıyor. Öyleyse Türkiye'de evlilik hakkı mücadelesi konusunda şöyle denilebilir: LGBTİ'ler bir gün nefret, cinayet, ayırimcılık, son derece ağır dertleri sırtlarından atabildiklerinde ve başka mecralarda yeni kazanımları daha büyük ivmelerle elde etmeye yöneldiklerinde, evlenme hakları için daha fazla mücadele edebilir hale gelecekler midir, gelmeli midirler? Ben gelmelidirler fikrindeyim, evliliğe genel olarak, felsefi veya sosyal olarak karşı olabilirsiniz ama heteroseksüelliğin ailevi meseleyi evrensel mekanizmaya bağlaması, çiftleşmenin yaşam, kültür ve değerlerin

17 Aydın, Öykü Didem. Yuvanızı Yeniden Yapan Kuşlar: Obergefell v. Hodges Uzamında LGBT+ların Evlilik Hakları, in: KaosGL, Bir İnsan Hakları Aracı Olarak Hukuk – 166.

yeniden üretilmesi için bir koşul olduğu anlatısı, ırkçı anlatılara özgü yabancı ve göçmen korkusu, cinsiyetçi ve homofobik anlatılarda queer korkusu ve uygunsuz sayılan çiftleşme ve eşleşmelere karşıtlığın nedenlerinden biri olan melezleşme korkusu arasındaki geçirgenliği ‘biz’ açıklamak, evliliğe sızmak, heteroseksüel evliliği bütün mitleri ile deşifre etmek ve kendi evlilik haklarımızı da hukukça tanınmış medeni hal olarak bir nevi tersine inşa etmek durumundayız diyorum.

Cinsiyetlendirme mitosunun çökertilmesi aslında kadın-erkek arasındaki heteroseksüel evlilik mitini de çökertiyor. Hele ki transseksüel, interseks ve non-binary yani ikili cinsiyet ayrımını kabul etmeyen sistemlerde bu böyle. Bu artık Avrupa’da, saydığım 60 ülkede, mahkeme kararlarına da geçiyor. Örneğin Forstater kararında çok ilginç saptamalar, cinsiyetlendirme konusunda yeni bilimsel veriler var. Ben Londra İş Mahkemesinin bu kararının çevirisini ve değerlendirmesini de yaptım¹⁸. Değerli dinleyicilerden bu çeviriyi de okumalarını istirham ederim. Burada mahkeme trans-dışlayıcılığı nefret söylemi formunda ifade eden bir twitter kullanıcısının iş aktinin feshedilmesinin hukukiliğini tartışıyor. Trans-dışlayıcı, yani trans-fobik söylem nedeniyle iş aksinin feshinin hukuka uygun olduğunu tespit ediyor. Mahkeme bu bağlamda çok önemli başka bir şey daha söylemiş: Bilimsel veriler ışığında cinsiyet bugün morfolojide gördüğümüzün çok ötesinde bir şeydir, demiş. Cinsiyet genler, gen ağları, bu gen ağlarının belirli temayülleri yaratması ve bunun tespit edilip edilememesiyle ilgili bir durumdur, demiş. Mahkeme, cinsiyetlendirme, genler, kromozomlar vb. gelişmeler konusunda bilimsel raporlara ve görüşlere de değinmiş ve cinsiyetlendirmenin, halihazırda genel geçer kabul edilen kadın-erkek ikiliğinden çok daha çeşitli olduğuna işaret eden veri ve değerlendirmelere yer vermiş ve olayın tek bir gen veya kromozom olayı değil, belirli gen ağları arasındaki etkileşim ve kümesel bir eğilim olduğunu ve bunun her zaman çıplak gözle görülemeyeceğini anlamamızı sağlayan açıklamalarda bulunmuş. Bu anlamda Mahkemenin, Uzman Doktor Deanna Adkins’in; hormon üretimi ve alımındaki olası kromozomal varyasyonları ve farklılıkları ortaya koyduğu Beyanında yer alan çeşitliliği göz önünde bulundurması ve Tam Androjen Duyarsızlığı; Klinefelter Sendromu; Turner Sendromu; Mozaik Turner Sendromu; Konjenital Adrenal Hiperplazi; Alfa Redüktaz gibi gerçekliklerin varlığını değerlendirmesi, karar yazımının sonunda zirveye ulaşmıştır. Mahkeme, bazen, cinsiyetin tespit edilemediği durumlar dahi olabilir, diyor; altı-yedi adet “sendrom” sayıyor ve bu sendromların gen ağları, içsel olarak beyin ve dışsal olarak bütün organizmada, morfolojinin ötesine geçerek

18 Aydın, Öykü Didem. Londra İş Mahkemesi’nin Forstater Kararı ve Trans Dışlayıcı “Feminizm”: Bir Değerlendirme ve Karar Çevirisi, in: <https://kaosgl.org/haber/londra-is-mahkemesi-nin-forstater-karari-bir-degerlendirme-ve-karar-cevirisi>

yarattığı durumların cinsiyet bağlamında ortaya koyduğu karmaşık hallere işaret ediyor. Bir yanda transseksüel haklarının beyan esasına göre gelişimi, ki yeni bilimsel verilere göre kadınlık ve erkeklik kategorileri de morfolojik olarak tespit edilemiyor, bir yanda eşcinsellerin medeni birlikteliklerinin formu, ki bu 70 seneyi aşkın bir süredir devam eden mücadelelerin zafer belgeleri ile sonuçlandı, bugün gelecek için umutlanmamızı gerektiriyor.

Kezban Çelik: Didem hocam çok teşekkürler gerçekten. Onur yürüyüşünden başlayarak oradaki temalardan yola çıkarak, uzun bir ilkelden postmodern topluma heteroseksüelliğin ya da normalin nasıl kurulduğunu anlatan iki miti bize verdiniz. Diğer yandan da sınırlandırılmış ilişki tiplerini genişletmeye yönelik adım çabaları oldu ve anlayabildiğim kadarıyla sizin sunumunuz, hukukun yavaş da olsa bu fiili durumu izlediğini ve buranın yönünün eşitlenmeye doğru olduğunu anladım. Ve bundan mutlu oldum. Eminim sizin bu kısmen provakatif de olan sunumuza sorular gelecektir ve tartışmada buraya yeniden dönme şansımız olacaktır.

Ben herkesi sorularını yazmaya yeniden davet ediyorum ve oturumumuzun son konuşmacısı Sayın Kerem Dikmen’in “Hukukta Görünmez Kılınanlar” video sunumuna geçelim.

Hukukta Görünmez Kılınanlar

Kerem Dikmen

Biz bu etkinliğe davet almadan önce nasıl bir içerik tarif edeceğimizi konuştuğumuzda; “hukukta yok sayılanlar” olarak bir çerçeve çizmiştik. Çünkü bildiğiniz üzere hukuk, özellikle, Türkiye’de heteronormatif bir anlayışla kaleme alınmış. Ve ilişkilerin atanan cinsiyetlere göre, kadın ve erkek arasında gerçekleştiği ön kabulünden hareketle bütün toplumsal sistemin ve o sistemi dizayn eden hukuk kurallarının inşa edildiğini görüyoruz. Bu böyle olduğu için de özellikle aile hukuku bağlamında, hukukta görmezden gelinenler dediğinizde LGBTİ+lar önemli bir kapsama tekabül ediyor.

Aile hukuku ya da aile, medeni kanun içerisinde düzenlenmiş bir yapı. Medeni kanun dediğimiz de aslında çok temel bir kanun. Aslında civil code diye yurt dışında, yabancı dillerde kullanılan yani kişiler arasındaki hukuki ilişkileri düzenleyen çok geniş bir kanundur, medeni kanun. Bu 1060 maddeden oluşan kanunun ikinci kitabı da aile hukuku kitabı. Bu aile hukuku kitabı da Medeni Kanununun de üçte birine denk geliyor. 330 civarında madde aile hukukuna ilişkin düzenlemeleri içeriyor.

Genel olarak baktığımızda tabii, neleri içeriyor bu aile hukuku kitabı? Neleri içerirken neleri dışarıda bırakıyor, ona bakalım. Örneğin nişanlılık, evlilik düzenlediği konulardan biri. Evlilik malları, evlilikten kaynaklı miras hakları, ayrılık, boşanma süreçleri, çocuk ve çocukların üzerindeki ebeveyn hakları, boşanma durumundaki düzenlemeler, mal paylaşımı, örneğin çiftlerin evlilikleri içerisinde edindikleri malların ne şekilde paylaşılacağı, aile mallarının nasıl yönetileceği, kısıtlılık kararı verilmesi durumunda neler olacağı,

aile ile ilgili temel sorumlulukların çiftlere mi yoksa çiftlerden birine mi ait olup olmadığına ilişkin ve de boşanma sebeplerine ilişkin oldukça geniş kapsamlı bir düzenleme, Medeni Kanununun içerisindeki aile hukuku kitabı.

Bu arada şunu da belirtmek gerekir; temel yapıyı ne şekilde ortaya koyuyorsanız, o yapının çevresindeki diğer yapısal düzenlemeleri de aslında, o ortaya koyduğunuz yapıya göre tarif etmiş oluyorsunuz. Medeni Kanuna göre evlilik, ki eski Medeni Kanunun düzenlemesi de böyleydi, öyle bir sözleşmedir ki bir kadın ve bir erkeğin, bir araya gelerek kurduğu bir akit, sözleşmedir. Yani daha baştan aslında kanun, evlilik kurumunun heteroseksüel bir erkek ve heteroseksüel bir kadın arasında kurulduğu varsayımından hareket ederek dizayn edilmiş. Dolayısıyla evliliğe gelen aşamadaki nişanlılık ilişkisi, evliliğin devamındaki düzenlemeler ya da evlilik bittikten sonraki düzenlemeler, boşanma sırasındaki mal ayrılığı gibi bu düzenlemelerin hepsini az önce ortaya koyduğum temel yapı üzerine inşa edilmiş yan unsurlar olarak düşünmek lazım.

Şöyle tarif etmiştik; hukukta yok sayılanlar, hukukta görmezden gelinenler. Kendi çevremizdeki örneklerden yola çıkarak düşünelim. Kişiler evli oldukları için ne tür haklara sahipler? Yani yasaya bakmaktan bahsetmiyorum, fiiliyatı düşünelim... Örneğin yeşil pasaport: Evli çiftlerden birinin yeşil pasaport hakkı varsa diğeri de eşinin yeşil pasaportundan yola çıkarak bir pasaport elde ediyor ve seyahat özgürlüğüne daha rahat bir şekilde erişiyor. Bu verdiğim örnek, Medeni Kanun kapsamında olan bir düzenleme değil üstelik, pasaport kanunu ile ilgili bir düzenleme. Ya da başka ne olabilir? Genel sağlık sigortası ile ilgili, 5510 sayılı yasayı düşünelim. Orada çalışmaktan yoksun kalma halinde ya da yasanın dili ile 'dul' olma halinde ölen eşten ötürü, maaş hakkına sahip olma ya da sosyal güvence hakkına sahip olma, evlilik ilişkisi üzerinden tarif ediliyor. Yani partnerlikse bu partnerliğin ancak yasanın tanıdığı anlamda bir evlilik sözleşmesinin var olmasını zorunlu kıldığını görüyoruz. Dolayısıyla aslında biz bir yandan Medeni Kanunun evliliğe ilişkin düzenlemelerine bakarken bir yandan da bu eşitsizliğin yaratıldığı diğer kanunlara da göz atmamız gerekiyor, dediğim gibi bu 5510 sayılı kanunda veya diğer kanunlarda olduğu gibi... Belki de özel bir çalışma yürütülürse bu eşitsizliklerin ne şekilde olduğu, detaylı olarak görülür.

Evlilik eşitliği, temel meselelerden biri. Bu anlamda heteroseksüellerin sahip olduğu evliliğe bağlı bütün hakların LGBTİ+lara da tanınması gerektiğini düşünüyoruz. Bunu neden düşünüyoruz? Devletlerin eşitlik iddiası var. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının da 10. maddesine göre yasa önünde herkes eşit. Ve bu eşitliği düzenleyen başkaca anayasal düzenlemeler olduğunu biliyoruz. Eğer herkes eşitse bazıları nasıl eşit değil? Dolayısıyla temel soru gün gibi ortada. Medeni Kanununun bu düzenlemesi de bu temel soruya yanıt üretemez durumda. Örneğin eşcinsel çiftlerin ayrılmaları durumunda, birliktelikleri içerisinde elde ettikleri malların nasıl paylaşılacağına ilişkin hukuki bir düzenleme yok. Birlikte çalışmışlar,

birlikte ev almışlar, birlikte mevduatları var ya da birlikte araba almışlar... Aklınıza gelebilecek her şeyi düşünün... Ya da birlikteliklerini ilk kurdukları sırada arkadaşları tarafından altın takılmış ya da başka hediyeler yapılmış. Ayrıldıkları zaman bunlara kimin sahip olacağı bilinmiyor. Bununla ilgili bir düzenleme yok. Oysa heteroseksüel çiftler açısından bunun ayrıntılı bir şekilde düzenlendiğine örneğin Medeni Kanunun güncel haline göre taraflar özel olarak farklı bir tasfiye rejimini öngörmedilerse evlilik sırasında elde edilen malların eşit bir şekilde paylaşılacağına ilişkin bir hüküm var. Ama bu eşcinsel çiftler açısından ne şekilde gerçekleşiyor? Biri eğer hayatını kaybederse, hayatını kaybedenin hayat arkadaşı/partneri/sevgilisi/birlikte yaşadığı kişi miras hakkına hiçbir şekilde sahip olamazken, belki de onunla hiçbir ilgisi bulunmayan, miras hukukunun mirasçı olarak tarif ettiği diğer aile bireyleri, anne/baba/kardeş ya da diğer kişiler bir anda parçası olmadıkları bir sürecin parçası konumuna geliyorlar.

Bir diğer mesele, evlat edinme. Evlat edinme de çok temel bir konu. Çünkü anayasada da yasa gibi aileyi tarif ederken ona çocuğu dahil ediyor. Aklınıza getirin güncel tartışmaları. Hatta en üst düzeyden, çiftlerin 3 çocuk yapması teşvik ediliyor, devlet paralar veriyor, çocuk yardımları yapıyor. Fakat eşcinsel çiftler açısından evlilik söz konusu olmadığı için evlat edinme, birlikte evlat edinme de söz konusu olmuyor. Yani evlat edinilen çocuğun ebeveyninin LGBTİ+ çift olmasından bahsediyoruz. Bizim düzenlemelerimiz bu hakkı tanımıyor. Dolayısıyla buna bağlı olarak birçok konunun da gerçekleşmediğini görüyoruz. Örneğin az önce bahsettiğim gibi; sosyal güvence. Kişilerden bugün biri Medeni Kanunun istediği şartları taşıyan bir evlilikte, sosyal güvencesi olmayan taraf, güvencesi olan tarafın sosyal güvenlik haklarından faydalanıyor. Ölüm halinde maaş almaktan tutun da bir hastaneye giderek sağlık hizmetine erişme ya da hastane sonrasındaki tıbbi hizmetlere erişme gibi devasa bir hizmet ağını düşünün. Oysa eşcinsel çiftler de çalıştıkları takdirde, devlet onlardan heteroseksüeller ile aynı primi almasına rağmen, heteroseksüellerin evlilik birliği içerisindeki çiftlere o primler nedeniyle aktarım yaparken LGBTİ+lardan aldığı primi heteroseksüeller için kullandığı gibi kullanmıyor. Bu da başka bir temel eşitsizlik.

Tabii şunu söylemek lazım: Bir şekilde bu miras paylaşımındaki adaletsizliğin önüne geçmek için insanlar sözleşmeler yapabiliyorlar. Vasiyetnameler düzenleyebiliyorlar ya da ortak mallara, birliktelik içerisinde satın alınan mallara ½'lik hisselerle dahil olunabiliyor. Ama kişi neden bunu yapmak zorunda kalsın? Yani heteroseksüel ilişkilerde bu bir zorunluluk olmaz iken neden LGBTİ+lar bu zorunluluğa maruz bırakılıyor. Şunu da söyleyelim bu arada; LGBTİ+ hareketi açısından ya da LGBTİ+ hakları açısından, evlilik üzerine kutsiyet atfedilen, ilişkinin varlığı için kurucu unsur olarak değerlendirilen bir şey değil, bir ilişki biçimi değil. Hatta sorarsanız belki birçok LGBTİ+, tahmin yürütüyorum, birçokları gibi evlilik kurumunun aslında ilişki için çok da şart olmayan bir kurum olduğunu söyleyecektir ama mesele bu değil. Mesele, devletin bu hakkı kişilere tanınması. Kişiler istemezse kullanmaz, isterse

kullanır. Seyahat özgürlüğü gibi düşünün, sizin seyahat özgürlüğü hakkınız var diye her gün şehirden şehre seyahat etmiyorsunuz. Sizin bu hakka sahip olmanız önemli. Bu hakkı kullanıp kullanmama tercihi sizde olmalı. Eğer burada eşitsizlik yaratılıyorsa bu, o hakkın bizde olmadığı anlamına geliyor. Dolayısıyla bu da eşitsizliğin farklı bir görünümü oluyor.

Bildiğiniz gibi tabii Türkiye’de olduğu gibi hem bölgesel ölçekte hem küresel ölçekte insan hakları izlemeleri yapan ve özel olarak da LGBTİ+ların insan hakları izlemelerini yapan kurumlar var. Bizim de Türkiye’de ismini sıkça duyduğumuz kurumlardan biri İLGA. Bildiğiniz gibi hem dünya ölçeğinde hem Türkiye ölçeğinde haritalamalar yapıyor, gökkuşağı haritası yapıyor. Ve devletlerin tanımış oldukları haklara bağlı olarak ülkeler arasında bir değerlendirme yapıyor. Bunun birkaç ana başlığı var: Eşitlik ya da ayrımcılığı yasaklayan düzenlemeler olup olmaması, nefret suçu ve nefret söylemine ilişkin düzenlemeler, beden bütünlüğüne ya da beden uyum sürecinin yasal olarak tanınmasına ilişkin düzenlemenin olup olmaması, sivil toplum alanına ilişkin düzenlemeler, mülteciler ve nihayet, aile üzerine birtakım ortaya koydukları göstergeler üzerinden sıralama yapıyorlar. Ve total puanlama üzerinden de o ülkenin hangi sıralamada bulunduğunu ifade ediyorlar. Türkiye’ye baktığımızda tahmin edeceğimiz üzere Türkiye, Avrupa Konseyi üyesi ülkeler arasında sondan birinci, sonunculukta Azerbaycan ile yarışıyor.

Peki özellikle “Aile başlığı altında nelere bakıyor bu harita?” diye göz önüne aldığımızda, şunları görüyoruz: Tabii ki ilk temel mesele evlilik eşitliği. Evlilik eşitliğinin yanı sıra, evli çiftlere tanınan hakları tanıyan ölçüde bir kayıtlı birliktelik mekanizması var mı? Yani evlenmiyor kişiler ama bir şekilde bu birliktelik devlet tarafından tanınıyor. Ya da bu ölçüde haklara sahip olmasa da sınırlı haklarla da olsa tanınmış birliktelik, kayıtlı birliktelik uygulaması var mı? Örneğin kişiler ilişki içerisinde evli olmasa da birlikte yaşama hakkına sahipler mi? Veya örneğin çiftlerin yapay dölllenme yöntemi ile ebeveyn olma hakkı kendilerine tanınmış mı? Evlatlık edinme hakları var mı? Burada birlikte bir evlat edinmeden bahsediyoruz yani kişilerin tek tek evlat edinmesinden bahsetmiyoruz. Ya da trans ebeveynler açısından, bu aile hukuku içerisinde tanınma durumu var mı? Tahmin edeceğimiz üzere Türkiye bu haklardan hiçbirini tanımıyor ve Türkiye gibi Litvanya, Sırbistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Romanya da bu sıralamada sonuncu sırayı paylaşıyor. Yanlış anımsamıyorsam 2020 yılında bir düzenleme oldu ve Romanya artık bu sınıflandırmada son sırada çıkacak diye düşünüyorum.

Bu arada şunu da söylemek lazım bitirmeden: Bildiğiniz gibi Medeni Kanununun 40. maddesi, cinsiyet geçiş sürecinin cerrahi operasyon boyutunu ve bunun nüfus kaydındaki değişiklik boyutunu içeriyor. Orada da bir şart olarak evli olmama şartı getirilmiş. Yani devlet, evli olan trans kişilerin geçiş süreçlerini nüfus kayıtlarına yansıtacak şekilde gerçekleştirmesini yasaklamış durumda. Dolayısıyla bu da bir başka eşitsizlik olarak açığa çıkıyor.

Bu son bir-iki ay içerisinde yurtdışında olmamdan ötürü Türkiye'yi hep uzaktan izledim ve gerçekten uzaktan izlemek, yakından izlemek fark etmeksizin Türkiye'nin nasıl bir nefret iklimine hapsedildiği, morallerimizin de bozuk olduğu bilinen bir gerçek. Şöyle bir şey dinledim geçenlerde, Türkiye'de ana akım gazetelerden bahsedilirdi geçmişte, en çok satan gazeteler... Artık Türkiye'nin ana akım medyasının Resmî Gazete olduğu söyleniyor. Gerçekten de her sabah Resmî Gazeteyi açar hangi hakkımızın kısıtlandığını merak edip araştırır hale geldik ama umutsuz olmaya hiç gerek yok, 30-40 sene öncesi ile bugünü karşılaştırdığımızda. Önümüzdeki 30 senenin bizi, nerelere taşıyacağı konusunda hem kendimize hem birbirimize güvenelim. Bugün en büyük saldırıya maruz bırakılmamıza rağmen, bu gibi etkinliklerde bir araya gelerek bu tartışma imkânını buluyoruz. Bu bizim için bir kazanım. Ben gökkuşağının o güzel renklerinin içinde yarattığı ahenk gibi geleceğe umutla bakıyorum. İyi ki birlikteyiz, iyi ki varız ve iyi ki mücadelemiz var diyorum.

Kezban Çelik: Kerem Dikmen'e çok teşekkür ediyoruz, özellikle umutlu bağladığı için. Hukukun kimleri dışarıda bıraktığını, kimleri içine aldığını belirterek bize aktardı. Medeni Kanun ile aile hukukunun, binin üzerinde düzenleme yapması ve bunun 330 civarının aile hukuku ile ilgili olması, aslında evlilik hakları mücadelesinin ne kadar önemli bir mücadele olduğunu gösteriyor. Yani Medeni Kanunda kadın ve erkek değiştirilebilirse aslında mevcut hakların genişletebilmesinin çok açık olduğunu görüyoruz.

Soru-Cevap

Kezban Çelik: Ben soru kısmına geçmek istiyorum. Şebnem hocam size gelen bir soruyu size yönelteyim. Öncelikle net ve odaklı sunumunuz için çok teşekkür ediyor katılımcımız. “Evli bir kişinin cinsiyet değişikliğine dair biraz daha detay vermeniz mümkün mü? Eğer çocuklar varsa ve boşanma olduysa, buna ilişkin bir hüküm var mı?” Konuyu biraz açarsanız memnun olacağımızı söylüyor katılımcımız.

Şebnem Akipek Öcal: Tabii ki, seve seve açarım hocam. Öncelikle isterseniz buna ilişkin Medeni Kanunumuzun 40. maddesini sizlerle paylaşayım. Belki daha açıklayıcı olacaktır. Bu maddeye göre: “Cinsiyetini değiştirmek isteyen kimse, şahsen başvuruda bulunarak, mahkemece cinsiyet değişikliğine izin verilmesini isteyebilir. Ancak iznin verilebilmesi için istem sahibinin 18 yaşını doldurmuş bulunması ve evli olmaması, ayrıca transseksüel yapıda olup, cinsiyet değişikliğinin ruh sağlığı açısından zorunluluğu ve üreme yeteneğinden sürekli biçimde yoksun bulunduğunu, bir Eğitim ve Araştırma Hastanesinden alınacak resmi sağlık kurulu raporuyla belgelemesi şarttır. Verilen izne bağlı olarak, amaç ve tıbbi yöntemlere uygun bir cinsiyet değiştirme ameliyatı gerçekleştirildiğinin resmi sağlık kurulu raporuyla doğrulanması halinde, mahkemece nüfus sicilinde gerekli düzeltmenin yapılmasına karar verilir.” Şimdi bu hükümden yola çıktığımızda, aslında evli kişilerin cinsiyet değiştirmek istemesi hukukumuzda göre mümkün değil. Eğer evli kişi, bu hükme aykırı davranarak, mahkeme iznini almaksızın cinsiyet değiştirirse, evliliğinin akibetinin ne olacağı ve

varsa çocuklar üzerinde velayet hakkının ne olacağı düzenlenmemiş durumda. “Bu durumda ne yapılabilir?” dediğimizde biraz önce çok kısa bahsetmeye çalıştığım gibi, mevcut evlilik bakımından doktrinde iki görüş savunuluyor. Birisi, “Eğer bu hükme rağmen cinsiyet değiştirirse artık o evlilik yok hükmündedir yani bir karar almaya, mahkemeye başvurmaya gerek yoktur, o evlilik yok hükmündedir” diyor. Ben şahsen bu görüşe katılmıyorum, çünkü bunun olabilmesi için mutlaka, kanunda açıkça düzenlenmiş bir durumun olması lazım. O yüzden ben bu görüşe katılmıyorum. İkinci görüş ise, “Bu bir boşanma sebebidir, bu durumda dava açılarak evliliğin boşanma ile sona erdirilmesi gerekir. Bu durumda da eğer çocuklar varsa, her boşanmada olduğu gibi hâkim velayet hakkı bakımından da karar verecektir.” deniliyor. Şu anda, bu görüş çoğunlukta. Buna ilişkin, benim bildiğim kadarıyla, Yargıtay’a yansımış bir karar yok. Bunun yanında şöyle bir şey söylemek istiyorum. Velayet hakkının belirlenmesi konusunda da yine doktrinde çoğunluğun savunduğu görüş: Çocuğun yüksek yararının göz önüne alınması. Yani çocuğun yüksek yararına göre velayet hakkı, diğer tarafa da verilebilir, cinsiyet değiştiren tarafa da verilebilir, ortak velayete de karar verilebilir. Burada önemli olan kişinin cinsiyet değiştirip değiştirmemesi değil, çocuğun yüksek yararınıdır. Çocuk kendi durumuna ve yetiştiği çevreye göre en iyi kimin yanında, ne şekilde yetiştirilecek ise tamamen çocuğun yüksek yararı gözetilerek karar verilmelidir. Başka bir ifade ile bu karar herhangi bir boşanma sonrasında verilen velayete ilişkin kararlar aynısıdır. Ama bir azınlık görüş ise “Eğer bir taraf cinsiyet değiştirmişse, çocuğa bakabilecek yeterlilikte kabul edilmemelidir,” diyor. Böyle bir görüş var ama bu görüş azınlık bir görüştür. Öyle bir şey gerçekleşirse eğer, benim tahminim, yasa hükmüne aykırı olarak, evliyken kişi cinsiyet değiştirecek olursa, sonuç itibarıyla bence burada bir boşanma, boşanma sonrasında da normal bir velayet belirlenmesine ilişkin karar verilmesi söz konusudur yani bir farklılık olmayacaktır diye düşünüyorum.

Kezban Çelik: Çok teşekkür ederim hocam. Didem hocam sunumunuz için size teşekkür ediliyor. Bir örnek var, bunu sizinle paylaşırsam katılımcımızın örneğini siz de oradan bağlama yapabilirsiniz diye düşünüyorum. Açık bir soru değil ama tıptan bir örnek vermiş. “Örneğin bilinci kapalı, acile getirildi partnerin tıbbi konularda karar verme hakkı olmuyor. Yıllarca kendisini dışlamış olan ebeveynler birden ortaya çıkıyor ve karar veriyorlar. Bu ona en yakın olan partnerine sorulmadan oluyor.” Öyle bir yorum var bu yorumu sizin alıp haklara taşımanızı isteyebilir miyim? Düşündüğümüzden çok daha farklı alanlarda bir hak mücadelesi gerektiriyor galiba.

Öykü Didem Aydın: Aslında Kerem Dikmen’in de değindiği görünmez kılınanlar, o tek tek saydığı eşitsizliklerden biri bu. Netice itibarıyla özellikle hasta hakları yönetmelikleri, kanunları, düzenlemeleri veya daha geniş anlamda hasta yakınını

da hastayla iletişimi ve ilişkisini düzenliyor. Bu bağlamda yakının tanımını önemli, örneğin hasta hakları yönergesinde veyahut bilinci kapalı hastanın, eğer kendi irade beyanı daha önce yok ise, kendi mukadderatı ile ilgili karar verebilecek durumda olabilecek yakınların tanımını da bu heteroseksüel, patriarkal veyahut geleneksel aileci modele göre belirleniyor. Anne-baba bir tarafta, bir tarafta da diyelim uzun yıllardır birlikte olduğu, birlikte bir hayat formu kurduğu eş... Bu evlilik içi veya medeni beraberlik formu olarak tanınmış bir formda olsaydı tanınacaktı. Türkiye için bu örnek bilinci kapalı hasta için sorunlu olacak tabii ki. Aynı şey cezaevi ziyaretinde de söz konusu. Bugün cezaevinde bulunan bir eşcinselin veya LGBTİQ+'nın beraberlik formu içerisinde bulunduğu, belki hayatının en yakın parçası olan kimse onu ziyaret edemiyor. Yakın arkadaşı desen ona da ziyaret imkânı yok. Birinci dereceden kan bağı ile bağlı kimseler veyahut geleneksel evlilik formu içerisindeki kimseler ziyaret edebilir. Bu eşitsizlikler mekânlara erişimi de kapsıyor. Mekânsal olarak düşünün bunu, sevdiğinizin bulunduğu mekândan siz ayrı düşmüş olabilirsiniz, ya da o yurtdışında olabilir, başka ülke vatandaşı olabilir. Ben kişisel bir örnek vermekte beis görmüyorum. Arkadaşımın Norveç'e vize başvurusu yapacağız, uzun süreli bir beraberlik formu bu. Davetliyim. Normal koşullar altında, bir evlilik beraberliği içerisinde olsa davetli konuşmacının eşi de oraya vize alarak gidebilir ama ülke diğer partnere, eşcinsel konuşmacının partnerine vize vermeyebiliyor. Eşinizi konuşma yaptığınız ortama götüremeyebiliyorsunuz. Cezaevinde ziyaret edemiyorsunuz, keza hastanede... Çocuk sahibi olmuşsanız, suni dölleme dışında ama bekarın evlat edinme hakkı var dikkat ederseniz, tabii ki bekarın suni dölleme hakkı şu anda Türkiye Cumhuriyeti'nde tanınmış değil ama yolda. Bunlar aslında evlilik eşitliğinin yan kanalları, evlilik eşitliğine sistemleri zorlayıcı açılımlar... Evlat edinmişseniz, eşcinsel bir beraberlik içerisinde eşiniz varsa, o evlat üzerinden aslında çocuk da aileyi sahada güçlendirici, tanımlayıcı bir unursa diyelim, ki aslında olması da şart değil çünkü üreme engelli kimseler de var, cinsel ilişki marifetiyle üreme ve/veya diğer yollarla çocuk sahibi olma yolunda vereceğiniz mücadeleler de önemli. Karı-koca üremek zorunda değil heteroseksüel evlilikte de ama bu demek değil ki eşcinseller isterlerse üreyemezler veya çocuk sahibi olamazlar. Aslında Kerem Dikmen'in saydığı şeylere bir örnek. Bu örnekler evlilik eşitliğine tam hakkın önündeki engelleri aşma yolunda kullanılabilir yan kanallar. AİHM'in mekânlara erişim konusunda, çok çeşitli, geliştirici, hak tanıyıcı, artık haritalandırılmaya da müsait içtihatları var. ABD Yüksek Mahkemesi ve bu 30 ülke zaten evliliğe eşitliği tanıdı ama bunun ötesinde de 29 ülke belli bir beraberlik formunu, evliliğe çok yaklaşan formlar bunlar, yasal olarak tanıdı. O anlamda oralarda tabii ki bu sorun değil. AİHM açısından da verilen örnekler aslında önemli kararlara vücut verdi. Ziyaret haklarıyla, yurtdışına gidiş haklarıyla, cezaevine ziyaret, hastanede kararı verici konumda olma, dölleme... Biraz önce aslında sunumun sonunda gözden kaçmış olabilir, burada vekil annelik-babalık

hukuku da söz konusu. Örneğin gay çift, lezbiyen çiftle oturuyorlar karar veriyorlar. Bu çiftler çok yakın arkadaşlar ve “gel beraber bir çocuk yapalım” diyorlar. Şimdi aslında cinsel edimin evliliği kurup kurmadığı da tartışmalı yani çocuk yapmaya yönelik bir cinsel edim marifetiyle çocuk sahibi olma bedensel cinsel ilişki yoluyla olabilir veya suni döllenme yoluyla olabilir. LGBTİQ+lar üreyemezler de bir mittir o nedenle. Neden üreyemeyeceklermiş? Örneğin bir lezbiyenle bir gay, sırf çocuk yapma amaçlı bir araya gelebilir. Bu onları otomatikman bir “aile” yapmaz tabiatıyla. Yine suni döllenme ile çocuk sahibi olabilirler. Aileyi aile yapan başka bir şeydir. Bunu herkes bilir ama bir kısım kimse anlamak istemez. Üremek amacı başka şey, evlilik başka şeydir. Aile içinde çocuk büyütme başka bir şeydir. Bu sadece bedensel cinsel ilişki marifetiyle olmuyor, evlat edinme vasıtasıyla da oluyor. O nedenle evlat edinme de bir dizi miti yıkan bir gerçekliktir. Az önce verdiğim gay çift ve lezbiyen çift örneğinde düşünün iki anne iki baba var yani birisi biyolojik tabir edilen baba, diğeri biyolojik tabir edilen anneyken, gerçekte arka planda ailenin asıl parçası olan lezbiyen ve gay partnerler var. Gerek evlat edinen gerekse nüfusa yazdırılarak kabul edilen çocuk, hukukça Avrupa’da pek çok ülkede mümkün. ABD’de pek çok eyalette de mümkün. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 12. Protokolüne dikkat çekmek isterim, AİHM “Evlilik çağına gelen kadın ve erkek herkesin, evliliğe, aile kurmaya hakkı vardır” diyor. ‘Kadın ve erkek arasında’ lafını kullanmış ama çok ilginç... Bugün Avrupa İnsan Hakları doktrininde, iki eğilim var, birisi orijinalist ve lafzi yorumcu yani söze bakıyor, “Burada kadın ve erkek yazıyor” diyor. “Olmaz” diyor, yer yer mahkeme de buna meylediyor. Fakat doktrin artık çoğunluk olarak “Burada kadın-erkek yazabilir ama sözleşmenin kurulduğu tarihteki anlayış İnsan Hakları Evrensel Beyannamesindeki tanıma dayandığı için” diyor. “Bugün bu tanımda insan hakları enstrümanlarıyla yani Birleşmiş Milletlerin daha sonra ortaya çıkardığı pek çok enstrümanla İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine dayanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 12. Protokolü daha sonraki bir dizi protokollerle, sözleşmelerle, deklarasyonlarla, komiserlerin raporlarıyla, insan hakları Avrupa mahkemelerinin kararlarıyla değişmiştir” diyor. “Bu nedenle, artık mahkemeyi yavaş yavaş evlilik eşitliğini tam tanımaya zorlamak gereklidir” diyor.

Kezban Çelik: İki hocamıza da, Şebnem hocamıza da Didem hocama da, bu konuda kalan süremizi mümkün olduğunca iyi kullanmaya çalışarak her iki hocamıza da soru sorabiliriz. Ama özellikle Öykü hocam bu konu ile ilgili cevap verebilirse sevinirim. “LGBTİ evliliğe izin veren ülkelerde hukuki hak kazanma süreci nasıl gerçekleşmiştir? Örnek davalar üzerinden mi, politika yapıcılarının kararlarıyla mı, insan hakları konusunda çalışan STK’ların çabalarıyla mı?” Evet burada belki hepsi belirleyici ama daha önde olan aktörler kimler olabilir?

Şebnem Akipek Öcal: Bence hepsi demek daha doğru. Ben az önce de söyleyemediğim bir örneği vermek istiyorum, dünyada tek örneği olduğu için, İsviçre örneğini vermek istiyorum. İsviçre’de 2007 yılında civil partnership olarak medeni birlikte yaşamının kabul edildiğini görüyoruz. Evlenme değil dikkat ederseniz ama birlikte yaşamaya, biraz önce Kerem Dikmen’in de örnek verdiği, sosyal güvenlik hakkından, kısmen miras hakkına kadar uzanan bir yolda, belli haklara sahip olduğu, sosyal güvenlik imkanının tanındığı birlikte yaşama. Nasıl kabul edildi? İsviçre çok özel bir ülke. Halkın fikrine çok değer veren bir ülke. Dünyada sanırım referandumun en çok yapıldığı ülke. 2007 yılında medeni birlikte yaşamaya ilişkin yasa çıktı, daha sonra referanduma sunuldu ve %56 oyla kabul edildiğini gördük. İlk defa referandum yoluyla birlikte yaşamaya imkân tanıyan, buna hukuki haklar tanıyan bir ülke. Şu andaki mevcut durumu da İsviçre’nin yanlış hatırlamıyorsam 2020 Aralık sonu itibarıyla, artık her türlü LGBTİ evliliği de yasal evlilik olarak tanımaya ilişkin bir yasa çıktı. Ancak bu yasaya üç ay içerisinde eğer 50000 kişi “Referanduma gitsin.” derse referanduma gidilecek ki dendi, şimdi bu yasanın da referanduma gitmesini bekliyoruz. Yine İsviçre’de, referandum yoluyla ya kabul edilecek ya edilmeyecek. Böyle bir ilginç örnek vermek istedim. Yine bir cümle ile söylemek gerekirse, kuşkusuz ki her türlü hakkın tanınması öncelikle toplumun itici güç olmasına bağlıdır. Toplum itici güç olmazsa, yukarıdan bir elbiseyle hak tanımak çok da mümkün olmamaktadır. Bunu özellikle vurgulamak istiyorum ama tabii Öykü bana göre farklı ülkelerdeki deneyimleri daha iyi biliyor.

Öykü Didem Aydın: Kurucusu bulunduğum naçizane, Ankara Barosu LGBTİQ+ Hakları Merkezi olarak müdahil bulunduğumuz transseksüel evlilik içi bir dava söz konusu olmuştu. Evlilik içinde cinsiyet değiştirmek haksız fiil değil. Şebnem hocam suç değil, değil mi?

Şebnem Akipek Öcal: Ceza hukuku ile hiçbir bağlantısı yok. Sadece boşanma sebebi olabilir. Normal koşullar altında eğer evliliğin en başı ise evlenmeden önce iki farklı cinsten kişi değil de aynı cins iki kişi evlenmişse bu bir yokluk sebebi olarak düzenlenmiştir ama evlendikten sonra gerçekleşirse bu hiç düşünülmemiş, buna izin verilmiyor zaten.

Öykü Didem Aydın: Tam da buna yönelik bir müdahaleye örnek vereceğim. Hâkim boşanmanın kesinleşme şerhini istedi, boşanma istedi. İki tip, iki olay var: Bir, sosyal güvenlik çatısı altında yürütülen cinsiyet uyum süreci. İkincisi ise tanıma, zaten değişmiş cinsiyeti tanıma. Bu bizim olayımızda cinsiyet uyum sürecine birinci fıkra, geçiş var idi. Hâkim izin vermek için boşanma istedi. İkincisi “Çocuk var mı?” diye sordu. Çocuk varsa bu büyük bir problem olacaktı. Çocuk burada yoktu. İlginç

olan da aslında birbirlerini çok seven, evlilik içinde kalmak isteyen iki insan, onların evlilikleri bakımından değişen bir şey olmayacaktı ama o evliliği hukuk dağıttı, form olarak unutmak durumunda kaldı. Soruya gelecek olursak, hepsi diyorum Şebnem hocam gibi ben de. Burada sosyal politik, hukuk politik ve politik politik mücadele çizgileri her biri üst üste binen, kavuşan dalgalar gibi ve yükselen setler oluşturacak şekilde veyahut bendini aşan dalgalar oluşturacak şekilde aşama aşama yükseldi. Amerika'dan örnek vereceğim çünkü çizgi çok iyi okunuyor orada. Avrupa da benzer çizgiyi gösteriyor, Yeni Zelanda da benzer çizgiyi gösteriyor. Aslında burada LGBT bağlamındaki diğer hak mücadeleleri; velayet hakkı, özel hayatın gizliliği hakkı, birlikteliğin suç sayılmaması, gösteri hakkının korunması yani evlilikle dolaylı veya doğrudan bağlantılı bir dizi hakkın mücadelesinin verilmesi, dolaylı bir kazanım getiriyor bir kere. İkincisi, bizatihi evlilik mücadelesi var, ona hemen geleceğim kısaca. Üçüncüsü ise, hiç evlilik ile ilgili olmayan veya LGBT hakları ile ilgili de olmayan alanlarda verilmiş bazı kararlar LGBT mücadelecileri bakımından da kullanılıyor. Örneğin Amerika'da siyah ile beyazın evlenmesini yasaklayan normlar olmuş geçmişte, LGBT hareketi evlilik mücadelesi verirken, buna değiniyor. Bir zamanlar siyah ile beyaz, Afrikalı-Amerikalı ile beyaz-Amerikalı evlenemiyordu ve bu deri rengi ile belirleniyordu. "Bu aşılmıştır," diyerek evlilik ile doğrudan bağlantılı olmayan kazanımların verilerinden de yararlanmıştı. Şimdi gelişim çizgisi nasıl oldu? Örneğin Amerika'da, Bowers v. Hardwick (1986) kararı, "Eşcinsel eylemler artık suç olarak nitelendirilemez" diyor. Genel düzeyde Yüksek Mahkeme kararlarına bakıyorum Romer v. Evans kararı (1996), yüksek mahkemece, hükümetin özneli cinsel yönelime dayalı ayrımcılığa karşı korumasını önlemeye çalışan bir anayasa değişikliğinin geçersiz kılınması. Lawrence v. Texas (2003), çok önemli, aynı cinsiyetle mahrem ilişkileri yasaklayan yasaların eşcinsel kişilerin hayatlarını aşağıladığının kabulü. Baehr v. Lewin, (1993), Hawaii Yüksek Mahkemesinin evlenmeyi, karşı cinse özgüleyen yasasının cinsiyete dayalı bir ayrımcı sınıflandırma teşkil ettiğinin kabulü. 1996, Kongrenin Evlilik Koruma Kanununun sadece bir erkekle kadın arasında karı-koca olarak yasal birlik olarak evliliği tanımaya çalışan kongre kararının değerlendirilmesi... Goodridge v. Department of Public Health, Massachusetts Yüksek Mahkemesinin aynı cinsten çiftlerin evlenme hakkını güvence altına alması yolundaki kararı... Bu karardan sonra hukuk politika alanda bir dizi eyalet 2003'lerle başlayarak aynı cinsiyetten çiftlere evlenme hakları tanıyor. Bu 2016'da birçok eyalette artık zirveye varıyor. Ancak 2015'teki Obergefell, federal düzeyde hiçbir eyaletin evliliği yasaklayamayacağını, evlilik eşitliği hakkını kabul ediyor. Burada sosyal politik, hukuk politik, politik politik yani kongrelerde milletvekilleri, lobicilik; sosyal politik sahada veya sokakta her türlü hakkı sonuna kadar kullanmaya çalışmak ve hukuk politik olarak da mahkemelere gitmek çok çok önemli olmuş. Şöyle söyleyeyim LGBTİ evlilik hakkı mücadelesinin şehitleri de var. Evlendirme

dairesi önünde, evlenmeye çalışırken öldürülenler de var veyahut evlilik hakkı federal düzeyde kazanılırken, kazanılmış Obergefell'den sonra, dini inancı nedeni ile bu evliliği gerçekleştirmeyen evlendirme memurunun gözüaltına alınması da var. Yani "Sen bir çifti, yüksek mahkeme tarafından tanınmış medeni haklarından yoksun kılmaya kalkıyorsun ve bunu belli gerekçelere bağlıyorsun. Sistemimizde bu kabul edilemez" diyerek o memuru oradan alıp başka memura bu nikahı kaydırma da var.

5. Oturum: Yetişkin LGBTİ+ların Aile Deneyimleri

Oturum Kolaylaştırıcısı, Cihan Hüröğlü

Oturumumuzun adı “Yetişkin LGBTİ+ların Aile Deneyimleri”. Ben önce kısaca kendimi tanıtayım. Adım Cihan Hüröğlü, Friedrich Ebert Stiftung (FES)’de çalışıyorum. FES, aynı zamanda bu çalıştayın da destekçisi olan Alman menşeli sosyal demokrat bir kurum. Bu tür çalışmaları özellikle destekliyoruz. Aynı zamanda yaklaşık yirmi senedir LGBTİ+ hareketi içerisinde farklı kurumlarda gönüllü olarak çalıştım, halen SPoD LGBTİ+ Derneği’nde yönetim kurulu üyesiyim.

Bu, beni çok heyecanlandıran bir konu. Önceki sunumlarda da bahsedildi, 2010 yılıydı yanılmıyorsam, Onur Haftası’na tema ararken aile konusunu seçmiştik. Bütün hafta boyunca aile konusu ile ilgili paneller yapılmıştı. O günden bugüne de bu konuyla ilgili bir toplantı olsun diye heyecanla bekliyordum. Bu toplantı bu yüzden beni çok heyecanlandırdı, böyle bir toplantı inisiyatifini görünce çok mutlu oldum. Destek olmak ve bunun parçası olmak benim için çok değerli.

Arkadaşların bu panelde beni kolaylaştırıcı olarak öngörmeleri beni ayrıca çok sevindirdi, çok ilginç bir panel ve bugün bu deneyimleri dinleyeceğim için çok heyecanlıyım. Bu panelde dört konuşmacımız var. Konuşmacılar kendilerini zaten kendi deneyimleri üzerinden tanıtacaklar.

İlk önce Biljana ile başlayacağız. Kendisi ERA’da, biliyorsunuz, Balkanlar ve Türkiye’nin de dahil olduğu bir LGBTİ+ örgütleri ağı, orada savunuculuk üzerine çalışıyor. Bölgede tanık olduğu yetişkin LGBTİ+ların aile deneyimleri ile ilgili bilgiler verecek, ama aynı zamanda da kendi savunuculuk alanında yaptığı kendi çalışmalarını anlatacak.

Daha sonra da özel aile deneyimlerine geçeceğiz. Alternatif aile demek istemiyorum, çünkü o kavram bizi çok yoruyor. Herkesin kendi gerçek deneyimini dinleyeceğiz. Sırasıyla Tor, Aleks ve Azize’den deneyimleri alıyoruz.

Biljana Ginova

Teşekkürler Cihan, beni ağırladığınız ve davet ettiğiniz için herkese teşekkür ederim. Takdim edildiğim gibi, adım Biljana Ginova. Zamirlerim *they* ve *them*¹⁹. Şu anda, Batı Balkan ve Türkiye için Bölgesel Eşit Haklar Derneği olan ERA'nın Savunuculuk Yöneticisiyim. Bildiğiniz gibi biz bir LGBTİ ağıyız. 2015 yılında 25 üye kuruluş tarafından kurulduk ve bugün tüm bölgeden 70 LGBTİQ örgütümüz var.

Bu Savunuculuk Yöneticisi pozisyonunda çok yeniyim, sadece iki ya da üç aydır buradayım. Ancak kuruluşundan beri bu ağın içindeyim ve ilk dört yıl yönetim kurulunda yer aldım. Bu etkinlik için bazı organizasyonlarımızdan örnekler bulmaya çalıştım, ancak sadece bir kısmını bulabildim. Ayrıca, lütfen bunu sadece bir giriş olarak kabul edin. Elbette bu tartışmayı daha sonra da, her zaman, Türkiye'den temsilcilerimizin bulunduğu yıllık konferanslarımızda devam ettirebiliriz. Konferansımızda her zaman en çok ziyaret edilen çalıştayı yapan LİSTAG'dan ebeveynlere sahip olduğumuz için özellikle mutluyuz.

Nereden başlayacağımı düşünüyordum ve elbette en kolayı yetişkin bir LGBTİQ olarak kendimden başlamak. Şu anda kimliğim daha çok eşcinsellik, ikili olmayan veya cinsiyet uyumsuzluğu alanındadır. Ancak, yıllar önce açıldığımda veya kim olduğumu fark ettiğimde, tamamen farklı bir zamanda veya tamamen farklı bir siyasi bağlamdan çıkıyordum. Ben küçük bir kasabadanım ve o zamanlar eşcinsel cinsel

19 Kendini İngilizcedeki he/she ikili cinsiyet zamirleri ile betimlemek istemeyen kişiler Türkçede 'onlar' anlamına gelen they/them zamirini kullanmaktadırlar. (e.n.)

eylemler hâlâ suç sayılıyordu. Sanırım bu, benim kuşağımdan olan ve daha yaşlı olan hepimizi etkiledi. Sadece gey erkeklerin cinsel eylemleri suç sayılmış olsa da bu toplumsal bağlamda önemli bir durumdu. Dolayısıyla LGBTİQ'ların tamamı geniş çapta görünmezdi, görünmezleştirilmişti ve elbette büyük bir damgalamaya maruz kalmaktaydı. 90'ların sonlarında, Batı Balkan bölgesinin tamamı eşcinsel eylemleri suç olmaktan çıkardığında, bunu çok sessizce yaptı. Bunu kamuoyu önünde kimse konuşmadı. Dolayısıyla, yaşlı LGBTİQ'lar artık suçlu olmadıklarını ve en azından yasal perspektiften özgürce hareket edebileceklerini bile anlamadılar.

Bugünkü gerçeklerimizi de etkilediğine inandığım için bunu tekrar paylaşıyorum. Bugün yetişkin olan LGBTİQ'lar için yaşamak, bu yoldan geçmek zorunda olmaktır. Bu bölgede eşcinselliğin suç olmaktan çıkarılmasından neredeyse on yıl sonra, LGBTİQ hakkında alenen konuşan ilk örgütler aktif olmaya başladı. Yani tüm bu kimliklerin kamusal ortamda, kamusal alanda görünmezliği neredeyse on yıl devam etti. Örneğin, Kosovalı yaşlı gey erkeklerden biri şunu söyledi: "Eşcinsel olmak görünmez, değersiz ve umutsuz olmakla aynı şeydir, çünkü eşcinsel olduğunuzu söylemek aileden veya toplumdan psikolojik ve fiziksel şiddet görmeye yol açabilir." Ve bu, bölgedeki tüm insanlar için geçerlidir. Özellikle eski nesil için bunun Kosova'da, Makedonya'da, Sırbistan'da olması önemli değildir. Elbette, muhtemelen dünyanın her yerinde olduğu gibi, görünürlük bölgede artan şiddeti de beraberinde getirdi. Ve fark ettiğimiz şey, insanların ilk önce yakın arkadaşlarına açılma eğiliminde olmaları, hatta okullarında veya işyerlerinde açığa çıkma eğiliminde olmaları, ancak her zaman ailelerine açılma eğiliminde olmamalarıdır. Dolayısıyla, verilerimiz insanların %60'ının ailelerine, birinci derece yakınlarına cinsel yönelimlerini ve %40'ının cinsiyet kimliklerini açıklamadığını göstermektedir. Bu sayılar kendi başına çok şey söylüyor, LGBTİQ yetişkinleri ile ailenin diğer üyeleri arasındaki aile ilişkileri hakkında, çocuk, kardeş veya ebeveyn fark etmeksizin.

Ancak aile içindeki bu küçük görünürlük bile aile içi şiddet dediğimiz, büyük miktarda şiddeti de beraberinde getiriyor. Yakın zamanda dünyanın bu bölgesinde bir anket yaptık ve bu anketin bulguları LGBTİQ kişilerin %40'ının aileleri içinde fiziksel şiddete maruz kaldığını gösterdi. Ayrıca çoğu, bu şiddetin bir aile üyesi tarafından gerçekleştirildiği ve ailelerini utandırmak istemedikleri veya durumlarının daha da kötüleşeceğinden ve daha fazla şiddete maruz kalacağından korktukları için vakaları bildirmediler. Bu vakaları rapor edecek kadar cesur olanlar, kurumlar içinde büyük bir damgalama ve ayrımcılıkla karşı karşıya kaldılar. Aile üyelerinin onları dövmede haklı oldukları ve bir bakıma eşcinsel ya da LGBTİQ oldukları için onları cezalandırmakta haklı oldukları söylendi. Ve bu, bu bölgedeki genç ve yetişkin LGBTİQ'lar için benzer bir gerçektir. Elbette bu, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğinin edimliliği (performatifliği) veya dışavurumu ile uyumludur. Dolayısıyla hem anketten hem de destek gruplarından elde edilen ampirik verilerden çıkardığımız bulgular,

cinsiyete daha fazla uymayan veya erkek olarak bu geleneksel cinsiyet rollerini üstlenmeyen insanların -ki erkek dediğimde, trans olmayan, doğuştan gelen cinsiyete sahip (cis) erkekleri ve trans olmayan, doğuştan gelen cinsiyete sahip (cis) kadınları kastediyorum- sadece toplum içinde değil, aynı zamanda ev ortamında da daha fazla şiddete maruz kaldıklarını göstermektedirler. Özellikle daha geniş aile birliklerinde, yani çekirdek ailede değil de, daha geniş ailelerde durum böyledir. Dolayısıyla, bu şekilde, erkeksi (butch) lezbiyenler veya kadınsı (femme) geyler veya cinsiyet ikiliklerine uymayan transseksüel insanlar, damgalanmaya, fiziksel, psikolojik/sözel vb. tür şiddete çok daha fazla maruz kalmaktadırlar.

Burada bağlantı kurmak istediğim başka bir şey de açılma ve şiddet tabii ki... İçinde yaşadığımız bağlamı anlıyoruz. Yani, yetişkin bir LGBTİQ kişi kendi çevrelerine eşcinsel olarak açıldığında, örneğin işte veya başka sosyal çevrelerde eşcinselliğini açıkladığında, destek gruplarına erişimleri vardır. Yetişkin LGBTİQ aile üyeleri için ise ebeveynleri oldukça yaşlıdır, bu nedenle teknolojiye, internete çok fazla erişimleri yoktur ve hiçbir şekilde desteğe erişimleri yoktur. Yani yetişkin bir LGBTİQ eşcinsel olarak açıldığında anne-babasının ya da aile üyelerinin de kendilerini açmaya zorluyor. Çoğu zaman bu insanlar çok geleneksel, homofobik, transfobik, desteksiz ortamlarda bulunuyorlar. Ve ailedeki LGBTİQ ve LGBTİQ olmayan üyeler arasındaki tahammülsüzlüğü veya hoşgörüsüzlüğü artıracak ortamlarda bulunuyorlar.

Ayrıca konuşmayı Gökkuşuğu Ailelerine doğru da taşımak istiyorum. Son yıllarda gökkuşuğu diye adlandırılan ailelerin sayısı artıyor. Böylece bölgede giderek daha görünür hale geliyorlar. Bununla birlikte, şu anda tüm bölgede aynı cinsiyetten birliktelikleri tanıyan, ancak aynı zamanda çocuklar için ortak velayeti de tanıyan tek bir ülkeye sahibiz. Diğer tüm ülkeler arasında artık eşcinsel birlikteliği tanıyan iki ülke daha var, ancak onlar ortak velayeti tanımıyorlar. Yani çocukları doğuran bu ortaklar, aslında çocuğu doğurmayan eş, daha sonra o çocuğun velayetini almak konusunda yasal olarak korunmuyor. Örneğin, ayrılırlarsa veya yaşamın başka bir bağlamında, birlikte kalsalar bile, okula erişmek veya çocukla seyahat etmek vb. için bu gökkuşuğu ailelerine hayatı özgürce ve onurlu bir şekilde yaşamakta ve diğer ebeveynler veya diğer heteronormatif ailelerin yaptığı gibi diğer tüm haklardan yararlanmakta büyük bir yük getirmektedir.

Gördüğümüz bir diğer sorun ise bir LGBTİQ ve bir LGBTİQ olmayandan oluşan ailelerin içindedir. Örneğin hetero evlilikte kişinin trans, lezbiyen olduğunu ya da ne olmadığını gerçek hayatta ortaya çıkarması durumunda, bunların hemen hemen tamamı boşanma işlemleri sırasında, cinsel yönelimlerinden veya cinsel kimliklerinden veya eşcinsel olduklarını ortaya çıkarmalarından dolayı kendi öz çocuklarını kaybedecekleri tehdidi de dâhil olmak üzere ciddi şiddete maruz kalmaktadırlar. Boşanmış LGBTİQ ebeveynlerin çoğu bu tehditlerle ve çocuklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Hatta LGBTİQ ebeveynlerin

sadece çocuklarının velayet hakkına sahip olmak için hayatlarını LGBTİQ olarak yaşamamaya karar verdikleri vakaları bile belgeledik. Çünkü bu bölgenin hâlâ oldukça homofobik, transfobik, bifobik, lezbofobik olduğunu unutmamalıyız.

Yakın zamana kadar yasal bir korumamız yoktu. Şimdi, ayrımcılıkla mücadele yasalarında veya cinsel yönelimi ve cinsiyet kimliğini tanıyan nefret suçlarında bir artış var. Ancak bu hâlâ yeni bir durum ve uygulama hâlâ eksik. Bu nedenle, bu ebeveynler, vakalarıyla ilgilenen sosyal hizmet uzmanının damgalanmasına maruz kalıyorlar. Ve tabii ki, “normal” olmayan, heteronormatifin ötesinde veya homonormativitenin ötesinde olan, örneğin çok eşli, ya da çocuklarla çok eşli bir ilişki ya da üç ebeveynli veya dört ebeveynli gibi daha fazla ebeveynli ailelerin olduğunu söylemeye gerek yok. Bir çocuğa birlikte ebeveynlik yapanlar, buna en çok maruz kalanlardır ve elbette hiçbir şekilde yasal olarak korunmamaktadırlar. Çünkü Slovenya hariç, hâlâ birlikte yaşamayı tanıyan ve bu insanlar için birlikte yaşama veya başka herhangi bir ev koruması temelinde haklar tanıyan yasalarımız yok. Ve elbette, toplumdaki damgalama -kültürel, sosyal ve politik damgalama- içinde, bu aileler hâlâ kenarlara itiliyor ve hizmetlere, haklara erişimleri ve sonuçta hayatlarını tam potansiyelle ve onurlu bir şekilde yaşamaları kısıtlanıyor. Ve bu segmentte, çocuklarını cinsiyet ikiliğinin ötesinde yetiştirmeye karar veren LGBTİQ ebeveynlerin de yine damgalandığını söylemeye gerek yok. Çünkü artık birçok ebeveyn, çocuklarını cinsel organları ile gelen cinsiyet rollerine empoze etmeden büyütme kararı veriyor, ancak daha çok ikili olmayan bir anlamda yetiştiriyorlar. Ve büyüdüklerinde kim olduklarına çocukların karar vermelerini bekliyorlar. Bu ebeveynler yine damgalanmaya ve görünmezliğe maruz kalmaktadırlar.

Gelecekte ne görmek istediğimize dair birkaç tavsiye ile burada bitireceğim. Şöyle ki, bir hareket olarak, aile içindeki LGBTİQ yetişkin bireylerin herhangi bir aile üyesi olarak saygı gördüğünü görmek için mücadele etmemiz gerekiyor. Ebeveyn, çocuk veya kardeş olarak, toplumumuzun herhangi bir üyesi olarak tüm haklardan yararlanmalıdırlar. Eğer onlar ebeveynseler, toplumumuzdaki diğer ebeveynler gibi tüm haklardan yararlanmalıdırlar. Ortak velayete ve yasal korumaya erişimleri olmalıdır. Normatif olmayan farklı aileleri, ikiden fazla ebeveynlerden oluşan aileleri tanıyacak yasalar görmemiz gerekiyor. Sınırların ötesinde ebeveyn haklarına saygı gösterilmesini görmeliyiz. Dolayısıyla, örneğin bu haklar Slovenya’da kabul edilirse, Batı Balkanlar ve Türkiye bölgesinde onların haklarına saygı duyulacağını görmemiz gerekiyor. Ve dediğim gibi, cinsiyet ikiliğine dayanmayan farklı ebeveynlik modellerine saygı duyacak toplumlar yaratmak gerekmektedir.

Cihan Hüroğlu: Teşekkürler Biljana. Şunu eklemek istiyorum. Bu bilgiler elbette, Türkiye için de çok geçerli, hepsini dinlerken, gerçekten burada da hissettik. Bütün LGBTİ+ örgütlerinin Türkiye’de uğraştığı meseleler de bunlar. Maalesef istatistik konusunda çok eksikiz. Özellikle çocuklu ya da çocuksuz LGBTİ+ların aile deyimleri konusunda. Örgütlerin bilgi toplaması oldukça zor. Zaten bu konu ile ilgili anket

yapmak genel olarak zor. Küçük bir hatırlatma yapmak istiyorum. 2014 yılında SPoD olarak bir internet anketi yapmıştık. Yaklaşık 4 bine yakın LGBTİ+ya ulaşabilmiştik ve sosyal-politik ihtiyaçlar üzerine sorular sormuştuk. Bunlardan bir tanesi de aileye açılmayla ilgiliydi. Ortaya çıkan sonuç, yani sadece internetten ulaşabildiğimiz bir kesim bu, üçte bire yakın katılımcı "ailemden en az bir kişiye açığım" diyebilmişti. Yaklaşık 4 bin LGBTİ+ katılımcının üçte birinin Türkiye'de ailelerine açık oldukları, en azından ailelerinden bir kişiye açık oldukları bilgisiydi. Bu beni çok şaşırtıp cesaretlendirmişti, çünkü bugün geldiğimiz noktada yasal kısıtlamalar çok daha kötü bir yerde, Türkiye bu konuda geriye gidiyor ama sosyal olarak, kültürel olarak çok daha yaygın bir bilinç söz konusu. Bunu pek çok yerden, sosyal medyadan biliyoruz. Genel farkındalığın Türkiye'de artması söz konusu. Bütün yasal zorluklara rağmen, örgütlerin daha çok istatistik toplayıp kampanya davalarıyla, Türkiye'deki sorunlara daha fazla dikkat çekileceği bir aşamaya gidiyoruz diye umuyorum. Şimdi sözü Tor'a vermek istiyorum. Tor İsveç'te kendi aile deneyimini bize aktaracak ve kendi perspektifini yansıtacak. Tor, söz senin.

Tor Billgren

Adım Tor Billgren. Bir oğlum var, adı Atle. Bu eski bir İskandinav adıdır ve oğlum iki gün önce yedi yaşına girdi. Bu sunumu üç bölüme ayıracağım. İlk önce kendim hakkında kısa birkaç şey söyleyeceğim, ardından İsveç'teki eşcinsel hakları hakkında bir zaman çizelgesi vereceğim ve son olarak da size ebeveynliğe giden yolumdan, yolumuzdan bahsedeceğim.

1976'da İsveç'in güneyinde doğdum. Üniversitede Gazetecilik ve Almanca okudum. 2000 yılından bu yana serbest gazeteci ve radyo yapımcısı olarak çalışıyorum. Benim ilgi alanlarım sanat, çağdaş dans ve LGBT sorunlarıdır. 2016'dan beri Malmö Operasında çevirmen olarak çalışıyorum. 2000'den beri Erik adında bir adamla birlikteyim. Ve 2002 aşağı yukarı eşcinsel olduğumu açtığım zamandır. 2009 yılının Ocak ayında ise birlikte yaşamaya başladık.

İsveç'te eşcinsel hakları üzerine kısa ve çok özetlenmiş bir zaman çizelgesi:

1944: İsveç'te eşcinsel eylemler suç olmaktan çıkarıldı.

1977: Eşcinsellik artık bir hastalık olarak değerlendirilmeyordu.

1987: Eşcinseller ayrımcılıkla mücadele yasalarıncı korundu.

1995: Sivil partnerlik, birliktelik yasası çıkarıldı.

2003: Eşcinsel çiftlere, çocuk evlat edinmede heteroseksüel çiftlerle aynı haklar verildi.

2005: Lezbiyen çiftlerin üreyebilmeleri, çocuk sahibi olabilmeleri için devlet hastanelerinde bedava hizmet sağlandı.

2009: Evlilik Kurumu cinsiyetten bağımsız hale geldi ve aynı zamanda İsveç Kilisesi eşcinsel evlilikleri kutsamaya karar verdi.

Eşcinsel evlilikleri de kutsayan bazı bağımsız kiliseler mevcuttur ve kimi diğerleri de bunu yapmamaktadır. Bazı rakamlar vermek istiyorum. Şu anda İsveç'in nüfusu 10 milyon kadar ve 2019'da resmi istatistiklere göre 3719 çocuk aynı cinsiyetten ebeveynlere kaydedildi. Bu çocukların %8'inin ebeveynlerinin ikisi de erkek, %92'sinin ebeveynlerinin ikisi de kadındır. Bu rakamlar muhtemelen çok daha yüksektir.

Ebeveynlik yolculuğuna geçelim. İlişkimizin ilk yıllarında Erik ve ben çocuk meselesinden bahsetmiştik, ancak pek ciddi değildik. Bunu derinlemesine tartışmadık. Kendi aramızda bazı örnekler vardı. Örneğin, bir kız arkadaşıyla ergenlik çağında bir çocuğu olan radyo evindeki yaşlı bir meslektaşım; ayrıca Erik'in çalıştığı işyerinde bir bilimadamı olan ve kız arkadaşından iki çocuğu olan eşcinsel bir adam olan bir profesör vardı. Bu örneklerin bize ilham verdiğini pek söyleyemem ama böyle bir olasılığın varlığını bilmek güzeldi.

2012 yılı civarında, bir partide arkadaşımızın biri bize yaklaştı ve ortak bir çocuğumuzun olup olmayacağını açıkça sordu. O aşamada biz yakın arkadaş değildik, sadece tanıdık. Ama birbirimizi daha iyi tanımaya karar verdik. Konuyu tartışmak ve bunu yapmaya hazır olup olmadığını anlamak için birlikte çok zaman geçirdik, akşam yemekleri yedik ve yolculuklara çıktık. Altı ay sonra denemeye karar verdik. Anne 39 yaşlarındaydı. Gerçekten çocuk sahibi olmak istiyordu fakat doğru insanla karşılaşmamıştı ve muhtemelen bu yüzden bize bu teklifi yapmaya karar verdi. Bunu yapay dölllenme yöntemi ile yapmaya karar verdik. Ayrıca Erik'in biyolojik baba olması gerektiğine karar verdik, çünkü biyolojik baba olma dürtüsü benden daha çoktu. Annenin evinde buluşmaya başladık. Ayda bir defa birlikte akşam yemeği yiyor ve biraz şarap içiyorduk. Sonra anne adayı yatak odasına gidiyor, Erik ve ben ise numuneyi alıp ona veriyor, iyi geceler diliyorduk. Dört-beş denemeden sonra başarılı olduk. 2013 yazında olumlu bir sonuç aldık; anne adayı kadın hamileydi. İlk yıl daha büyük bir apartman dairesine taşınmaya ve birlikte yaşamaya karar verdik. Erik ve ben daha büyük bir apartman dairesi satın aldık ve anne hesaplanan doğumdan yaklaşık bir buçuk ay önce bu daireye taşındı.

Hamilelik sırasında hastaneler, ebeler ve doktorlarla yapılan tüm görüşmeler çok sorunsuz geçti. Üç ebeveyn olduğumuz gerçeği soru ve yorum almadan kabul edildi. Sağlık personeli, bunun olası bir aile formu olduğunun çok iyi farkındaydı. Hamilelik boyunca herhangi bir düşmanlık veya kötü niyetle karşılaşmadık. Atle doğumu sırasında hem Erik hem ben doğum odasına kabul edildik. Doğum sırasında ortaya çıkan birtakım komplikasyonlardan dolayı bebeği müdahale ile çıkarmak zorunda kaldılar ama her şey yolunda gitti. Erik narkoz gazını vermede yardım etti, ben de müzik çaldım. Çocuğumuz 2 Nisan 2014 gece yarısından hemen sonra Aretha Franklin'in müziği ile dünyaya geldi. Hiçbirimiz dindar olmadığımız için geleneksel bir vaftiz törenimiz olmadı. Üç ayrı aileden gelen misafirlerimiz ve birçok arkadaşımızla bir teknede isim verme töreni yapmaya karar verdik. Bu tür isim

verme törenleri İsveç'te oldukça yaygındır. Atle bir buçuk yaşındayken anaokuluna başladı, bu da çok sorunsuz ve olumlu bir deneyimdi. Geçen yıl okul öncesi sınıfına başladı ve bu sonbaharda birinci sınıfa başlayacak. Zaman geçiyor, Atle hızla büyüyor. Küçük çocuğunuzun giderek büyümesi korkutucu bir duygu. Ama aynı zamanda gün geçtikçe daha da akıllı oluyor.

Benim deneyimim çok olumlu oldu. Aynı durumda olan ve yetkililerle, hastanelerle, okullarla ve diğer ebeveynlerle tatsız karşılaşmalar yaşayan insanların örnekleri var. Ama kişisel deneyimim çok, çok iyi oldu.

Cihan Hüroğlu: Teşekkürler Tor. Karşılaşabilecek pek çok sorunun bu örnekte elenmiş olması bizlere en azından umut veriyor, ama eminim soru cevaplarda daha tartışılacak kısımlar da olacaktır. Ben sözü şimdi aleks'e vermek istiyorum. aleks Berlin'den katılıyor. Bize kendi aile deneyimini ve Almanya'daki durumu aktaracak. aleks, söz senin.

aleks

Ben Berlin'de yaşıyorum ve bir göçmenim. Amerika Birleşik Devletleri'nde büyüdüm. Ben karma bir birinci-ikinci nesil Letonyalıyım. Yani Avrupalı köklerim var diyelim ama tabii ki beyazlığımdan dolayı doğduğum ülkede ırkçı bir ayrımcılığı ve "ötekileştirilme"yi deneyimlemedim. Berlin'de bir toplulukta, işgal edildikten sonra edinilmiş bir evde yaşıyorum. Mietshäuser Syndikat adlı bir Alman kuruluşu var ve insanların konutlara, evlere veya diğer yaşam alanlarına yerleşmelerinde yardımcı oluyor. Yaşadıkları yerleri edinmelerine yardımcı oluyor. Para, ilk önce Almanya'daki birçok projede birikiyor. Biz de kiramızın bir parçası olarak bu organizasyona geri ödüyoruz, böylece benzer formdaki başka yaşam projelerini besleyip destekleyebiliyorlar.

Ben bir çocuk yetiştiriyorum. Ortak ebeveynlik yapıyorum. Bunu yapma şeklimiz o kadar da geleneksel değil sanırım. Biz çekirdek bir aile değiliz. Bizim durumumuzda çocuktan esas olarak kesinlikle sorumlu olan iki ebeveyn veya iki kişi var. Ayrıca yeni bir şey olmadığını düşündüğüm bir şey var: Çekirdek aileden önce insanların nesiller boyu ebeveynlik yapma şekli buydu. Etrafımızda sadece yetişkinler olarak bizi değil, çocuğumuzu da destekleyen çok sayıda, sevgi dolu ve şefkatli insanlar var. Çocuk bakımında ya da doğumdan sonra organizasyonla ilgili konularda ya da bunun gibi şeylerde bize yardım ederek bizi destekliyorlar ve aynı zamanda çocuğu da destekliyorlar. Cesaret verici feminist rol modellere, çocuğumuzla bizden bağımsız bir ilişkisi olan, politik ve kişisel olarak ilişkili olduğumuz yetişkinlere sahip olma durumunu çok önemli buluyorum.

Genç bir eşcinsel olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşadığım Letonya komünitesinde herhangi bir potansiyel rol modeli aradım, ancak bulamadım. Çünkü bu komünite çok izoleydi. Büyükanne ve büyükbabalarımız, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Letonya'dan göç ettiklerinde, sanırım, bir yuva hissini sürdürmek istiyorlardı. Bu nedenle buraya birlikte göç ettiler ve Birleşik Devletler'de bu çok sıkı örülmüş göçmen komünitesini oluşturdular. Ama aynı zamanda Kanada'da, Avustralya'da, başka yerlerde ve dünyanın göç ettikleri dünyanın diğer yerlerinde de böyle yaptılar. Bu bağlamda ebeveynlik hakkında düşünmenin çok ilginç olduğunu düşünüyorum: sadece çekirdek modelden uzaklaşmak adına değil, aynı zamanda homonormatif bir modele girmek zorunda olmamak ve değişim olasılığını açık tutmaya da dair. Eşcinsel insanlar olarak ilişkilerimizin nasıl yürüdüğünü ya da eşcinsel insanlar olarak seçilmiş aileyi nasıl oluştururuz konusunu da çok düşünüyorum. Biyolojik ebeveynlere verilen bir tür kökleşmiş, sosyalleşmiş meşruiyetten kopmayı çok önemli ve güzel buluyorum. Bunu yeniden düşünmek, yeniden çalışmak ve kan bağı veya fiziksel bir ilişkiyle ilgisi olmayan ancak birbirimizi seçmekle ilgili olan ilişkilerde meşruiyet hakkında düşünmek, bunlar eşcinsel insanlar olarak seçilmiş aileyi oluştururken yaptığımız şeylerdir.

Her neyse, bunu çocuklara ve çocuk yetiştirmeye nasıl uygularız? Ve bu güveni çocuğa nasıl veririz? Ve bu arada, bizim dediğimiz gibi "gerçek dünya" ile karşı karşıya gelirken, kim bize sürekli meydan okuyor? Örneğin, kolektifte 2019 yılında, tesadüfen, planlamadan, bir yılda beş çocuğumuz oldu. Toplulukta, evde büyük bir büyüme oldu. Bu durum ebeveynlik ve insanların farklı ebeveynlik tarzlarının nasıl birbirine uyduğu veya uymadığı ile ilgili birçok ilginç soruyu gündeme getirdi. Bu tür bir toplulukta yaşamak, farklı insanların ihtiyaçları, istekleri ve bunların nasıl birleştirileceği konusunda çok daha fazla müzakere ve çok daha fazla konuşma olması anlamına gelir. Daha küçük bir birimde, akılda tutmanız gereken daha az insan olur. Yani, işin içinde ne kadar çok insan varsa, dönüştüğü şeyin mekanizması, makine, o kadar karmaşık hale gelir. Ve bu beş çocuğa aynı anda sahip olmanın, daha önce de söylediğim gibi, döndüğü çok ilginç ve çok açık halde topluluk içinde yaşama fırsatına sahip insanların nasıl çocuk yetiştirdiğini ve çocuk yetiştirmeye devam ettiğini düşündüğüm hale geldi. En azından çevremizde, çoğu ebeveyn ya da aile, çekirdek aile şeklinde yaşamaktadır. Dolayısıyla kardeş sahibi olmanın ne anlama geldiğini, daha büyük çocuklara sahip olmanın veya daha büyük ve daha küçük çocukların bir karışımının birlikte büyümesinin, birbirlerini etkilemesinin, birbirinden öğrenmenin ne anlama geldiğini düşünmek çok ilginç hale geldi.

Bu tür bir toplulukta yaşamanın ebeveyn olarak da inanılmaz faydaları var çünkü partnerim ve ben çocuk sahibi olmadan önce benlik duygusunu, kendimize zaman ayırmayı ve ebeveynliğin ötesinde kimliğimizi korumayı çok düşündük. Yaş olarak 30'larımın sonlarındayım, bu yıl 38 yaşına giriyorum ve kesinlikle annemin

yaşındakilerin ait olduğu kuşakta ebeveynlik ve aile fikrinin daha çok fedakârlık fikri etrafında şekillendiğini düşünüyorum. Ve kişisel sınırları anlayamamak, onları ifade edememek, neyin mümkün olduğu konusunda pazarlık yapmamak... Duygusal ve ev içi emeğin büyük bir miktarının kadınlar veya kadın olarak sosyalleşen insanlar tarafından yapılması bugün de devam ediyor, benim gibi trans ve kendini ikili cinsiyet rejiminin sunduğu kadın ve erkek kategorilerinin içinde tanımlamayan insanlara nazaran. Peki, geleneksel rollerden ayrılma girişiminin olduğu bu birbiriyle bağlantılı ya da birbirine benzeyen insanların oluşturduğu gruplarda durum nasıl görünüyor? Girişim diyorum çünkü bunun gerçekten yüzde yüz mümkün olduğuna ya da olmayı hedeflediğimiz kadar özgür olduğumuza inanmıyorum. Cinsiyet, meşruiyet ve ebeveynlik söz konusu olduğunda hâlâ farklı türde normatif düşüncenin boyunduruğu altında mücadele ettiğimize inanıyorum.

Sanırım bu beni daha ileri bir noktaya getiriyor, ki bu dile getirmek istediğim şey: çocuk yetiştirmede rıza, sınırları oluşturma ve müzakere konusu gibi bir şeye benziyor. Çünkü daha önce de söylediğim gibi, biz başkalarının çocuk yetiştirmesine, toplumun, aile olmanın ne anlama geldiğine dair fikirlerine doğru sürekli olarak ittirilip zorlandık. Açığa çıkmak ve karşı koymak için zaten büyük bir güç ve kararlılık gerektiğini düşünüyorum... Herkesin açılması gerektiği düşüncesinde geçmişteki duruşumu kesinlikle değiştirmiş olsam da açılmamak için meşru olan birçok neden olduğuna da inanıyorum ve bunu anlıyorum. Örneğin bizim çocuklarımızdan biri, ev çocuklarından biri, şimdilerde her çocuğun bir annesi ve bir babası olduğu fikriyle çok ilgileniyor ve bu bir anne ve bir baba fikrini tekrarlamaya devam ediyor. Ne var ki, bizim evimizde bu doğru değil. Bazı çocukların hiç anneleri yok, babaları var ve bazı çocukların -çocuk yetiştirme işine gerçekte kaç kişinin katıldığına göre- üç ebeveyni var. Ancak bunun için Berlin, Almanya, hatta Almanlar için yasal çerçeve var mıdır? Ki bu hususta göçmenlerden bahsedemiyoruz bile çünkü elbette yaşadığımız ülkenin yasal çerçevesi gibi yaşadığımız ülkeye farklı erişimlerimiz var. Almanların bile bu şekilde çocuk yetiştirmenin yasal dayanağına sahip olmak için üç ebeveyn kümesine girebilmesi mümkün değildir ve evet, bu sıkıntılıdır.

Nihayetinde, bu biyolojik meşruiyet fikrinden dolayı, biyolojik olarak dâhil ve ilgili olmayan ancak duygusal olarak çok ilgili olan, organizasyonel ve gerçek bakım, gerçek ilişki düzeyinde çok ilgili olan insanlar risk altındadırlar. Çocukların yetiştirilmesine katılan tüm yetişkinler çok naziktir ve kesinlikle çocuğun iyiliğine adanmışlardır. Ve evet, çiftler ayrılır, değil mi? Ebeveynler boşanırlar. Bu eşcinsel insanlarda da olur. Peki, bir kişi kâğıt üzerinde devlet tarafından meşrulaştırılırken diğer kişi meşru kılınmadığında veya üçüncü kişi veya dördüncü kişi meşru kılınmadığında bu nasıl görünür?

Çocuk yetiştirmedeki bu rıza fikrinin neye benzediğine dönersek, bunu düşünmeyi çok ilginç buluyorum. Bir yetişkin olarak, şu anda on altı aylık olan çocuğumun

gelişimsel olarak kendine bakamayacak durumda olduğunu biliyorum. O bağımlı bir birey ama yine de bir bireydir. Kişisel olarak dengeyi bulmanın çok zor olduğunu düşünüyorum. Çünkü ebeveynliğin birçok farklı şekilde görülebileceğini düşünüyorum. Yargılamak yerine, ailem için doğru olanı bulmaya çalışıyorum ve bu konuda diğer ebeveynlere nazaran daha farklı bir konumdan konuşuyorum. Çünkü bence ebeveyn olarak yargılandığını hissetmek çok kolay ve buna dair bir korku söz konusu. Elimizden gelenin en iyisini yapmak istiyoruz. Elimizden gelenin en iyisini yapmaya kendimizi o kadar adadık ve buna yatırım yaptık ki, herhangi bir hata veya başarısızlık hissi acı vericidir. Değil mi? Bence birçok ebeveyn bununla kendini bağdaştırabilir.

Sizinle konuşamayan, bedeninin kendisine ait olduğu fikrini henüz anlamayan bir insana rıza pratiği yaptırmak nasıl bir şey? Bedeni ve bunun gibi şeylerle ilgili olarak ne olduğu konusunda seçimlerin olması? İnsanların birbirleriyle olan ilişkileri, birbirleriyle konuşma biçimleri söz konusu olduğunda, aynı zamanda birbirlerine bakışları, selamlaşma şekilleri, fiziksel olup olmamaları, daha doğrusu birbirleriyle olmaları konularında Almanya’da ve Berlin’de yaşayan, kültür şoku yaşayan diğer insanlarla çokça konuştuğum bir şey bu. Bir çocuğa duygularını ifade etmeyi öğretmek ne demektir? Örneğin, bir kişiyi görmenin sevinci ve örneğin vücut teması söz konusu olduğunda, kendi kararlarını verebilmeleri konusunda onu yönlendirmek gibi. Mesela “Git büyükannene sarıl, seni gördüğüne çok sevindi” gibi bir öneride bulunmak yerine. Çocuğun dünya deneyimine önem vererek, sezgilerine ve hislerine güvenmelerini sağlamak ve çocuklara, diyelim ki şefkat göstererek “karşılığını öde” ya da “iyi davranış” veya “güzel davranış” hususlarında onlara nasıl davranması gerektiği ile ilgili olarak bir mal parçası gibi davranmamak. Yani demek istediğim, iyi davranış değil, temelde diğer insanları memnun etmek... Sevilebilir olmanın ne anlama geldiğine dair fikir gibi. Büyük duygularınız ve zorluklarınız olduğunda bile... Ve bir ebeveyn olarak, benim bile çocuğumdan tam şefkat veya sarılma talep etme hakkım yoktur. Bu fikri yaymaya ve bunun hakkında diğer ebeveynlerle konuşmaya çalışmak ve aynı zamanda, bunun mümkün olduğu konusunda bir tür sınırlar veya engeller koymasına gereken bir sorumlu yetişkin olmak. Yani evet, bunu toplulukta yapmayı çok ilginç buluyorum ve bence bu tür bir yaşam tarzı, çocuğumuzla ve birbirimizle girmek istediğimiz müzakere türü için de bizi büyük çapta hazırlar.

Son bir nokta olarak, eşcinsel insanlar olarak gerçekten heyecan verici ve cesur olduğunu düşünüyorum, ancak ailelerinde belki çok eşli olan veya çekirdek aile olmayan düzenlemelerde olan cis (trans olmayan) arkadaşlarımdan da bahsetmeliyim. Normu değiştirmeyi ve buna meydan okumak için, çok fazla karşı koyma ve buna karşılık da çok fazla “ilerleme” dalgası olacağını hissediyorum. Sezгим, çocuğumuz için, sadece onları seven ve cinsiyet kimliğimizin ilgisiz olduğu ebeveynler olduğumuz bir gerçekliği oluşturabileceğimiz güçlü bir ev hayatına sahip olacağımız yönündedir...

Cihan Hüröğlü: alesi'in sunumu zihnimizi açtı. Türkiye'de de aslında seçilmiş ailelerle yaşayan pek çok insan var, çocuklu aileler de var. Türkiye'de yasal meselelerde özellikle çocuk konusu gündeme geldiğinde bildiğiniz gibi bütün dikkatler üzerimize çekiliyor. Bu konunun kısaca açılması bile, LGBTİ+ hareketi ve çevresindeki bütün kurumlara yönelik ciddi bir tepkiye yol açıyor. Dolayısıyla seçilmiş ailelerle yaşamın Türkiye'de yaşanılabilirliği olduğunu bildiğimiz halde, görünürlüğü pek mümkün olamıyor. Ama buradaki deneyim aktarımı, hepimize çok güzel bir esin kaynağı oldu. Ne tür aileler olduğu, seçilmiş ailelerin de kurulabileceği, nelerin mümkün olabileceği hakkındaki deneyimler, bu deneyimleri halihazırda yaşayamayanlar için bence çok fikir açıcı oldu. Sözü burada Azize'ye devretmek istiyorum. Azize Diyarbakır'dan katılıyor bugün. Kendisinin aile deneyimlerini dinleyebilmemiz için kendisine söz vermek istiyorum. Söz Azize'de.

Azize Çağan

Merhaba Azize Çağan ben. Müzik öğretmeniyim. LGBT ailesini, tam anlamıyla kendi ailemizi kurmak adına erken emekli olmak zorunda kaldım. Tabii çok geriden başlamak gerekiyor. Ben on iki kardeşli bir ailede dünyaya geldim. Diyarbakır asıllıyız. Şu anda da Diyarbakır'dayım. Ailede tek üniversite okuyan benim. Bunun avantajlarını da gördüm. Bu arada LGBT bireyi olduğumu ilkokulda fark ettim. Çok erken fark ettim kendimi, öyle yaşadım. Üniversiteyi bitirip, yaşama atıldıktan sonra, tabii o dönemler, partner bulmak biraz zordu.

Daha sonra İstanbul'da Fransız biri ile tanıştım, o benim eşim oldu daha sonra... Tanıştıktan bir yıl kadar sonra, benim yaşım ileri olduğu, onun da yaşı belli bir yere geldiği için, çocuk yapmaya karar verdik. Çocuk yapmak için çok uğraştık. Beş defa İspanya'ya gitmek zorunda kaldık. Sebebi İspanya'nın daha ekonomik olmasıydı. Kıbrıs yakınımızda olmasına rağmen gidemedik, oldukça pahalıydı. İspanya'ya beş defa gitmemizin nedeni de şu, ilkinde eşim tek başına gitti. İkincide benim de gelmemi istediler, ben de gittim, niçin çağırıldılar hâlâ anlamış değilim, çok iyi bir açıklama da getirmediler. Ama bu arada gidip gelmeler ekonomik anlamda çok ağır gelmeye başladı. Eşimin annesi bize Fransa'dan ciddi anlamda yardımlarda bulundu. Yoksa bizim beş defa gitme şansımız çok zor olurdu, çünkü işlemi 38 saat önce bize bildiriyorlar, İstanbul'da da bazı tıbbi işlemler yapılıyor. Bu arada işlemlerde gizliyoruz kendimizi. Yumurta çatlama dönemini görmeye gittiğimizde hastaneye; eşinin nerde diye bakmalar, lezbiyen olduğumuzu hissedince kısa cevaplar

ve onaylanmama hisleri gibi. Üstelik devlet hastanesine de gitmiyorduk, orada daha fazla sorgulamalar vardı. Biz yumurtanın çatladığını İspanya’ya bildirdiğimiz zaman, İspanya bize “Hemen 38 saat içinde biletinizi alın, gelin” diyorlar. Kolay değil yani bundan hemen 38 saat içinde bilet almak, Türkler daha iyi bilir... Ve sonra anladık ki İspanya bize hoş olmayan şeyler yapmış yani eşimin doğurganlığı gayet normal, her şeyi normal ama sırf ekonomik kazançları adına bu süreci uzatmışlar. Biz artık vazgeçtik beş defa denedikten sonra.

Eşimin kardeşinin sevgilisi çok düzgün, çok güzel bir insan, müzisyen, çellist aynı zamanda, sanatçı bir arkadaşıymız. Onun sevgilisi bizim bu çabalarımızı gördükten sonra, o da çok genç bir arkadaştı, “Ben size sperm vermek istiyorum” dedi ve biz bu spermi ilkel yollarla alıp dışarıdan, kendimiz yapay döllene yaptık. Ve ilk denemede tabii ki çocuk oldu. İkincisini de aynı şekilde yaptık, o da ilk denemede başarılı oldu. Sonuçta iki tane çocuğumuz oldu. Bundan sonra da çekirdek ailemizin süreci başladı.

Benim ailem kadın olduğumdan dolayı, lezbiyenliğimi kabul etti yavaş yavaş. Belki erkek olsaydım çok zor olurdu, sonuçta benim ailem feodal bir aile.

Üç yıl Mersin’de yaşadık kızımızla. Kızımız üç yaşına geldiğinde Fransa’da okula başlamasını istedik. Tabii Türkiye’de de başlayabilirdi; ancak Türkiye eğitim sistemini ben bir öğretmen olarak çok iyi biliyorum. Kızımın kimseye yalan söylemesini istemediğim için, yalansız bir şekilde Fransa’da başlamasını istedik, çünkü o yaşta bir çocuk için yalan söylemek çok daha zordur. Çünkü Türkiye’de “Annen kim? Baban kim? Neden iki anne geliyor?” gibi sorular soracaklar. Bu sorulara maruz kalmamak için çocukları biz Fransa’ya götürmek zorunda kaldık. Kızım şu an 7,5 yaşında, oğlum 6,5 yaşında. Aralarında az yaş farkı var. Pauline ikinci çocuğu vakit geçirmeden yapmak istemişti. Çocuklar Fransa’da okula başladıktan sonra oradaki eğitim sistemini gördük. Çocukları Pauline’in mezun olduğu okul olduğu için oraya gönderdik. Katolik bir okul olmasına rağmen çocuklara hiçbir şekilde ayrımcılığa, dışlamaya maruz kalmadılar. Oysa Türkiye’de en iyi okulda bile olsaydı birtakım şeylere maruz kalacaktık. Dediğim gibi, “annen-baban kim” gibi şeyler. Çocuklar orada bu tür şeylere hiç maruz kalmadılar, çok doğal bir şekilde iki annelerinin olduğunu söyleyebiliyorlardı. Rahatlıkla okula gidip toplantılara girdiğimizi biliyoruz. Hatta söyle bir şey oldu: Anneler gününde Pauline’e hediye aldılar. Birkaç gün öncesinde öğretmen Pauline’e benimle ilgili bir şeyler sormuş. Benim Fransızcam pek iyi değil, benimle pek konuşmuyorlardı. “Acaba Azize’ye anneler gününde mi, babalar gününde mi hediye alalım? Nasıl istersiniz, siz nasıl iyi olacaksınız?” Yani bu soru beni inanılmaz mutlu etti. Bir öğretmenin bu kadar duyarlı oluşu. Üstelik Katolik bir okulda böyle bir duyarlılık... Çok mutlu oldum ben. Sonra babalar gününde olmasına karar verdik. “Fark etmez, ben hediyemi o gün alırım.” dedim. Bizim için öncelik çocukların bu duyguyu yaşamasaydı, hem anneler günü hem babalar günleri dolu olsun istedik.

Bunlarla böyle karşı karşıya kalınca ister istemez Türkiye'ye dönüyorsunuz, Türkiye'de üzüyorsunuz. Neye üzüyorsunuz? Benim burada pek çok eşcinsel arkadaşım var, çocuk yapmak istiyorlar, biliyorum. Benim şansım eşimin Fransız olmasıydı, yani Türk olsaydı, ki oldu daha önce, İngiltere'ye gitmeyi denedik sırf çocuk yapabilmek adına. İngiltere o dönemde vize vermedi, belki çok daha erken, farklı bir ailem olabilirdi. Neyse ki şu anda böyle bir ailemin olması güzel bir olay.

Size Juliet'in doğumundan bahsetmek istiyorum. Doğumundan önce İstanbul'da Şişli Etfal Hastanesine gittik. Ben ultrasonda çocuğumu görmek istiyordum. Beni çok kötü bir şekilde dışarı çıkardılar. Ben çok kötü oldum, çocuğu ben de görmek istiyordum. Türklere göre doğum yapacak olanın resmi eşi olmadığım için göremedim. Çıktık, fotoğrafı alınca tabii ben çok mutlu oldum. Arkasından Pauline doğum için Fransa'ya gitmek zorunda kaldı. Aslında bir hafta daha vardı doğuma, fakat doğum erken gerçekleşti. Sabahın dördünde bir telefon geldi "Çocuk dünyaya geliyor." diye. Ben onun yanında olmasam nasıl olacak... Çok hızlı bir şekilde Fransa'ya gittim. Beni kız kardeşi Paris'ten aldı ama gideceğimiz yer 1,5 saat uzaklıkta... Pauline'e doktorlar, "Artık bu doğumun yapılması gerekiyor. Tamam eşiniz gelmedi, yetişemedi ama bunu yapmamız lazım" diyorlar. O da "Lütfen 20 dakika daha izin verin" diye yalvarmış. Suni sancıyla olduğu için 20 dakika daha bekletiliyor doğum. Ben yetiştim 10-15 dakika sonra içeri girdim. İçeri girdiğimde beş-altı hemşire, iki doktor vardı. Hepsinin yüzünde gülücükler ve mutluluk ifadesi vardı, kendimi o kadar iyi hissettim ki... Ben Türkiye'den yetişmişim, Fransa'da böyle karşılandım, ne mutlu orada yaşayan insanlara! Şişli Etfal'i düşündüm, başka hastaneleri düşündüm veya başka arkadaşları düşündüm... Gözlerimden yaşlar aktı. Yaşların akmasının sebebi biraz kendi ülkemdi, biraz çocuğumun doğuşu... Bunlar çok güzel anlardı.

Şu anda çocuklarım Fransa'da eğitimlerine devam ediyor. Ben erken emekli olup yanlarına gittim, altı ay kaldım ama Fransızcanın zorluğu, kaldığım yerin çok küçük oluşu ve bazı özel sorunlar, beni oradan biraz uzaklaştırdı. Yani tabii gidip geliyorum çok sık bir şekilde. Bu arada resmî nikâh kıyma gereği duyduk, resmî nikâh çok önemli değildi ama bunu yapalı iki yıl oldu. Sebep de şu; benim daha rahat gidip gelebilmem, prosedürlerin ortadan kalkması adına bu resmî nikâhı kıydık. Resmî nikâh da çok hüznünlüydü tabii, oranın belediye başkanı "Ben burada ilk defa bir eşcinsel nikah kıyıyorum ve çok mutluyum sizin adınıza." dedi. Belediyeyi gül yaptıklarıyla donatmışlar. Böyle bir nikâhı nasıl hazırlayabiliriz derdindeler. Böyle bir dert ne güzel bir dert, keşke benim ülkemde de olabilseydi...

Fransa'da bu tarz şeyler görüp gelip burada böyle olmak, bir soğuk suya girip bir sıcak suya girmek gibi bir şey neredeyse. Kolay değil... Ama ben inanıyorum... Benim ülkemdeki birçok insan da çaba sarf edecek, hepimiz beraber tabii... Benim gibi eşcinseller çocuk sahibi olsunlar, isterlerse, aileleri olsun. Dediğim gibi, benim

tek şansım, eşimin Fransız olmasıydı. Eğer o Fransız olmasaydı, çocuğumun olması çok zordu.

Bu arada bir şey daha söylemek istiyorum. Biz çocuk sahibi olduktan ve çocuk sahibi olmanın ne demek olduğunu gördükten sonra, eşim bana şöyle bir teklif yaptı. "Biz de iki gey arkadaşına annelik yapalım, bunu yapmak zorundayız. Bize birileri sperm verdi, biz de aynısını, aynı şekilde eşcinsel iki arkadaş için yapalım." dedi. "Olur," dedim ben de, "sen nasıl istersen." Ve Fransa'da karşısına çıkan ilk gey çiftten sperm aldı ve hamile kaldı. Bana "İstersen bu hamilelik sürecinde benim yanımda olmayabilirsin, yani elimi tutmayabilirsin, yardımcı olmayabilirsin" dedi. Ben de "Benim böyle bir derdim yok, o çocuk bizim de çocuğumuz, öyle bir ayrım bizde olamaz zaten" diye karşılık verdim. Doğumuna kadar Fransa Bretonya'sına gittik, epey uğraştık o insanlar için. Orada şöyle bir yanlış yaptım. Cihan arkadaşımıza da söyledim bunu anlatırken. "Başka bir çift bulabilirsin" dedim, yani ben bunu söylediğimde eşimin bana şöyle demesi beni inanılmaz mutlu etti: "Düşünsene Tanrı bile," dedi ateist olmasına rağmen, "çocuklarda bir ayrım yapmıyor, herkes çocuk sahibi olabilir. Bu eşcinsel arkadaşları sen beğenmedin diye onların çocuğu olmayacak diye bir şey yok, karşıma ilk kim çıkarsa onun taşıyıcılığını yapacağım diye kendime söz vermişim ve ilk karşıma çıkan bu insanlar oldu" dedi. Aslında Pauline haklıydı, sosyalist bir insan Pauline, ben de öyleyim. Böyle bir ayrım hoş olmazdı, hele gey arkadaşlara hiç olmazdı. Onlara bir kız çocuğu verdi, kız onlarla yaşıyor. İlişkimiz yok denecek kadar az artık. Bizim çocuklarımızın donörleri dediğimiz gibi, Pauline'in kız kardeşinin sevgilisiydi. Onlar da bir çocuk yaptı. Donörümüzün bunların babası ben deme gibi bir durumu yok gayet saygı çerçevesinde bir ilişkimiz var. Çocuklara da gayet rahat anlatıldı bunlar. Arada sırada görüyorum "Merhaba" diyoruz birbirimize. Diğer insanlar gibi, diğer akrabaları gibi, enişte gibi ama biliyor çocuklarım bu yaşlarında, donörlerinin kim olduğunu. Bir yakınları oldukları için, kuzenleri oldukları için bu anlamda da bir problemimiz yok. Ben sadece "Şanslıymışım" diyorum. "Keşke Türkiye'de de herkes şanslı olsa" diyorum, başka da bir şey diyemiyorum.

Cihan Hüröglü: Çok teşekkürler Azize.

Soru-Cevap

Cihan Hüroğlu: Soru cevap kısmına geçiyoruz. Kavramsal bir soru geldi. Ben bununla ilgili kısa bir şey söylemek istiyorum: Sanırım ilk sunumda geçmiş, “Butch lezbiyen ve femme gey kavramları tam olarak ne demek?” denmiş. Hızlıca geçmek için ben söyleyeyim istedim. İngilizce’de kullanılan butch, genel toplumsal erkeklığe, erkeksiliğe atfedilen bir kavram. Femme de toplumsal kadınlığa, kadınsılığa atfedilen bir kavram. Dolayısıyla burada, LGBTİ+ ların ve daha çok lezbiyenlerin özelinde, toplumsal anlamda erkeksi olarak varsayıldığı ya da algılandığı durumlarda butch, kadınsı algılandığı durumlarda femme kavramı kullanılmış oluyor. Tabii bunlar aslında çok görece kavramlar. Neden bu kadar çok gündemimize düşüyor dersiniz, bu kavramlar partner uygulamalarında insanların kendilerini tanımlamak için çok kullandıkları kavramlar. Ama tabii bu sıfatlar aynı zamanda herkesin toplumsal cinsiyet ifadesi özelinde, yer yer kullanabileceği kendini tanımlama biçimleri.

Hemen teker teker diğer sorulara geçelim isterseniz. Öncelikle Tor ile başlayalım. İlk başta gelen sorular arasında, çocuğunuzu üç ebeveynli bir şekilde büyütmeniz ile ilgili, “Yasal olarak İsveç’e göre çocuğun ebeveynleri kimler?” diye bir soru sorulmuş, bir de “Anneyle hâlâ beraber mi yaşıyor?” diye bir soru gelmiş. Bir de içselleştirilmiş homofobi meselesi ile ilgili daha genel, bütün panelistlere yöneltilen bir soru gelmiş. Onu da Tor, tekrar sana yöneltilen bir soruyla bağlamak istiyorum. Açılmak elbette çok zor, hepimiz açılana kadar pek çok sorunla karşılaşıyoruz. Burada şu an, daha çok açılmış konuşmacılar olduğu için, “İçselleştirilmiş homofobinin zorluğu

ile ilgili neler söylemek istersiniz?" diye sorulmuş. Tor'un özelinde de, İsveç'te yasal durum Türkiye'ye göre çok daha rahatken "açılmam 2002 yılına rastladı" dediğine dikkat çekilmiş. O süreci bize belki kısaca açıklamak ister misin?

Tor Billgren: Hukuki durumdan bahsetmişken, ben hukuki anlamda Atle'nin babası değilim. İsveç'te o seviyeye henüz ulaşamadık. Atle'nin yasal ebeveynleri annesi ve biyolojik babasıdır, ben ise babasının kocasıyım. Ama Atle için eşit derecede babayız. Hâlâ annesi ile yaşıyoruz. Aslında o bizimkinin yanında küçük bir daire satın aldı ve duvarı yıktık. Atle'nin odası arada, böylece istediği gibi iki daireye de yürüyebiliyor. Bir bakıma dördümüz bir aileyiz ama aynı zamanda ayrı olmaya da çalışıyoruz. Anne bir birim ve Erik ile ben bir birimiz. İlişkimizi kurmak ve sürdürmek için anneden ayrı olmamız gerekir. Ama pek çok kez yemeği birlikte yiyoruz ve birlikte bir şeyler planlıyoruz.

Bu kadar geç kalmamla ilgili bir soru vardı, 24 yaşındaydım. Evet, geç oldu ve çoğu zaman bunun gereksiz yere geç kaldığını düşünüyorum. Daha önce yapsaydım çok daha iyi olurdu çünkü etrafımda çok güzel arkadaşlarım vardı. Bunu kabul edeceklerini biliyordum. İçselleştirilmiş homofobi ile çok fazla ilgisi olduğunu düşünmüyorum. Aslında, bence bu tıpkı bir cesaret eksikliği meselesi gibi. O zamanlar yakın arkadaşlarım arasında açık eşcinseller yoktu. Yani tek kişi ben olurdum. Belki de o aşamada bu role hazır değildim.

Cihan Hüroğlu: Çok teşekkür ederiz. Azize'ye iki benzer soru gelmiş. Öncelikle cesaretinizi tebrik ediyorlar. "Şu anda ailenizle ilişkileriniz nasıl, ilişkiniz devam ediyor mu?" diye sorulmuş. Bu durumun ailenizle olan ilişkinize nasıl yansıdığını merak ediyorlar.

Azize Çağan: Ailemle ilişkim iyi. Dediğim gibi, kadınlar Türkiye'de biraz daha rahat bu anlamda. Sağ olsunlar, çocuk sahibi olmamı çok istediler. Bu şekilde olunca da "Yeter ki olsun" dediler. Geç çocuk sahibi oldum. Ama hep istediler, bir çocuğum olsun. Bana çok güven duyuyorlar ya da farklı şeyleri var bana karşı; işte bu erkek gibi olmak olayı var ya onlara hep güven veriyor, nedense, bilmiyorum. Ondan dolayı şu anda bir problemim yok. Çocuklarım olduğu için mutluyum ama hâlâ ailenin içinde bazıları ara sıra "Sen doğurmadın ki" falan diyor. Çok sıradan bir örnek veriyorum: "Çocuk esirgeme kurumundan insanlar çocuk alıyorlar ya hani, siz onu benimsiyorsunuz, çocuğunuz gibi görüyorsunuz. Ben de ondan daha üst bir yerdeyim" diyorum. "Çünkü ben onun göbeğini kestim, onun karnını doyurdum. Sıfırdan itibaren hep yanındaydım, elini tuttum, daha farklıyım, onlardan biraz daha yakınım" gibi bir örnek veriyorum. Ama yine de ben, birçok aileye göre kendimi çok daha şanslı görüyorum. Fransa olayı ise koronadan dolayı sekteye uğradı. Üç ay önce

buradaydılar, on beş gün kaldılar ve ben bir an önce gitmek için çok çaba sarf ediyorum. Yeşil pasaportum da var ama almıyorlar koronadan dolayı. Nikahtan dolayı sanırım kabul edecekler vizemi. Benim çünkü orada haklarım var. Çok teşekkür ediyorum soru için.

Cihan Hüroğlu: Biz de çok teşekkür ediyoruz. Gelen bir soru daha, bunu aslında ben de soracaktım, çocukların okul durumuyla ilgili. Aslında bu hem Tor'a hem Azize'ye. Biljana belki sen de yorum yapmak istersin. "Çocukların okul süreçlerinde karşılaştıkları problemler var mı? Siz bununla nasıl başa çıkıyorsunuz?" diye sormak istiyoruz.

Tor Billgren: Evet, okul deneyimi oldukça iyi. Öğretmenler ve müdürler tarafından eşit muamele görüyoruz. Atle'nin anaokulundaki arkadaşları bazen "Baba Erik bugün nerede?" gibi sorular soruyor ya da onun gibi bir şey, ama her zaman meraklı bir şekilde olmuştur. Düşmanca asla olmamıştır.

Yani Atle'nin üç ebeveyni ve iki babası olduğunu biliyorlardı ama bu konuda hiçbir olumsuzluğa rastlamadım. Ancak, bunun olabileceğinin çok farkındayım. Sınıf arkadaşları ve diğer arkadaşları büyüdükçe ve normların ve işlerin nasıl "olması gerektiği"nin farkına vardıkça, bu soruları daha düşmanca bir şekilde sormaya başlayabilirler. Atle bizim aile durumumuzda çok rahat. Bunu hiç sorgulamadı. Ancak onu gelecekte ortaya çıkabilecek dostça olmayan tutumlara karşı hazırlamalıyız.

Cihan Hüroğlu: Teşekkürler. Azize sen devam etmek ister misin?

Azize Çağan: Bizim şu anda öyle bir problemimiz yok. Yani çocukların kendilerini farklı hissettikleri bir ortam yok, normal hissediyorlar. Hatta şöyle bir şey var: Ben Türkiye'de fazla kalınca, geçen yıl gittiğimde biraz fazla kalmıştım. Fransa'ya döndükten sonra Oğlum Luka Jiyan değişmeye başlamış. Bir iki gün içinde, daha mutlu, daha aktif, daha kendini iyi hissetmiş. Öğretmeni direkt annesini çağırması, "Azize gelince Luka çok iyi oldu, çok mutlu, özgüveni daha yüksek" demiş. Öğretmenin böyle bir şeyi fark etmesi, bunu olumlu karşılması, bizim için çok büyük ve güzel bir olay. Bu anlamda bir problemimiz yok. Şu anda yok ama Tor'un dediği gibi, belki büyüdükten sonra olabilir çünkü birisi ilkökul 3'e gidiyor birisi 1'e gidiyor. Bakalım zaman neyi gösterecek? Bizim de tabii kendimizi daha farklı yönlendirmemiz gerekiyor, çalışmamız gerekiyor böyle bir durum için.

Cihan Hüroğlu: Teşekkürler. Ben şimdi Biljana'ya dönmek istiyorum. Başta bahsettiğim soruyu biraz daha spesifik bir şekilde tekrar yöneltmek istiyorum: "Kadınlığın erkeklere ilgi üzerinden tanımlanması ve buna karşı, açılma sürecindeki

birinin yaşadığı sıkıntıları biraz açmak ister misiniz?" diye sorulmuş. Biljana belki buna şimdiye kadar sorulmuş diğer sorulara beraber cevap vermek istersin.

Biljana Ginova: İçselleştirilmiş homofobiye gelince, evet, bu kesinlikle doğrudur ve kesinlikle mevcuttur. Küçük bir kasabadan, çok ataerkil bir çevreden geliyorum. Çok küçük yaşlardan beri sivil toplum hareketinin içindeyim. Farklı gençlik kamplarında, seminerlerde, eğitimlerde bulundum, yani kişisel olarak çok imtiyazlıydım ve çok güçlendim ve yine de benim için ailemle oturup onlara "Dinle, ben lezbiyenim" veya "Kadınları seviyorum" demek çok zordu. Eşcinselliğimi ilk açıkladığımda, kendimi lezbiyen olarak tanımladım. Aslında, kendimi, kim olduğumu asla saklamadım, ancak eğer bu mantıklıysa, kim olduğum hakkında da dürüstçe konuşmadım. Ben de gençliğimde kibirli bir tavrım olduğunu hatırlıyorum ve "Peki, ağabeyim heteroseksüel olarak kendini tanımlamıyorsa ben neden homoseksüel olarak kendimi tanımlayayım?" diyordum. Ama bu aslında korkumu gizlemek içindi. Bu derindeki içselleştirilmiş homofobimi saklamaktı. Çünkü yaşadığımız bu dünyada, biz zaten alenen söylemedikçe, iddia etmedikçe, hepimizin doğuştan gelen cinsiyet sahibi (cisgender) olduğu, hepimizin heteroseksüel olduğu varsayılmaktadır. Ve sonunda en yoğun saatlerde ulusal televizyonda kendimi eşcinsel olarak tanıttım. LGBTİ haklarından bahsediyordum ve arayanlardan biri bana doğrudan "Lezbiyen misin, değil misin?" diye sordu. Dolayısıyla, bu durumda, benim için eşcinselliğimi alenen açmak çok önemliydi. Ve böylece ailem sonunda ilk kez bunu duymuş oldu. Ve bunu söylentiler takip etti. Ama kabul ediliş beklediğimden çok daha iyiydi. Böylece bu bir kez daha, benim durumumda olduğu gibi, içselleştirilmiş homofobinin bazen dışarıdan gelenden çok daha bunaltıcı olabileceğini kanıtlamaktadır.

Ayrıca Tor'un paylaştıklarına bağlamak istiyorum. Benim için de durum benzerdi. Ben büyürken, eşcinsel insanlar için olumlu rol modellerimiz yoktu. Tüm rol modelleri heteroseksüel, heteronormatifti. Anne, baba, çocuk, oğlan, kız, köpek, kediden oluşan bu aileler, işte bu kadardı. Medyada, kamusal alanda ve eğitimde satılan imaj buydu. Ve şimdi eğitimle bağlantı kurmak istiyorum, bugün bile durum böyle. Eğitimde modeller çok heteronormatif, çok ataerkil ve hatta çok cinsiyetçidir. Kadının rolü, lezbiyen ya da değil, eğitimde saygı görmez ve erkekten daha az değerli olarak gösterilir. Yani kadın yemek yapan, temizlik yapan, herkesle ilgilenen, erkek ise evin geçimini sağlayan ve aktif rol üstlenen biri olarak konumlanıyor. Bu durum LGBTİQ ailelerin çocuklarını da etkiledi çünkü eğitimdeki öğretmenler şimdi olduğu gibi çocuklara aileleri hakkında yazmaları, çizmeleri için görev veriyorlar. Ve bu şablonlar anne ve babaya özeldir. Bu nedenle, örneğin tek ebeveynli ailelerden gelen çocuklar dışlanır veya aynı cinsiyetten çiftlerden gelen çocuklar eğitimden tamamen dışlanmaktadır. Yani bu sadece LGBTİQ ebeveynine değil çocuğa da yük olmaktadır.

Kadının üzerindeki yükün farklı seviyelerde olduğu yorumlarına katılıyorum. Bir yönü onun cinsiyetidir. Yan bizim toplumumuzda, bizim bağlamımızda, kadın, erkeklerle eşit derecede saygı görmez. Her şeye erkek kadar eşit erişime sahip değildir. Ama aynı zamanda, bir kadının cinsiyetini cinselliğiyle veya cinsiyet kimliğiyle keşittirirsek, yani trans kadınsa veya lezbiyen kadınsa vb. tüm bu hak ve hizmetlere erişim daha da sınırlı olur.

Cihan Hüroğlu: Teşekkür ediyoruz.

Katılımcı: Çocuklarınızı yetiştirirken toplumsal cinsiyet rolleri bakımından nasıl yaklaşıyorsunuz, toplum ile sizlerin arasında çocuklar size sorularla geliyorlar mı?

Azize Çağan: Toplumsal cinsiyet rolleri bizim evimizde yok. Sorular oluyor ama eşim gayet anlaşılır ve insani cevaplarda bulunuyor. Bizim evimizde renklerle ayırım yapmamamıza rağmen maalesef okulda renk ayrımları oluştu. Ama biz yine de bunları yumuşatıp keskin çizgiler oluşturmamaya çalışıyoruz.

Katılımcı: Azize'nin çocukları Azize'ye nasıl hitap ediyorlar?

Azize Çağan: Azer diye hitap ediyorlar.

Katılımcı: Avrupa'da radikal İslamcı aileler, LGBT çocuklarıyla hiç tanıştılar mı? Açılım sürecine tanıklık eden var mı?

Azize Çağan: İslamcı radikal ailelerle herhangi bir tanışmam olmadı.

6. Oturum: 'Başka' Aile Tanımları ve Yapılarının Mümkünlüğü

Oturum Kolaylaştırıcısı, Remzi Altunpolat

Başlamadan önce, âdettendir bir iki kelam etmek isterim aileye dair. Oturumumuzun başlığı “Başka Aile Tanımları ve Yapılarının Mümkünlüğü”. Başka aileler dediğimizde aklımıza gelen heteronormatif aile tanımı ve yapısının dışındaki ailelerden bahsediyoruz. En başta da Queer/LGBTİ+ aileler yani aslında kan bağına dayanması zorunlu olmayan yakınlıklar. Ama sadece bununla da sınırlı değil, yine heteronormatif aile kurgusu ile uyuşmayan tek ebeveynli ailelerden bahsedebiliriz yahut evlilik akdi ile devlet tarafından tanınan ve garanti altına alınan ailelerin dışındaki birlikteliklerden bahsedebiliriz. Tabii sorun şurada düğümleniyor: Biz hem feminist hareket hem LGBTİ/Queer hareketi olarak alternatif aile modellerini bir biçimde tartışıp konuşuyoruz. Lakin acaba alternatif aileler derken, gerçekten ne kadar alternatif, onu da tartışmaya burada açacağız, çünkü alternatif dediğimiz aile modellerinin kendisi de acaba heteronormatif ailenin yörüngesinden bütünüyle çıkabiliyor mu? Alışkanlıkların, yerleşmiş standartların damgasını taşıyor mu, acaba alternatif ailelerin kendisi de heteronormatif ailenin sınırlarında mı? Alternatif aile modellerini tartışırken mesela yaş, kuşak, jenerasyon gibi değişkenleri yeterince dikkate alıyor muyuz? Doğmuş olmak ne demek, bakım yükümü ne demek? Doğmuş olmayı sadece bildiğimiz anlamıyla mı doğmak, ana rahminden çıkmış olarak mı değerlendireceğiz? Bir trans birey açısından doğmuş olmak cinsiyet uyum süreci sonrasındaki aşamayı ifade ediyor olabilir mi? Yani bir insan 18 yaşındayken insan doğmuş olabilir mi? Bütün bunları tartışmamız lazım belki de.

Bunun dışında acaba heteronormativitenin bir karbon kopyası olarak homonormatif aileler söz konusu olabilir mi? Yine aileyi analiz ederken ve alternatif aileleri tartışırken heteronormativite ile bağlantılı olarak "amatonormativite" ve "repronormativite" kavramlarını da analizimize dahil edecek miyiz? Bu iki kavramı kısaca açmak gerekirse; Amatonormativite, tek bir kişiyle, diğer ilişkilerden daha önemli konumda olacak şekilde romantik bir ilişki içinde olmanın norm sayılması ve bu ilişki türünün evrensel bir hedef olarak kabul edilmesi. Yani tek eşli çiftler olmanın norm sayılması ve idealleştirilmesi. Repronormativite ise, biyolojik ve kültürel üremeyi yetişkinler için öncelikli hedef olarak teşvik eden fikir, pratik, yasa ve ekonomik durumların bütünü. Amatonormatiflik ve repronormatiflik heteronormatif aileler ve ilişkilerde başat; ancak LGBTİ+ aileler ve birlikteliklerde tezahürleri neler? LGBTİ+ aile modellerine ne ölçüde sirayet ediyor? Bunlar üzerinde de belki burada ayrıntısıyla duramayız ama ilerleyen zamanlarda tartışmamız lazım.

Ben burada sözü daha fazla uzatmadan konuşmacılarımıza bırakmak istiyorum. İlk konuşmacımız Alev Özkazanç. Buyurun Alev hocam, söz sizin.

Aynı ve Başka olan: Aileye Psikanalitik Bakışlar

Alev Özkazanç

Çok teşekkürler Remzi. Ben de öncelikle bu önemli etkinliği düzenlendiği için GALADER'e ve TEDÜ Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Merkezine teşekkür etmek istiyorum. Dün ve bugün, bütün oturumları ilgi ile izledim ve çok faydalandım. Umarım bizim de bu oturumumuzla küçük bir katkımız olur. Hem katkı sunmaktan hem de parçası olmaktan çok mutluyum.

Dünkü konuşmalarda da dile getirildi. “Başka aileler” derken ideal bir aile varsayımı üzerinden konuşuyoruz. İdeal olmasa bile hegemonik bir aile yapısı ve onu var eden bir anlatı var. Ama bu hegemonik anlatı hem ideale uyduğu varsayılan, ideal aileler içindeki, ideale uymayan dinamikleri görmezden geliyor hem de başka türlü ailelerin varlığını görünmez kılıyor. Dahası güya “hegemonik olan” ile güya “farklı olan” arasındaki bazı önemli süreklilik ve benzerlikleri de düşünülemez kılıyor. “Gerçekte var olan” ailelerin nasıl “aynı” ya da “farklı” olduklarına dair pek çok düzlemde farklı değerlendirmeler yapılabilir. Ben bugünkü konuşmamda psikanaliz üzerinden bir şeyler söylemek istiyorum. Konuşma konusu olarak psikanalizi seçmemin nedeni, kişisel ilgimin yanı sıra güncel politik gündemle doğrudan ilgili olması. Şöyle ki, son yıllarda dünyanın pek çok yerinde yükselen toplumsal cinsiyet karşıtı denilen hareketleri hepiniz biliyorsunuz. Son olarak, ülkemizde de İstanbul Sözleşmesi'nden geri çekilme kararına yol açan ağır bir saldırı var. Bu hareketlerin sözcüleri, dünyanın pek çok farklı ülkesinde hep aynı dilden konuşuyorlar. Cinsiyet eşitliği yönündeki taleplerin, özellikle cinsel sağlık ve üreme ile ilgili hakların ve LGBTİ hak taleplerinin tanınmasına karşı çıkıyorlar; bu talep

ve kazanımların sadece dini, milli değerlere ve aile düzenine değil, aynı zamanda insan doğasına, beşerî uygarlığa ve kültüre de tehdit oluşturduğunu savunuyorlar. Dolayısıyla "Ailenin, insan uygarlığının ve insan öznelliğinin temelleri nedir?" sorusu burada bir kez daha ve acil bir biçimde önümüze çıkıyor. Hatta diyebiliriz ki, bu tür sorular zamanımızda daha önce hiç olmadığı kadar politik bir önem arz etmeye başlıyor.

Aile, öznellik ve beşerî uygarlık hakkında bize özel bir bakış açısı sunan psikanaliz de işte burada devreye giriyor. Nitekim bu yeni politik ortamda psikanalitik görüşlerin de öne sürüldüğünü görüyoruz. Bunun en iyi örneği geçen yıllarda Fransa'daki tartışmalarda yaşandı. 2013 yılında eşcinsel evliliklerin yasallaşması sırasında ve sonrasında gelişen toplumsal kampaşma ortamında, Katolik itirazların yanı sıra psikanalitik kuramlara da referans veren sosyolojik ve antropolojik yorumların ağırlık kazandığını gördük²⁰. Hatta bazı önemli solcu ve feminist figürler bile, evliliğin yasallaşması aleyhinde görüş bildirdiler. Fransa'da dikkat çekici olan şey, seküler ve dinci kanatları birleştiren, geniş bir cephenin kurulmuş olmasıydı. Ayrıca bu meselenin Fransa'nın 'öz, yerli ve milli' kültürü açısından, yani cumhuriyetçi-milliyetçi bir perspektiften ele alınmış olması da ilginçti. Tartışmalar daha çok eşcinsel çiftlerin evlat edinme hakları etrafında dönüyordu ve yasa evlilik hakkını, evlat edinmeyi engellemek koşuluyla tanımıştı. Psikanalizin devreye girmesi, özellikle, eşcinsel ebeveynlik meselesiyle ilgiliydi. Söz alan psikanalistlerin çoğu çocuğun psikolojik gelişimi açısından bunun yarattığı tehlikelere işaret ettiler.

Bu tartışmalar sırasında söz alanlardan biri de feminist filozof Sylviane Agacinski oldu. Agacinski, Le Monde gazetesinde çok ses getiren bir yazı kaleme aldı²¹. Ona göre cinsel ikilik yani kadın-erkek farkı, insanlık için evrensel olan tek farktı ve eşcinsel evliliğin ve ebeveynliğin yasal olarak tanınması bunu tehlikeye atacaktı. Eğer eşcinseller evlenip çocuk sahibi de olurlarsa, üreme, cinsel fark ve kuşak farkını birbirine eklemeyen model çökecekti. Sonuç olarak Agacinski, eşcinsel evliliğin insani, toplumsal ve sembolik düzenin tehlikeye girmesi anlamına geleceğini ilan ediyordu. Kendisi psikanalist olmasa da bu görüşler özellikle Lacancı bir psikanalist yaklaşıma yaslanıyordu. Michel Schneider gibi, başka bazı psikanalistler de benzer görüşler ileri sürdüler²².

20 Fransa'daki tartışmalar hakkında bkz. Baruch, Marc Oliver. Gay Marriage and the Limits of French Liberalism, www.dissentmagazine.org, Fall 2013.

Ayrıca daha derin bir tartışma için bkz. Butler, Judith (2020b). "Akrabalık Hep Zaten Heteroseksüel midir?", Çözülen Cinsiyet, çev. B. E. Aksoy, İstanbul: Metis.

21 Agacinski, S. (2007). L'Homoparentalite en question, 21.06.2007, Le Monde. Agacinski'nin bu yazısı ve ilgili tartışmalar için bkz. Duverger, Sylvie (2007). Who is Afraid of Gay Parents, www.radicalphilosophy.com, RP 146.

Ayrıca bkz. Zaretsky, Robert (2013). Egalite Meets Gay Marriage, www.nytimes.org. (08.02.2013)

22 Duverger, Sylvie (2007). Who is Afraid of Gay Parents, www.radicalphilosophy.com. RP 146.

Benim bu konuşmada, bu tür fikirlerin ve tartışmaların geri planını oluşturan karmaşık psikanalitik kavramların derinliklerine inme imkânım yok ne yazık ki. Burada daha çok şu soruyu yanıtlamaya çalışacağım: LGBTİ'lerin varlığının ya da değişik türden aileler içindeki varlıklarının, evlenmelerinin ve çocuk sahibi olmalarının insan soyunu tehdit ettiğine ve insan kültürünün temellerini sarstığına dair giderek yaygınlaşan kaygılara ve suçlamalara karşı, psikanalizden de destek alarak neler söyleyebiliriz acaba?

Bu sorunun, parçalara ayırarak her birini analiz etmemiz gereken birden çok boyutu olduğunu düşünüyorum. Ben sırası ile üreme, aile ve kültür başlıklarını ele alarak ilerleyeceğim.

Öncelikle en temel korkudan başlayalım: üreme meselesi. Soyun devamlılığının tehdit altında olması bu tartışmalarda sıklıkla dile getiriliyor. Psikanaliz bu konuda bize ne söyleyebilir acaba? Her şeyden önce apaçık bir gerçek var: İnsan üreyen bir varlık, diğer tüm canlılar gibi ve bunu 'dişi' ve 'erkek' diye adlandırılan üreme çiftine dayalı olarak yapıyor. Bu insanlık durumunun temel belirleyicilerinden birisi, dolayısıyla üreme gerçeğini veri alıyoruz. Ama neden ürediğimizi bilmiyoruz. "Tanrının düzeni" ya da "Doğanın düzeni" deyip geçmek dışında aslında pek bir yanıtımız yok bu soruya. Dolayısıyla psikanalizin de bu verili olgu hakkında söyleyeceği pek bir şey yok. Gerçi Freud "tek başına kalmış varlıkların başka tohum hücreleri ile buluşmalarını sağlayan" dürtüleri, yani üremeyi "cinsel dürtüler" adlı altında toplamış ve onları psikanalizin merkezine yerleştirmişti. Yine de Freud, içgüdü ya da dürtü derken, biyolojik bir şeye değil, ruhsal bir kavrama işaret ediyordu. Ona göre içgüdüler toplumsal ve kültürel olarak şekillenebilir, dönüşebilir, baskılanabilir, yüceltilip başka yollara sapabilir olan şeylerdi. O halde buradaki psikanalitik sorular daha çok şöyle olabilir: Soyu devam ettirme anlamında bir içgüdü olarak değil de tekil insan psikolojisi açısından, insanları üremeye iten ruhsal süreçler nelerdir? LGBTİ olmak bu açıdan önemli bir fark yaratır mı? Kadın ve erkek olmak ile ebeveyn olmak arasında zorunlu bir bağ var mıdır?

Belirli bir psikanalitik yoruma dayalı olarak diyebiliriz ki, insanları üremeye ve/veya çocuk sahibi olup büyötmeye yönlendiren arzular, sadece ve zorunlu olarak heteroseksüel arzulardan kaynaklanmaz. Yani bu tür arzular, verili kadın-erkek kimlikleriyle ya da cinsel yönelimlerle zorunlu bir ilişki içinde değildir. Daha çok insan olarak doğmuş ve bakılmış olmak gerçeğiyle ilgilidir. Çocuk sahibi olma arzuları, yetişkinin bir zamanlar çocuk olmuş olmasıyla ilgilidir. Yetişkinin, çocuk olarak erken dönemde almış olduğu bakım sevgisini ve burada geliştirdiği bağılılıkları, yetişkin hayatında mahrem bir ilişki içinde bir başka canlıya vermek istemesinden kaynaklanır. Erken çocukluk dönemindeki belirli deneyimler ve başkaca bilinçli ve bilinçdışı kaygılar, sadece LGBTİ bireyleri değil heteroseksüelleri de üremeden geri tutabilir, ürememe kararına yol açabilir. Ancak bunun nedeni münhasıran cinsel

yönelimler değildir. Öte yandan üreme konusunda LGBTİ bireylerin ciddi kültürel, pratik ve yasal engellerle karşılaştıkları açıktır. Ve bunlar, onların arzu yapılarını da etkileyebilir elbette. Ancak bu da bir zorunluluk olarak görülemez. Nitekim günümüzde çok sayıda LGBTİ insanın üremek ve veya evlat edinmek için çareler araması bunun en iyi kanıtıdır.

Çocuk sahibi olmak ve onu yeterli bir ölçüde bakım ve sevgi ile büyütmek için belirli bir psikolojik yetkinlik kazanmış olmak gerektiği söylenebilir. Bunun temel koşulu da çocuğa temel bir bakım sunacak kadar gelişkin yetişkin özelliklere sahip olmaktır. Demek ki psikanalitik açıdan söylersek ebeveynlik açısından kritik olan şey, kuşaklar-arası farkın (çocuk ile yetişkin farkı) anlamını ve önemini idrak etmiş olmaktır. Cinsel yönelim de cinsiyet kimliği de burada o kadar kritik önemde değildir. Bir çocuğun bakımında gerekli olan sevgi potansiyelinin ve yetişkinlik kapasitesinin cinsel yönelim ile zorunlu bir ilgisi yoktur ve çocuğun hangi yollarla edinildiği (üreme mi evlat edinme mi) de burada belirleyici olmayacaktır. Zaten itirazlara bakarsak, sorunun LGBTİ'lerin üremeyecekleri korkusundan çok bir şekilde üreyecekleri ya da evlat edinecekleri, yeni üreme teknolojilerinden de destek alarak çoğalarak nihayetinde dünyayı ele geçirecekleri yönünde korkular olduğunu görebiliriz.

Günümüzde yeni üreme teknolojileri pek çok açıdan kaygı uyandırıyor ve birçok açıdan tartışılıyor. Bu hareketler tarafından körüklenen LGBTİ nefretinin, bir yönüyle de yeni üreme teknolojilerden duyulan rahatsızlıkları yansıttığını gözlemek mümkün. Ancak üreme teknolojileri meselesinin münhasıran LGBTİ bireylerle ilişkilendirilmesi doğru olmaz. Çünkü bu teknolojilerin gelişiminde de tüketiminde de asıl motor gücü oluşturanlar onlar değil, hâlâ büyük çoğunluk olan heteroseksüel insanlar. Öte yandan, söz konusu teknolojilerin dünyadaki tahakküm ve eşitsizlik yapılarıyla nasıl etkileşim içine girdiğini, dizginlenmemiş genetik teknolojilerin doğurduğu etik ve siyasi riskleri, özellikle de kadınların üreme kapasitesinin istismarı gibi meseleleri de elbette konuşmak gerekir. Ancak "üçüncü dünyalı yoksul kadını taşıyıcı anne olarak kiralayan Kuzey Amerikalı zengin gey çift" imgesinin bu tartışmanın merkezine tek başına yerleştirilmesi hiç de adil değildir.

Gelelim ikinci itiraz noktasına; yani eşcinselliğin aileye yönelik bir tehdit oluşturmasına. LGBTİ bireylerin içinde bulunduğu aileler ya da onların kendi kurduğu aileler, seçili aileler ya da hane birlikleri ne anlamda bir tehdit oluşturuyorlar acaba? Eşcinsel ailelerin varlığının, heteroseksüel hegemonik aile biçiminden açık bir sapma olduğu doğrudur hiç kuşkusuz ancak ideal modelden sapan tek aile biçimi de onlar değildir. Peki neden eşcinsel ebeveynlik fikri bu kadar korkunç bulunmaktadır? Eşcinsel ailelerde büyüyen çocuklarda, psikoz riski daha mı yüksektir? Bir eşcinsel yetişkinin bulunduğu ailelerde ya da iki eşcinsel partnerin olduğu ailelerde büyüyen çocuklara ne olur? Peki ailenin bir üyesinin eşcinsel ya da trans olması, aile bireylerinin ruh sağlığını nasıl etkiler? Bu ailelerde büyüyen çocukların, cinsel kimlik konusunda akli karışır ve bu nedenle psikotik mi olurlar? Gey çiftlerin evlenmelerine ve evlat

edinmelerine dair yapılan güncel tartışmalarda ortaya sürülen psikanalitik türden sorular bunlardır. Kuzey Amerika’da yapılan bazı araştırmalar, ruh sağlığı ve cinsel kimlik gibi açılardan eşcinsel aileler ile diğerleri arasında ve onların çocukları arasında önemli farkların olmadığını açığa çıkarmıştır²³.

İnsanın ‘sağlıklı’ olması ya da ‘normal’ denen ruhsal sağlığı edinmesi için biyolojik anne ve babadan oluşan bir ailede doğup büyümesi ne yeterli ne de zorunlu bir koşuldur. Burada “sağlıklı” ya da “normal” derken neyi kastettiğimi açıklamak gerekirse; hem sevgiye dayalı mahrem ilişkiler kurma ve sürdürme hem de toplumsal yaşama katılma kapasitesi anlamında kullanıyorum. Eşitsizlik ve tahakküm içeren toplumsallığımız çok değişik biçimlerde ve büyük ölçeklerde ruh sağlığı sorunları yaratıyor elbette, ama bunların da doğrudan cinsel yönelim ile ilgisi olduğu söylenemez; LGBTİ insanlara yönelik ayrımcılığın yol açtığı özel ruhsal sıkıntılar hariç. Görece uzun ve istikrarlı ilişkiler kurma ve bağlılıklar geliştirme; sevgi, dayanışma ve sorumluluğa dayalı mahrem ilişkiler kurma anlamında alırsak, cinsel yönelim ve kimliklerin burada temel bir değişken olmadığını söylememiz gerekir.

Son olarak eşcinsel evlilik ve ailenin insan kültürüne yönelik, beşerî kültüre yönelik esaslı bir tehdit olması konusuna gelirsek, neler söyleyebiliriz? Farklı hane ya da aile birliklerinin kurulması ile insanlık kültürü toptan bir felakete mi sürüklenmektedir? Binlerce yıldır heteroseksüel aile ve akrabalığa dayalı bir kültürel düzende yaşadığımız için eşcinsel evlilik fikrinin insanlığın beşerî kültürüne yönelik bir tehdit olarak görülmesi çok anlaşılır. Hiç kuşkusuz psikanaliz de farklı şekillerde bu tehdit algısına katkıda bulunmuştur ve halen bulunmaktadır. Kültürün temeli Freud tarafından, Claude Lévi-Strauss gibi yapısalcı antropologlar tarafından ve her ikisinden de beslenen Lacan tarafından, kadınların mübadelesine dayalı bir erkek kardeşliği olarak (yani Ödipal aile ve heteroseksüel akrabalık olarak) görülmüş olduğundan, bu böyledir. Oysa kültürün ne olduğu sorusuna verilecek yanıtlar çok daha karmaşık olabilir. Örneğin Butler, “akrabalık zorunlu olarak heteroseksüel midir?” diye soruyor ve kültürün temelini heteroseksüel akrabalığa dayandırmayan yeni antropolojik yaklaşımlardan söz ediyor²⁴. Benzer şekilde psikanaliz içinden de farklı yaklaşımlar geliştirmek mümkün olabilir. Örneğin Freud, insan kültürü için gereken iki şeyin *Eros ve Ananke* (çalışma) olduğunu yazıyordu²⁵. Buna göre aşk ve sevgi, ilkin yakın mahrem ilişkilerde öğrenilir ama sonradan libido, aileden dışarıya taşmalı, yabancılara ilgi ve sevgi olarak yönelmelidir. Ayrıca çalışmaya ve diğer toplumsal etkinliklere de kanalize olmalıdır. Bu görüşten kalkarak diyebiliriz ki, bu mümkün olduğu sürece

23 American Psychological Association (APA) tarafından yayınlanan rapor için bkz. Lesbian and Gay Parenting (2008) apa.org/pi/lgbt/resources/parenting. Erişim tarihi 25 Şubat 2021.

24 Butler, Judith (2020b). Akrabalık Hep Zaten Heteroseksüel midir?, Çözülen Cinsiyet, çev. B. E. Aksoy, İstanbul: Metis.

25 Freud, S. (2004). Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları, Freud, S. Uygarlık, Toplum ve Din içinde, s. 223-315, çev. E. Kapkın, İstanbul: Payel.

toplumsal varlık olarak insan topluluklarının kendini yeniden-üretmesi, bireylerin toplumsal yaşam için gerekli rollere uygun kapasiteler edinmesi ve görece istikrarlı bir toplumsal düzenin yaratılması mümkündür. Bunlar her şekilde mümkündür, çünkü insan kültürünün elastikiyeti aslında inanılmaz boyutlardadır. Ama zaten belki de sorun budur. Bu kültürel değişimin hızı, insanın bu hıza uyum sağlama kapasitesi zamanımızda ürkütücü boyutlara varmış gibi deneyimlenmektedir.

O halde son olarak şunu soralım: "Neden LGBTİ'ler günümüzde bu şekilde günah keçisi haline geliyor?" Güncel korkuların açıklanmasında psikanaliz bize ne söyleyebilir acaba? Homofobi ve transfobi elbette yeni şeyler değil. Ancak günümüzde bu tür korkular, farklı siyasal kaygı ve toplumsal korkuların yansıtıldığı bir fantezi sahnesinde, bunlarla iç içe geçerek biçim değiştiriyor ve siyasetin merkezine yerleşiyorlar. Bu sahnede 'yerli ve milli' her türlü kültürün yok olduğu, tamamen metalaşmış, atomlaşmış insanların tüketim kapitalizmine esir düştüğü, büyük küresel güçlerin yeni denetim teknolojileri ve üreme teknolojileri yoluyla insanlara hükmettiği, insanların robotlaştığı ya da robotların yönetimine geçtiği korkunç bir gelecek tasavvuru var. Bu korkunç yok oluş ufkunda, insan da cinsiyetsizleşmiş ve sınırsız bir haz arayışı içinde, ağır bir ahlak çöküntüsüne uğramış halde tasavvur ediliyor. Ve LGBTİ'ler bu nedenle, bu sahnenin ayrıcalıklı aktörleri olarak, yani "kıyamet alametleri" olarak görülüyorlar²⁶. Bu tür korku ve kaygıların hepten temelsiz olduğunu söyleyemiyorum elbette. İnsanlık olarak kendi kaderimiz ve geleceğimiz üzerindeki kontrolümüzü toptan elden kaçırmak üzere olduğumuza dair korkulardır bunlar ve bu korkuların asıl nedeni olarak geri planda işleyen şiddet, teknolojik tahakküm, çaresizce hayatta kalma rekabeti, salgın ve iklim krizinin tetiklediği yok oluş krizi gibi sorunlarla gerçekçi biçimde yüzleşmediğimiz sürece, ne yazık ki başka kırılğan kesimler gibi LGBTİ'ler de bu süreçte kurban olarak seçilmeye devam edileceklerdir. Çok teşekkür ederim.

Remzi Altunpolat: Alev hocaya çok teşekkür ediyoruz. Alev hoca, psikanaliz üzerinden aileyi ve ailevi değerleri, buradan yola çıkarak başka aileleri değerlendirmeye çalıştı. Özellikle beşerî kültürün nasıl değiştiği-dönüştüğü, teknolojik tahakküm, bedene müdahaleler, üreme ve insanlığın geleceği üzerinden aileyi ele aldı. Tam da bu noktada Alev hocanın vurgu yaptığı meselelerin bir süredir tüm dünyada tırmanışa geçmiş olan yahut iktidara gelmiş bulunan sağ-popülist muhafazakâr ideolojinin söyleminde LGBTİ+'ların insan neslinin geleceğini tehdit eden unsurlar olarak kodlanması, LGBTİ+ kimliklerin yaygınlaşmasının bizi apokalipte götüreceği vurgusuyla birlikte ele almanın önemli olduğu kanaatindeyim.

Ben sözü uzatmadan ikinci konuşmacımıza söz vermek istiyorum: Aksu Bora. Buyurun hocam, söz sizde.

26 Bu tür söylemlerin Türkiye'deki en iyi temsilcisi olan Abdurrahman Dilipak'ın yazılarına bakabilirsiniz. Özellikle de şuna: "Kendinizle Evlenmek İster misiniz"? www.yeniakit.com.tr, 21 Nisan 2021.

Politik Bir Kavram Olarak Başkalık

Aksu Bora

Teşekkür ederim. Çalıştayın ilk günü şöyle bir soru ile başlamıştık: Modern aile bir hayal midir? Nükhet Sirman konuşmasında, bir o kadar önemli soruya cevap verip modern ailenin kimin hayali olduğunu anlattı. Topkapı Sarayı'nın merkezinde olduğu bir haneler sisteminden ulus-devlet sistemine geçerken, devlet ile yurttaş arasındaki temel birim, bir ideal olarak modern aile. Bugün bu hayalin dönüşerek varlığını sürdürdüğünü görüyoruz. Varlığını sürdürüyor, eşlerin merkezinde durduğu bir aile modeli bugün de geçerli. Dönüşüyor, çakma bir Osmanlılık, çakma bir hane imajı parlatılıp duruyor. Osmanlı tarzı batarya diye bir şey bile var! Sosyal politika oturumunda bahsedildi, "Biz bir aileyiz" söyleminin siyasetin merkezine oturduğu bir zamanda yaşıyoruz ve bence "başka olmayan aile" bu söylemi kullananların hayalidir.

Biz bir aile isek zaten başkalığı barındırmayan bir topluluk olmalıyız. Bir aile içinde birbirlerinden başka bireyler değil, anneler, babalar, yengeler, eltiler, kayınpederler barındırır. Her biri akrabalık rejimi ilişkisi içinde bir konumu işgal eder ve bu konumun sınırları, namus kodları tarafından çizilmiştir. Bireysel özelliklerimizle bu sınırları bir miktar esnetebilirsek de onlar oradadır ve doğal sınırlar oldukları için değiştirilmeleri söz konusu değildir. Bunun bize özgü olduğunu düşünmeyelim. "Toplum diye bir şey yoktur, aileler ve bireyler vardır." diyen Britanya'nın eski başbakanıydı hatırlarsanız. Birer doğal varlık olarak aile ve birey... Toplum fikrinden nefret etme ortak paydasında birleşen yeni muhafazakârlar, toplumu kocaman bir aile olarak tasavvur ediyorlar. Böylece başkalığı reddetmeyi

amaçlıyorlar. Bu gerçekten de toplum olmanın temel niteliğidir. Toplum bireylerin kendileriyle özdeşleşmelerini ve böyle sabiteler haline gelmelerini engelleyip, onları başkallığa açan şeydir. Neyi kastediyorum? Benliği ister bireysel düzeyde ister kolektif olarak kendiyile özdeş bir sabite haline getirmek, ancak kendini “başka”dan ayırarak mümkün olabilir. Aslına bakarsanız, böyle bir dünya tasavvurunda (geometrik dünya tasavvuru) “başka” olduğu için ayrımcılık yoktur, tersine, ayrımcılık olduğu için “başka” vardır. Başka, o kendiyile özdeş bütünlüğün içinde yer bulamadığımız şeyleri yansıttığımız yerdir.

Ayrımcılık çalışmalarında yaygınlıkla kabul gören yaklaşım, kişilerin ve toplulukların kendilerindeki hoşnutsuzluk yaratan özellikleri ayrımcılığın hedefi olan gruplara yansıttıklarıdır. “Biz temiz, Araplar pis.”, “Biz dürüstüz, Yahudiler sahtekâr.”, “Biz normaliz, LGBTİ+lar sapkın.” Böylece başka olmayan ‘biz’, ancak ‘başka’nın varlığı ile mümkün hale gelir. Bir de tabii, bu ikisi arasındaki ilişkinin simetrik olmadığını unutmamak gerek. Heteroseksizmin norm olduğu yerde, başka olan LGBTİ+lardır. Burada birbirine denk, sadece farklı iki taraf yoktur, bir tahakküm ilişkisi vardır. Modern aile bir hayaldir, evet. Ama bu hayal, neredeyse hepimizin hayatını çekilmez bir hale getirebiliyor, çünkü hayatımızla ilgili kararları verme gücünü ellerinde bulunduranların hayali, onların anlattığı bir hikâye. Öyle olduğu için ayrımcılığın çözümü basitçe, kapsama olamaz, çünkü ayrımcılık sadece doğrudan hedeflediği grupları değil, içeride kalanları da hizaya sokmayı amaçlar. Aslında esasen bunu amaçlar. Normun, hizanın kendisini, bunun değişmezliğini, tahakkümünü sorgulamayı gerektirir.

Bu hizaya sokma meselesinin nasıl herkesle ilgili olduğunu biraz açmak isterim. Çok kısaca 2002 yılında İlknur Üstün ile birlikte yaptığımız bir araştırmadan bahsetmek istiyorum²⁷. Sekiz ayrı şehirde, bunların birkaç ilçesinde ve birkaç köyünde yürüttüğümüz bir araştırmaydı. Daha sonra “Sıcak Aile Ortamı” adı ile yayınladık. Bu araştırmanın temel sorusu şuydu: “Ailede ne dönüyor ki insanlar bu kadar uyumlu hale gelebiliyorlar?” Yani aslında sosyoloji derslerinde bahsedilen şu birincil sosyalizasyon denilen şeyin nasıl işlediğini görmek istemiştik. Bu sorunun doğal bir bileşeni de “İnsanlar gerçekten bu kadar uyumlu mu?” idi. Yani sokuldukları hizada duruyorlar mı? Yoksa kendilerine nefes alanları, pencereler açabiliyorlar mı? Bunun için araçları var mı? Bu araçları kullanabiliyorlar mı? Soruyu böyle sorunca aile ile devlet, cinsiyet rejimi ile siyasal sistem arasındaki benzerlik daha iyi görünüyor. Nükhet Sirman bunun sadece bir analogiden ibaret olmadığını söylemişti, tamamen katılıyorum. Araştırmanın bizce en çarpıcı bulgusu, bu şiddetin derinliği ve yoğunluğuydu. Aile içi şiddetten tabii ki haberdardık. Ama konuştuğumuz kadınların, erkeklerin, çocukların bize anlattığı hikâyelere hazır değildik. Fiziksel, psikolojik, ekonomik,

27 <https://www.tesev.org.tr/tr/research/sicak-aile-ortami-demokratiklesme-surecinde-kadin-ve-erkekler/>

cinsel şiddetin bildiğimiz ve bilmediğimiz biçimleri ile karşılaştık. Sevgi ve koruma kisvesi ile yürütülen şiddet biçimleri ile de... Şiddet insanları hizaya sokmanın, onları başkaldıran korumanın bir yolu gibi görünüyordu. Kadınlar için başka, çocuklar için başka, kız çocukları için başka, oğlan çocukları için başka... Kentlerde bir türlü, köylerde başka bir türlü... Dediğim gibi herkes ve her durum için tek bir şiddet modeli yoktu. Müthiş bir çeşitlenme ve geniş bir repertuar vardı. Bunun içinde yaşayan herkes; neyi yapıp neyi yapamayacağını, nereye gidip nereye gidemeyeceğini, kiminle konuşup kiminle konuşamayacağını öğreniyordu.

Bir yandan da şöyle bir şeyle karşılaştık; aileye ilişkin değerler üzerinden konuşurken dinlediğimiz anlatı ile gündelik hayatın pratik detaylarına girdiğimizde dinlediğimiz anlatı arasında, bayağı büyük bir fark vardı. İlkinde birbirinin neredeyse aynı, basmakalıp, gayet hizada şeyler dinledik. İşte, “Aile nedir?”, “Kadının görevleri, hakları nelerdir?”, “Çocuklar ne yapmalıdır?”, “Baba kime denir?” Ama normlar değil de deneyimler üzerinden konuşmaya başladığımızda, sanki aynı resmin farklı perspektiften yapılmışını izler gibi olduk. Hizada duruyorlardı ama başka yöne bakıyorlardı. Ergenlik çağında bir kızın dediği gibi “Ben de diyorum ki, onların istediği gibi bir insan olayım, bakalım ne olacak? Yine sıkılıyorum, yine sıkılıyorum...” Yani başka olmayan aile, birilerinin hayalidi, bu hayalin gerçek kılınması için işbirliği yapıyorduk ama bir yandan da sıkılıyorduk.

Başta bahsettiğim namus kodları, böyle baktığımız zaman, öyle doğal, insanların fitratları gereği şeyler değildiler, basbayağı şiddetle uygulanıyorlardı. Konuştuğumuz neredeyse herkes durumun farkındaydı. Bu da bizim için çarpıcıydı. Hiç unutmadığım bir görüşmemizde, 17 yaşındaki bir delikanlı şöyle dedi, “Bizim Türk toplumunda da önemli olan yaptığın şeyin normal karşılanması. Normal karşılanıyorsa gerçekten doğru olan budur.” Peki normalin ne olduğunun, elalemin düşüncesi ile oluştuğunun bu kadar farkında iken onun içinde yaşamayı neden sürdürüyoruz? Bir başka araştırmadan bahsetmek isterim bu sorunun cevabı olarak. Bu da beyaz yakalı işsizlerle yaptığımız çalışmaydı, *Boşuna mı Okuduk* adıyla kitaplaştırmıştık²⁸. Üniversite mezunu işsizler ile görüştüğümüzde, bildiğimiz bir şeyi doğruladılar. Aile temel sosyal güvenlik kurumudur. İşsizlik ve hastalık gibi durumlarda güvenebileceğimiz tek yer orasıdır. Bize yardım ederler, bakarlar, korurlar ve elbette bunun bir karşılığı vardır. Ailenin normaline, ki aslında bu toplumun normalidir, uymak.

Görüştüğümüz işsiz insanlar arasında aile korumasının dışında kalanlar, bir sebeple bu norma uyması mümkün olmayanlardı. Cinsel yönelim, siyasal görüş ya da inançları sebebiyle ailelerinin normlarına uymayanlar... Efsun Sertoğlu konuşmasında, trans bir erkeğin sözünü aktarmıştı, “Beni sevmeyeceklerinden korktum.” demiş çocuk. Bu korkunun yersiz olmadığı anlaşılıyor. Yani aile, hizaya sokmaya yetersiz kaldığı durumlarda, toplumdaki ayrımcılığı sürdürüyor.

28 Bora, Tanıl vd. (2011). *Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*. Ankara: İletişim.

Çalıştığınız yine ilk gününde Umut Beşpınar, hayaller ile gerçekler arasındaki büyük farktan söz etti. Evlilik, boşanma, tek ebeveynlik, çocuksuzluk, birleşmiş aileler... Normal denilen aile hayali, hepimizi hizaya sokmaya yarayacak bir araç, belli ki. Ama aynı zamanda görüyoruz ki, pek de işe yaramıyor. Ama bir yandan, onu dinlerken şunu düşündüm: Belki de hıza zaten budur. Yani bütün o -miş gibi yapımları da içeren bir şey... Normal karşılanıyorsa gerçekten doğru olan budur. 'Gerçek olan' ile 'norm olan' arasındaki fark, kimin umurunda. Aile ile devlet arasında bir benzerlikten değil birlikte çalışmadan bahsetmek daha doğru olur. Gerçek olanın, "Ben varım!" demesi, sosyolojiden çıkıp politikanın alanına girmesi anlamına gelir. Tıpkı bugün burada yaptığımız gibi: Başka aileler vardır.

Biliyorsunuz hayal kurma tekeli egemenlerin elinde değil. Ve hayaller her zaman tahakküm araçları olmak zorunda da değil. Bir de ütopyalar var. Başka türlü olabileceğimize, dünyanın başka türlü olabileceğine, birbirimizle başka türlü ilişkilenebileceğimize dair hayaller... Ütopyalar her zaman şimdiden, buradan başlarlar. Şimdi ve burada olan ve değiştirmek istediğimiz şeylerden... "Başka aileler vardır!" demek böyle bir hayalin ifadesi bence, onun adını koymak. Bu adı yüksek sesle söylemek, "başka"ya sahip çıkmak, onu ayrımcılığın sonucu, başka olmayanın tarifinin aracı olmaktan çıkarıp kendisi haline getirmek, ki bunu yaptığımızda, sadece bu kadarını yapabildiğimizde bile tuhaf bir şekilde, tahakkümün hedefi olmaktan çıkıp, onun karşısına dikilebilir hale geliyoruz.

Remzi Altunpolat: Aksu hocaya da çok teşekkür ediyoruz. Şimdi ikisi de maalesef kapanmış olan ama hem feminist literatüre hem de LGBTİ+ literatürüne katkıları hiç unutulmayacak olan Ayizi Yayınevi ve Amargi Feminist Dergi içerisinde çok büyük emek verdi, bunu hatırlatmayı bir görev biliyorum. Aksu hoca, "başka olmayan aile hayali", Türkiye'de başka olmayan aile ne anlama geliyor, bu kimlerin hayaliydi meselesini açmaya çalıştı. Başka aslında iğrençlikle, kirle özdeşleştirilen ama hep yanı başımızda olandır. Onu bizden uzak tutmaya çalışırız, onunla biz/kendimiz arasına hep bir sınır çizgisi çekeriz, içeriye almazız. Hep sınırda tutarız dedim ancak tolerans sınırlarımız genişlemişse onları bir ölçüde kapsamaya çalışırız, tabii lütfederek. Zira tolerans eşitlikçi olmayan, hiyerarşik bir ilişkilene biçimi. Çok önemli noktaya temas etti Aksu hoca aslında; şiddet başka olarak niteleneni kendinden uzak tutmak açısından kurucu bir unsur.

Şimdi sözü sevgili Ece Öztan'a vereceğim. Buyurun lütfen.

'Başkalaşan' Yaşam Formları: Haneler, Aileler ve Çeşitlilik

Ece Öztan

Çok teşekkürler Remzi. Ben daha çok aile kavramı üzerinden bir tartışma yürüteceğim. Aile ve hanenin kolektif bilinçdışında ne gibi anlamlarla yüklü olduğuna biraz geriye de giderek bakmak istiyorum öncelikle. Bunun için karşıladığı veya yanıt verdiği ihtiyaçlara da, insanların onlara ne anlam verdiğine de bakmak gerekiyor. Bu nedenle çok geriye gideceğim ama hemen bugüne geleceğim. Ve biraz da yeni aile formları üzerine, özellikle Avrupa bağlamında EuroStat verilerinden hareketle; farklı, bir arada yaşama formlarına ilişkin bir çerçeve çizmeye çalışacağım. Ama önce farklı disiplinlerden, farklı yerlere vurgu yapan, ailenin nasıl tanımlandığına dair birkaç örneğe yer verelim.

Bir tanesi 1949'da antropolog Murdock tarafından yapılmış bir tanım: "Ortak ikamet, ekonomik iş birliği ve üremenin gerçekleştiği bir sosyal grup."²⁹ Bir diğeri özellikle çekirdek aileyi temel alarak yaygın olarak kullanılan "anne, baba ve çocuklardan oluşan birim"³⁰ tanımı. 2000'de yapılan başka bir tanım aileyi "Kaynakları paylaşan ve birbiri için kaygılanan insanlar" olarak tanımlıyor.³¹ Theodore F. Cohen, ABD'deki farklı aile türlerini kapsayıcı bir şekilde aileyi, "doğum, evlilik, evlatlık edinme veya tercih yoluyla bir ilişkisi olan ve bir hanede birlikte yaşayan iki veya daha fazla kişinin oluşturduğu

29 Murdock, G. Peter. (1949). Social structure. New York: Macmillan.

30 Canatan, K. ve Y. Ergün (2011). Aile Sosyolojisi, Açılım Kitap, s. 59.

31 Beaujot, R. (2000). Earning and Caring in Canadian Families. Peterborough: Broadview.

küme"³² olarak tanımlıyor. Ve bir başka tanım: "Uzun dönemli hak ve sorumluluklar temelindeki rolleri içeren sosyal kurum."³³ Daha çok sosyolojinin içerisinden yapılmış tanımlar ama bir yandan bazı ortak noktaları da var: Ekonomik iş birliği, mekânsal ortaklık, kimisinde kan bağı, üreme, kimisinde cinsellik ama aşağı yukarı hepsinde ortak olan birbiri için kaygılanma ve geleceğe yönelik bir arada bulunma. Bu bir aradalık illa mekânsal olmak durumunda değil. Özellikle üçüncü tanım yani "kaynakları paylaşan ve birbiri için kaygılanan insanlar" tanımının içine bir mekânsal birliktelik olmaksızın da bir aileyi düşünebilmemizi olanaklı kılan bir tanım olduğunu görüyoruz.

Bütün bunları günümüzdeki veriler üzerinden tartışacağım ama ailenin tanımını yapmak gerçekten zor. Çok dinamik bir kavramdan bahsediyoruz. Demografik olarak belli bir hane ve aile tanımı yapılıyor, hukuken yapılmaya çalışılıyor... Ama ne yaparsak yapalım, bunun birazdan bahsedeceğim özellikleri, dinamikleri nedeniyle böyle sınırlar içerisinde tanımlamanın da olası olmadığını görüyoruz. Hukuktaki durumuna bakalım. Uluslararası hukuk, genellikle hak koruma perspektifinden baktığı için aileyi tanımlamaktan ve sınırlamaktan mümkün olduğu ölçüde uzak duruyor. Bu nedenle de aileyi ilişkili olduğu hak alanlarını koruma amaçlı ele almaya çalışıyor. Mesela Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin "Ailenin Korunması" başlıklı 23. maddesine ilişkin Genel Yorumunda İnsan Hakları Komitesi "devletten devlete, hatta aynı devlet içerisinde bölgeden bölgeye ailenin kapsamının değişkenliği nedeniyle aile kavramı ile ilgili standart bir tanımlama yapmanın mümkün olmadığını" vurguluyor.³⁴ Bu nedenle Komite, aile kavramının yalnızca evlilik ve birlikte yaşama süresinde hane içindekilerle sınırlı olmadığını; ebeveynler ile çocuklar arasındaki genel anlamda tüm ilişkileri kapsadığını belirtmiş. Bu anlamda da birlikte yaşam, ekonomik bağlar ve düzenli ve güçlü ilişkiler temel alınıyor.³⁵ Uluslararası hukukta aile, daha çok hak koruma temelinde ele alınıyor. Aile birleşiminden tutun da aile kurma hakkı bağlamında, mültecilerin, heteronormatif aile formu dışında yaşayan kimselerin ya da ekonomik olarak birbirine bağlı olan farklı kuşakların haklarının korunması temelinde ele alınıyor. Özellikle böyle spesifik bir tanım yapmaktan uzak duruluyor. Buradan şunu anlıyoruz; aile hangi bağlamda ele alınıyorsa, operasyonel kılacak bir tanımlama çabasına giriliyor. Eğer hak temelli bir perspektiften bakıyorsanız, bu aileyi mümkün mertebe geniş ve insanların iyi olma halini devam ettirecek, daha çok

32 Cohen, T. (2007). "The Meaning of Marriage and the Family". B. Strong, T. Cohen, & C. DeVault, *The Marriage and Family Experience: Intimate Relationships in a Changing Society* (s. 3-30). USA: Belmont, s.6'dan aktaran Canatan, K. ve Y. Ergün (2011), *Aile Sosyolojisi, Açılım Kitap*, s. 60.

33 Seltzer, Judith A. (2019). "Family Change and Changing Family Demography", *Demography*, 56, s.409.

34 CCPR General comment No. 19: Article 23 (The Family) Protection of the Family, the Right to Marriage and Equality of the Spouses, bkz. <https://www.refworld.org/pdfid/45139bd74.pdf>

35 Eliçin, D. (2017). "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda Aile İkamet İzni: Aile Hayatı Hakkı mı? Aile Birleşimi Hakkı mı?" *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl:7, Sayı:30 (Nisan 2017), s. 122.

hak sahibi kılacak bir çerçeveden bakıyorsunuz demektir. Bu nedenle böyle çok sınırlayıcı ve ne kadar dönem içi geniş olursa olsun, her aile tanımı ister istemez çeşitlilik karşısında sınırlayıcı kalacaktır. Aslında insan hakları komitesinin yaptığı yorum biraz da bize bunu söylüyor. Yani bu kadar keskin tanımlamalara yaslanmanın mümkün olamayacağını söylüyor.

Biraz eskiye gideceğim dedim ya, antik haneye bakalım: Antik Yunan dünyası iç içe geçen halkalar biçiminde hayal ediliyor. Oikos, bugünkü anlamıyla ekonomi sözcüğünün yani, ekonomi kavramı oikos ve nomos sözcüklerinin birleşmesiyle oluşuyor. Ve oikos 'hane' anlamına geliyor ama bildiğimiz haneden biraz farklı; çünkü mülkiyeti, hanenin içindeki hayvanları, oradaki üretimi, tüketime ilişkin araç gereci, köleleri ve kadınlar üzerindeki egemenliği, hepsini içeren bir kavram. Oikosun merkezinde de Hestia var. Hestia ateş, ocak yani ailenin o dönemki anlamıyla sağlık ve muhabbetin tanrıçası. Tanrıçalar içerisindeki en mütevazı ve iyi tanrıçalardan biri. Mutfakla sembolize ediliyor ve kızıl saçları var Hestia'nın.

Bu göndermeleri yapmamın nedeni 'ocak' kelimesinin Türkçede de aile anlamında kullanıldığını göstermek: Ocağına incir dikmek, ocağını söndürmek, ocağı tütme, ocağını yeşertmek, ocağını batırmak gibi. Aslında bu 'ocak' arketipinin ya da sembolizasyonunun ailenin kökeninde olan, hanenin merkezinde olan bir ilişkilene tarzı olduğunu görüyoruz. Bu bir yakınlığı içeriyor, bir konforu, bir muhabbeti içeriyor, en geniş anlamıyla baktığımızda. Aileyi böyle ele aldığımızda çok köklü bir kurum ve bir ihtiyaç. Eski Yunan dünyasında polislin erkek alanı olarak nitelendirilen, siyasal alanın dışında bir de bilinmeyen vahşi hayatın olduğu, canavarların, ürkütücü karakterlerin olduğu bir dünya var. Arkasında hiç bilmediği bir dünya var. Dolayısıyla oikos aslında bu muhabbetin örgütlendiği ve üretimin yapıldığı alan aynı zamanda. Buradaki ocak ortaklığına dikkat çekmek istedim.

Biraz daha ileri gidelim. 14. yüzyılda Tacuinum Sanitatis adlı eser, dönemin önemli tıp kitaplarından biri. Daha doğrusu Ortaçağ tıbbının temel eserlerinden biri. Aslında bu eser, 11. yüzyılda Bağdatlı tıp bilgini İbn-i Butlan'ın, *Takvim es-Sıhha* adlı el yazmasının Latince çevirisine verilen isim. Kitabın 14. yüzyılda resimli bir kopyası yapılmıştır. İbn-i Butlan bu eserde bir insanın sağlıklı bir yaşam sürdürübilmesi için gerekli olan tüm konulara yer vermektedir. Kitabın 14. yüzyıldaki resimli kopyasında bir ateşin, ocağın etrafında oturmuş ve birbiriyle sohbet eden bir hane resmi bulunmaktadır. Çocukların da bulunduğu bir muhabbet ortamı. Eserde *confabulator*, insana sağlık veren, zevk veren, insanı sağaltıcı sohbet, yakın muhabbet ve bir çeşit anlatı terapisi anlamında kullanılmaktadır. Burada da özellikle *confabulatorü*, yani iyileştirici ve sağaltıcı muhabbeti resmetmek için bir ocak ve Hestia'yı temsil eden ateşin etrafında insan yakınlıklarını görüyoruz. Bu kitap aslında orta çağın temel sağlık kitaplarından biri, çok da ünlü bir kitap. İçinde; temiz hava, yiyecek-içecek tüketimi, ekmek mayalama yöntemleri, bitkileri kullanma biçimleri, insanların iyi olma halleri üzerine şeyler var. Özellikle zihin durumları ile ilgili olan bölümde; bu içten, sağaltıcı muhabbete özel bir yer veriliyor. Şimdi burada da o ocak imgesine ve yakınlık-hane ile kurulan ilişkiye dikkat çekmek istedim.

Şimdi biraz daha ileriye gidiyorum. Hollanda'nın en ünlü ressamı Vermeer'in, 17. yüzyılda birden haneyi ışıklı, resmedilmeye değer mekânlar olarak yansıttığını görüyoruz tablolarında. Ev içi mekânların, mutfağın, evin içerisindeki kadınların resmedildiği tablolar bunlar. Vermeer'in yanı sıra de Hooch, de Witte gibi ressamların tablolarında da gördüğümüz ev, hane, aile ve evcimenlik kültürünün resim sanatındaki görünümü olarak kabul edilebilir bu çalışmalar. Ticaret kapitalizminin geliştiği ilk ülkelerden biri olan Hollanda'da çok erken bir tarihte aslında aile; hem kadınsı bir alan olarak hem de üretimin dışında konumlanan bir alan olarak, romantik aşkın öne çıktığı, yeni bir modern aile formu olarak ortaya çıkıyor.

Burjuva çağının iki temel keşfi olan mahremiyet ve evcimenliğin ticaret kapitalizminin gelişim coğrafyalarında öne çıkması tesadüf değil elbette. Pott-Butter, 17. yüzyılda hane içi alanın bir saygınlık merkezi olmaya başlamasının siyasal anlamlarına dikkat çeker.³⁶ Kuşkusuz hane-içi ve dışı arasında asimetric ilişkiler dayansa da; hane ve ailenin bir saygınlık alanı, resmedilmeye değer bir alan olarak öne çıkmasına işaret eder bu gelişme. Romantik aşkın ön plana çıkması, hanenin "kadın" merkezli bir alan olarak inşası ile ilişkili bir süreçten bahsediyoruz. 17. yüzyılda Vermeer, de Hooch, de Witte gibi Hollandalı ressamın tablolarına yansıyan bu "ev ışığı", kadınların bu evin değişmez bir parçası haline gelmesinin ilk işaretleridir. Bu nedenle Giddens, 18. yüzyılda erkeklerin ücretli işin merkezi haline

36 Pott-Butter, H. (1993). Facts and Fairy Tales about Female Labor, Family and Fertility. A Seven-Country Comparison 1850-1990. Amsterdam.

gelirken; evin babanın mutlak otoritesi altında bir alan olmaktan çıkarken, değişen ebeveyn-çocuk ilişkileri ve anneliğin icadından söz etmektedir.³⁷

İnsanlararası yakınlıklar, aile ve hanenin taşıdığı anlama ilişkin tarihsel süreci bütünüyle izlemek değil niyetim. Sevgili Alev Özkazanç'ın konuşmasının başlığına yansıttığı gibi "aynı ve başka olan aileye" getirmek istiyorum konuyu. Alev'in çok iyi ifade ettiği gibi "hegemonik ideale uyduğu varsayılan aileler içinde "ideale" uymayan dinamikler" hep vardı ve bugün de günümüzün dinamikleri ile var olmaya devam ediyor. Kısacası aileler aslında, heteronormatif ve standart olanları dahil olmak üzere bir hayli çeşitli. Biraz oradan şekillendirdim sunuşumu. Bu anlamda da birbirini tamamlamış olacak zannediyorum.

Aile ve Farklılaşma

Aslında bu bir toplumsal cinsiyet düzeni meselesi. Aile, hane, cinsellik, farklı rejimler gibi görünse de aslında iş piyasası ve devlet ile birlikte her zaman bu ilişkinin motoru olan bir alan. Bu eski Yunan'da da böyleydi; yani mülkün üzerindeki pater familias otoritesi, ya da oradaki aile düzenlemesi birazcık da bu toplumsal cinsiyet düzeninin ve üretim ilişkilerinin o dönemki tezahürüydü.

Ailenin tanımı farklılaşıyor ama zaten aile dediğimiz şey; yani tek tek aileler de süreç içerisinde farklılaşıyor: Yaşlanma süreci devreye giriyor; evden ayrılmalar, çıkışlar oluyor; ölümler oluyor; evlilikler, yeni evlilikler oluyor; tekrar yeniden bir araya gelmeler oluyor; evlenen çocuk boşanıyor, tekrar geri dönüyor vb. Yani farklılaşma zaten tek tek ailenin olağan süreci içerisinde de gerçekleşen bir şey. Kısaca aile nesnel olarak ele alınmadıkça da çok anlayamayacağımız, fotoğrafını çeksek dahi anlayamayacağımız bir şey.

Toplumsal cinsiyet ilişkileri, sınıfsal eşitsizlikler, kuşkusuz nesiller arası ilişkiler, bütün bunlar aileyi etkiliyor. Aynı zamanda bugün içinde bulunduğumuz pandemiye de düşünürsek bütün ekonomik krizler, sağlık krizleri, insani krizlerle de şok etkileriyle farklılaşabiliyor. Olağan seyirindeki farklılaşmaların yanında; silahlı çatışmalar, etnik çatışmalar da bu farklılaşmaları pekiştiren yanlar.

"Aile Meselesi"

Öncelikle ailenin tanımları da aileye verilen anlamlar da değişken. Ancak nereden bakarsak bakalım; ister Marksizm çerçevesinden, ister yapısal-işlevsel çerçeveden, ister demografi üzerinden, ister daha fenomenolojik yaklaşımla; ailenin güçlü ve köklü bir ilişki formu olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Ancak insanların buna verdiği anlamlar değişiyor. Burada aslında aileye biraz da insanların verdiği anlamlar

37 Giddens, A. (1992). Mahremiyetin Dönüşümü, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

üzerinden yaklaşmanın, başka ailelerin zaten hep var olduğu, zaten hegemonik olanların dahi başkılığı içerdiği üzerinden kurmanın, çeşitliliği görmek açısından iyi bir optik olacağını düşünüyorum. İlişkisel bir kavram aile, çok karmaşık bir kavram. Her dönemde farklılaşıyor. En nihayetinde birlikte yaşamak olarak tanımlandığında, yanlış biçimde sadece hane ile eşitlenebiliyor. Halbuki bugün hane ile aile arasındaki kırılmadan da bahsediyoruz.

Peki çeşitliliği nasıl görüyoruz günümüzde ailelere bakarsak? Bir kere hane sayısında müthiş bir artış var. Bir parçalanma ve aslında daha atomize olma söz konusu. Haneler içerisindeki aile oranında bir azalma var. Mesela 1960'tan bu yana Amerika Birleşik Devletleri'nde hane sayısı %60 oranında artmış³⁸, İngiltere'de de son 10 yılda böyle bir artış görülüyor.³⁹ Haneler içerisinde aile oranında bir düşüş, aile olmayan hanelerin oranında bir artış görülüyor. Türkiye'ye baktığımızda, 2019 itibarıyla hane halklarının %80'inin ailelerden oluştuğu görülüyor ama bir önceki dönemle, 2006 ile kıyasladığımızda bu oranın %92,7 olduğunu görüyoruz. Demografik açıdan da böyle bir saptama yapabiliriz.

Ailelerin bir diğer özelliği küçülmesi. Bunu bir madalyonun iki yüzü gibi düşünebiliriz. Hane ve aile içerisindeki kişi sayısı bakımından bir küçülme ve aile bileşimlerindeki değişim açısından. 70'lerden bu yana hanelerin büyüklüğü sürekli küçülüyor. Bu ne demek? 1980'lerde toplumun %53'ü beş ve daha fazla kişiden oluşuyorken bu sayı 2017'de 3,4 olmuş. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre, 2008'de 4 kişi olan ortalama hane halkı büyüklüğü, 2020 yılında 3,3 kişiye düşmüş.⁴⁰ Hanelerin tiplerine baktığımızda çok şaşırtıcı ki Türkiye'de toplumun üçte biri anne-baba-çocuk formunda yaşamıyor. Ya tek kişilik ailelerden (%18), ya içinde çekirdek aile formu olmayan yani ev arkadaşları gibi hanelerden (%3), ya da tek ebeveyn ve çocuklardan (%10) oluşuyor. Bunun çoğunluğunu da kadınlar, bekar anneler oluşturuyor. Dolayısıyla idealize ettiğimiz bir aileden söz etmiyoruz. Kısaca, Türkiye'de hanelerin %31'i ne klasik çekirdek aile ne de geleneksel aile formunda⁴¹.

Bir diğer dinamik, nesillerin artışı. Nesiller artışı çok az konuştuğumuz bir şey. Bugün artık insanlar farklı nesilleri ile birlikte, bir arada yaşar haldeler. 1900'de, çok ilginç bir veri olduğu için paylaşmama izin verin, 10 yaşındaki çocukların sadece %6'sı büyükanne ve büyükbabası ile aynı anda yaşarken, 2000'de %41'i dört biyolojik

38 Zinn, M.B. vd. S. Eitzen (2005). Diversity in Families, Boston: Pearson Publishing, s.437

39 <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/families/bulletins/familiesandhouseholds/2019#main-points>

40 TÜİK, İstatistiklerle Aile 2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2020-37251>

41 TÜİK, İstatistiklerle Aile 2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2020-37251>

büyükanne ve büyükbabasıyla aynı anda yaşıyor⁴². Bu nedenle nesiller arası ilişkilerde önemli değişimler var. Üst üste binme durumu, ölüm yaşının ilerlemesi, hayat standartlarının yükselmesi ile ilgili... Bir arada yaşama formları çeşitleniyor. Bunlar sadece eşcinsel evliliklerin tanınması değil, gayet heteronormatif aileler içerisindeki bir arada yaşama formları da çeşitlenmiş durumda. Sağlıktaki gelişmeler, eski nesillerin daha uzun süre aktif bir yaşam içerisinde yer almasına yol açıyor. Bunun sonucu olarak da nesiller arası etkileşimler çeşitleniyor, farklılaşıyor.

Ailelerin günümüzdeki çeşitlenme dinamiklerinden biri de bir arada yaşama formlarının değişmesi. Bir arada yaşamayan aile formlarının oluşması örneğin. Küresel göç, bakım krizi bir arada yaşamayan pek çok aile formunun oluşmasına yol açıyor. Göçmen Filipinli annenin kendi ülkesinde anneannesi ile bıraktığı çocuğu ile kurduğu ilişki örneğin. Mevsimlik çalışma biçimleri ile birkaç hane formunda yaşayan gruplar örneğin. Uluslararası annelik ve ebeveynlik formları da çeşitleniyor bu anlamda. Sadece alt sınıflar açısından da değil. Yılın belli dönemlerini başka ülkelerde çalışarak geçiren, birkaç evde yaşayan beyaz yakalı yöneticiler ve elitler var. Ya da yine bağımsız hane kuramadıkları için ebeveynlerinin evlerinden ayrılamayan, bu nedenle uzun süreli ilişkilerine ebeveyn evlerinde kalmaya devam ederek devam eden "ayrı evlerde bir arada olma formları" var. Bu formlar İngilizce "living apart together" (LAT) olarak adlandırılıyor. LAT ilişkilerinin yeni bir aile formu oluşturduğu dile getiriliyor⁴³. Bu dinamiklerde ekonomik işbirliğinin günümüz dinamikleri karşısında aldığı biçimleri görüyoruz. Birlikte ayrı yaşama ilişkileri ilginç bir biçimde, bazı örneklerde hem daha fazla bağımsızlık ve özgürlük arzusuna dayanan seçimlerden hem de iş piyasalarındaki daralma, artan eşitsizlikler ve yeni nesillerin ekonomik koşullarla ailelerinden bağımsızlaşmamasından da kaynaklanabilmektedir. Örneğin Hırvatistan, Slovakya, İtalya gibi ülkelerde özellikle anne evinden ayrılamayan yetişkin erkekler, bağımsız bir hane kurmasalar da ayrı evde yaşadıkları uzun süreli partnerlik ilişkilerine yıllarca bu formda devam ediyorlar. Mekânsal birliktelikler de bu anlamda hem çeşitlendi hem de istikrarsızlaştı. Birlikte ayrı yaşama ilişkileri bakımından benzer oranların görüldüğü Fransa ile İtalya'yı karşılaştıran bir çalışma, hane ve ailenin değişen anlamlarına ilişkin önemli veriler sunuyor. Her iki ülkede de 18-79 yaşları arasında LAT ilişkilerinin oranı birbirine çok yakın, %10 civarında. Ancak birlikte ayrı yaşama formundaki çiftlere baktığımızda her iki toplum arasında önemli farklılıklar var. İtalya'da 25-29 yaş grubunda bu türden ayrı evlerde uzun ilişkiler yürütenlerin oranı %48 iken, aynı yaş grubunda Fransa'daki oranın %13 olduğunu görüyoruz. Ayrıca Fransa'da birlikte ayrı yaşama formunda ilişki yürüten 60 yaş üstü kadınların oranı ile İtalya'da

42 Uhlenberg, P. (2005). "Demography of Aging", D.L. Poston ve M. Micklin (der.), Handbook of Population, NY: Kluwer Academic/Plenum Publishers, s:160.

43 Levin, I. (2004). Living Apart Together: A New Family Form. Current Sociology, 52(2), 223-240.

aynı yaş grubundaki kadınların oranı arasında da 4 kat fark olduğu görülmektedir⁴⁴. Hem nesiller arası ilişkiler hem piyasa mekanizması, istihdam ve gelir düzeyleri hem de toplumsal cinsiyet rejimlerinin yarattığı dinamiklerle; yakınlık, muhabbet ve ekonomik işbirliği arayışlarına denk düşen aile ve hane formları gelişmektedir. Avrupa İstatistik Ofisi'nin verilerinden de izlenebileceği üzere, 18-30 yaşındaki İtalyan erkeklerin %80'inden fazlası ebeveynleriyle yaşıyor.⁴⁵ Yapılan çalışmalar, İtalya'da 1990'lardan itibaren emeklilik yaşını yükselten ve sosyal kazanımları aşındıran politikaların özellikle belli bir neslin emekliliklerini ertelemesine yol açtığı, genç işsizliğinin ve düşen gelir düzeyinin nesiller arası bağımlılıkları arttırdığına işaret ediyor⁴⁶.

Avrupa İstatistik Ofisinin (*EuroStat*) hane kompozisyonuna ilişkin verilerinde de hem nesilsel ilişkilere hem de değişen hane dinamiklerine ilişkin nüansları da yakalamak mümkün. AB genelinde tek kişilik haneler ve çocuksuz çiftlerden oluşan hanelerin toplamı %50'nin üzerine çıkıyor. Çocuklu çiftler daha az yaygın bir çekirdek aile formu olmaya başladı. Çocuklu haneler ise çok farklı hane tipleri arasında dağılmış durumda. Bu genel eğilimlerin yanında, AB ülkeleri arasında önemli farklılaşmalar görülüyor. Kuşkusuz bu farklı hane tiplerinden oluşuyor. Örneğin İrlanda hem çocuklu hane oranının (%39) hem de çocuklu çiftlerden oluşan hane oranının (%26) en yüksek olduğu ülke. Polonya, Romanya, Güney Kıbrıs, Portekiz'de de hanelerin üçte birinde çocuk var. Çocuk olan diğer hane tiplerine baktığımızda örneğin çok nesilli haneler özellikle Hırvatistan (%12,4) ve Romanya'da (%12) AB ortalamasından epey yüksek.

Aile yapısı AB ülkeleri arasında büyük değişkenlikler gösteriyor. Gençlerin sosyal ve finansal bağımsızlıklarının daha ileriki dönemlere ertelenmesi, emeklilik yaşının yükselmesi, yetişkinliğe geçiş süreçlerini farklılaştırıyor. Çocukluktan yetişkinliğe geçiş; anne-babanın evini çalışmak için terk etmek, maddi olarak bağımsız olmak, bir eşin yanına taşınmak veya evlenmek ve çocuk sahibi olmak veya olmamak gibi bir dizi önemli adımla karakterize edilir. Bununla birlikte, günümüzde gençler, ebeveynlerinin evinde daha uzun süre kalmakta veya eve geri dönmelerine neden olabilecek güçlüklerle karşılaşmaktadır. 2019 yılında, AB ülkelerinin tamamında ortalama olarak gençlerin, erkekler için 27,1 yaşına ve kadınlar için 25,2 yaşına kadar ebeveyn evinden ayrılmadıklarını göstermektedir.

Ekonomik iş birliği ve dayanışma formlarının çeşitlenmesi; sunuşumun başında değindiğim Hestia'nın "muhabbeti" ve yakınlığın değişen dinamikleri olarak

44 Régnier-Loilier & A., Vignoli, D. (2018). The diverse nature of living apart together relationships: an Italy-France comparison. *J Pop Research* 35, 1-22.

45 Eurostat (2020). Being young in Europe today - family and society, Family Composition and Household Structure, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Being_young_in_Europe_today_-_family_and_society#Family_composition_and_household_structure

46 Manacorda, M. ve E. Moretti (2006). "Why Do Most Italian Youths Live with Their Parents? Intergenerational Transfers and Household Structure", *Journal of the European Economic Association*, Volume 4, Issue 4, 1 June 2006, Pages 800-829.

görülebilir bu anlamda. Bahsettiğim, o nesiller arası birliktelik nedeniyle evden geç ayrılma fenomenini Türkiye’de de görüyoruz. Ancak ailenin değişiminde nesiller arası ilişkiler ve toplumsal cinsiyet rejimlerindeki değişimleri yakalamak için hem boylamsal araştırmalara hem de kişilerin aile etkileşimleri ve ekonomik dayanışma ihtiyaçları ile ilgili nitel araştırmalara ihtiyaç var.

Aileyi tanımlama, idealize etme çabalarının pek çoğu muhafazakâr, ayrımcı, dışlayıcı ve heteroseksüeldir. Oysa hem istatistiki veriler hem de insanların yaşam süreçleri ve deneyimleri çok boyutlu. Bu nedenle yaşam formları ve aileye verdikleri anlamlar da güncel dinamiklerle şekilleniyor. Sadece “başka formlar” çok da dışarıda değil; o heteronormatif ailenin içinde de iktisadi dönüşümlere; nesillerin bir aradalığına; sağlık ve sosyal reformların sıkıştırmasına bağlı olarak gelişen arayışlar var. Buna “muhabbet” de dahil. İnsanlar birbiriyle dayanışmak ve muhabbeti sürdürmek istiyor nihayetinde. Formlar ve süreçler değişiyor olsa da...

Remzi Altunpolat: Ağzına sağlık Ece. Ece bize başkalaşan aile formlarından bahsetti. Haneler, aileler, çeşitlilik başlığında Eski Yunan’dan başlayarak ailenin tarihi ve sosyolojide ailenin nasıl ele alındığına dair bir girizgâh yaptı. Sonrasında ise heteronormatif aileler de dâhil olmak üzere ailenin başkalaştığını ve ailenin operasyonel bir kavram olarak her seferinde yeniden tanımlandığını anlattı. Heteronormatif aile bir idealdir ama hiçbir zaman ele geçirilemeyecek bir ideal. Heteronormatif aileler de içlerinde şu ya da bu şekilde başkalık taşıyorlar.

Soru-Cevap

Remzi Altunpolat: Şimdi sorulara geçelim. İlki Alev hocaya: “LGBTİ+ ebeveynlerin çocuklarının psikoseksüel gelişimlerinin cis-heteroseksüel çiftlerin çocuklarından anlamlı bir farkı olmadığı bulgusu LGBTİ+ ailelere yönelik toplumda var olan yersiz korkuların geçerli olmadığını temellendirmek açısından önemli, yani yapılan araştırmalarla bu ikisi arasında bir fark olmadığı bulgusu. Ancak bu algının doğruluğunun ya da yanlışlığının ruh sağlığı uzmanlarına sorulması, bu soruya sürekli olarak psikologlar ve psikiyatristlerin muhatap olması ve her zaman onlardan bir onay alınması, acaba bu kimlikleri psikolojikleştiriyor mu? Yani LGBTİ+ ailelerin ebeveyn olabilmesi evlat edindikleri çocuklara LGBTİ+ kimliğini bulaştırmayacakları garantisıyla mi onaylanıyor? Bu böyle bir arka planı besliyor mu?”

Alev Özkazanç: Teşekkür ederim. Benim konuşmamda şöyle geçiyordu: “LGBTİ ya da gey aileler ile heteroseksüel ailelerde büyüyen çocuklar arasında ruh sağlığı ya da psikotik özellikler geliştirme açısından anlamlı bir fark olmadığına dair araştırmalar var.” Dolayısıyla burada iki farklı şey var; soruyu soran arkadaşımız sanırım “psikoseksüel gelişimleri açısından anlamlı bir fark yok.” diye anlamış. Oysa psikoseksüel gelişim ile psikotik özellikler iki farklı şey ve bu fark çok önemli. Yani psikoseksüel gelişme deyince daha standart olarak Ödipal aile dinamikleri içerisinde kadınlık ve erkeklik kimliklerinin benimsenmesi de kastediliyor. Dolayısıyla tabii ki eşcinsel aileler ile diğer aile tipleri arasında bu açıdan

farklar olabilir, yani olması çok muhtemeldir. Ama ben tam olarak bununla ilgili araştırmalar görmedim. Fakat buradaki asıl mesele o değil, şu: Bu tür psikoseksüel gelişim farklılıkları acaba psikotik özelliklerle ilişkili mi? Yani çocuklar homoseksüel ya da biseksüel olacak şekilde ya da bu tür ilişki biçimlerinin normal olarak görüldüğü ve benimsendiği aile formlarında yetişince, kafaları karıştığı için psikotik mi oluyorlar? Yani ruh sağlıkları mı zedeleniyor? Buna ilişkin bulgular konusunda önemli bir farklılık saptanamamış. Şunu demek istiyorum: Birçok ailede başka ikincil nedenlerle, hetreoseksüel ailelerde olduğu gibi gay ailelerde de başka ikincil sebeplere bağlı olarak çocuklarda problemler gözlenmiş. Fakat bunların cinsel kimlikle ilişkili olduğunu saptamamışlar. Ben konuşmamda onu söylemek istedim. Daha genel olarak, soruda da ifade edildiği gibi, LGBTİ aileler ve onların çocukları ile ilgili konuların psikolojikleştirilmesi ya da psikiyatrikleştirilmesi gibi sorunlar var. Bunlar çok boyutlu sorunlar. Ben bu konuda uzman değilim, ama benim izlediğim şekliyle tartışma şöyle geliyor: Zaten çok yakın zamana kadar, bu konular 'ruh hastalığı' olarak kodlandığı için ve daha tıbbi ve psikiyatrik bir söylemden tamamen çıkmadığı için, hâlâ birçok ülkede, tamamen ya da kısmen, tıbbi psikiyatrik süreçlere bağlı olarak işlendiği için bu meseleler büyük ölçüde psikolojikleştiriliyor. Fakat ben kendi sunuşumda böyle bir perspektiften bakmadım konuya. Psikoloji ya da psikiyatri değil de daha ziyade psikanalitik bir çerçeveden baktım. "Ruhsal sorunları var mı?", "Psikolojileri nasıl?" gibi soruların ötesinde ve daha derininde; "İnsan özneliği ile cinsiyet arasındaki ilişki nedir? İnsanın cinsiyetli olması ile insan olması arasındaki ilişki nedir? İnsan olmak ile cinsel fark (kadın ve erkek) arasındaki temel ilişkiler nedir? Ya da cinsel fark ile beşerî kültür arasındaki bağlantı nedir?" gibi sorular çerçevesinde bakmaya çalışıyorum.

Remzi Altunpolat: Teşekkürler Alev hocam. İkinci soru Ece'ye. Soruyu yönelten katılımcımız "Hane ve aile kavramlarının ayrışma ve kesişimlerini sorgulatan bir sunumdu" diyerek teşekkür ediyor. "TÜİK'in hanehalkı araştırması ve aile yapısı araştırmaları ise bu konudaki kafa karışıklığının sinyallerini veriyor. Siz TÜİK hanehalkı tanımını nasıl yorumlarsınız?"

Ece Öztan: Burada nesilsel ve daha boylamsal araştırmaların yapılması gerekiyor aslında. Buradaki hane-aile ayrımının altını da çizmek için Türkiye'nin dahil olmadığı Gender and Generation Survey var mesela. Nesiller ve toplumsal cinsiyet araştırması aslında tam bu bizim aile meselesine farklı boylamlarıyla, nesiller arasında nasıl değiştiğini görmemiz bakımından önemli, karşılaştırmalı bir veri sağlıyor. Ama Türkiye bu veri toplama ağının içinde değil. Bu kafa karışıklığı aile ve hane arasında demografinin genelinde var. Yani sürekli birbirinin yerine kullanılıyor. Bir açıdan iyi çünkü hane halkı dediğimizde sadece sayıları genişletmeleri değil, aynı zamanda mekânsal ölçümleri yapabileceğimiz bir kavrama dönüşüyor. Hane

üzerinden bakmanın belli bir işlevi var o anlamda. Ama eğer biz burada aileye dair böyle bir sorgulamayı da içeren ve buradaki politik ilişkileri de görmemiz gereken bir yere taşımak istiyorsak, o demografinin çerçevesinin dışına çıkmak ve bunu yaşayan insanların, bu ilişkilere verdiği anlama ilişkin sorular sormamız lazım. TÜİK'in tanımına gelince, TÜİK'te zaten bu kafa karışıklığı var, dediğim gibi. Bence bu birazcık buradaki gelişimin hızından da kaynaklanıyor. Gerçekten ele alınması çok zor bir kavram olduğunu söyledim. Galiba sadece demografi üzerinden değil, daha siyaset bilimi üzerinden de ele alınması gereken bir tanım.

Remzi Altunpolat: Teşekkürler Ece. Katılımcımızın iki sorusu var: Birinci soru biraz uzun, o yüzden ben biraz özetleyerek soracağım. “Aile üzerine yürütülen tartışmalarda özellikle eşcinsel evlilikler bakımından normatif olmayan aile biçimlerinin normalleştirilmesine karşı dile getirilen argümanlar hep çocuk figürü üzerinden yürüyor. Biz asıl olarak çocuklar üzerinden konuyu ele alıyoruz. Ancak bunun dışında ebeveynlerin de başkalaşan beden ve cinsellik deneyimlerini konuşmak durumundayız. Mesela cinsiyetsiz, akışkan cinsiyetli, trans olarak ebeveynler olabilir ya da ebeveynlerin beden ve cinsellik deneyimleri de zaman içerisinde çeşitlenebilir. Onları da sadece sabit bir cinsiyet ile konumlandırmak ne kadar doğru? Böylelikle bir cis-normatif çerçeve içerisinde konuşmuş olmuyor muyuz?”

İkinci sorusu da şu: “Aile kurulduğu andan itibaren sabitlenen bir fenomen mi veyahut aile içerisindeki başkalaşma dinamikleri sadece çocuğun dışarıdan katılımı ile mi sınırlı?” Birbiri ile bağlantılı iki soru. Kime yönelttiğini belirtmemiş, isteyen arkadaş cevap verebilir. Buyurun.

Ece Öztan: Ben, doğrudan heteronormatif aile içerisinde nesiller üzerinden baktığımda bile bu soruya şunu söyleyebilirim: Bu üst üste binen nesiller fenomeni, aile ilişkilerinde cinsellikle ilgili ilişkilerde de çok şey değiştirmiş görünüyor. Ebeveynler açısından da, sadece çocuklar açısından değil. İtalya ile Fransa'yı “Living apart together (birlikte ayrı yaşama)” ilişkisi üzerinden karşılaştıran araştırmadan kısaca söz etmiştim. Hem heteroseksüel hem homoseksüel birlikteliklerde; kalıcı, uzun süreli duygusal ve cinsel ilişkiler yani sevgililik ilişkilerinin seyrine bakıyor. Çok ilginç şeyler var. Mesela Fransa'da belli bir yaş üzeri kadınlar, özellikle kadınlar, bu birlikte uzakta yaşama formuna çok daha meylederken, İtalya'da özellikle genç kuşağın bu formu taşıdığı görülmüş. Gerçekten o kadar fazla dinamik var ki bununla ilgili, sadece buradan bile baktığımızda; yaş, yaşlanmanın uzaması ve nesilsel büyüme üzerinden bile baktığımızda bence ebeveynlerin de artık ömürleri uzadığı için çok farklı evlilik ya da evlilik dışı, cinsellik içeren ya da içermeyen çok farklı birlikteliklerin istatistiklere yansımaya başladığını görüyoruz.

Alev Özkazanç: Ben de birinci soruya ilişkin bir şeyler söyleyeyim. Aslında soru kendi içinde birçok cevabı da vermiş ve önemli bir tartışma konusunu ortaya koymuş. Burada ebeveynlerin cinsellikleri meselesi ile üreme meselesi arasındaki ilişkiler ya da kopmalar söz konusu... Binlerce yıldır hegemonik olarak dayatılan şey, cinsellikle üremenin aynı çatı altında, çok belirli kurallar çerçevesinde olmasına dayalıydı. Uzun bir zamandır ve giderek daha belirgin bir şekilde tecrübe ettiğimiz sarsıcı kültürel gelişme bunların arasının açılıyor olması, yani üreme meselesi ile cinsellik meselesinin yeni üreme teknolojilerinin de araya girmesiyle birbirinden bağımsızlaşıyor olması. LGBTİ aileler ve evlilikler meselesi gündeme gelince, bu konu çok daha ilginç bir görünüm alıyor. Fransa'daki tartışmada da gördüğümüz üzere itirazlar şu noktaya gelip dayanıyor. Deniyor ki, "Tamam, çeşitli "civil partnership" türü medeni birliktelikleri tanıyalım; yetişkinler arasında ne oluyor, cinsellik konusunda ne olup ne bitiyorsa kabul, kamunun buna karışması doğru değil, ayrımcılık yapılmamasın, tamam evlenmelerini de kabul ettik". Ama işte üreme konusuna gelince daha belirgin bir tepki oluyor. Dolayısıyla Fransa'da bugün mesela birçok çevre, eşcinsel evliliğini kabul eden çevreler, evlat edinme konusunda ısrarla karşı çıkmaya devam ediyorlar. Dolayısıyla her şey gerçekten çocuk üzerinden ilerliyor gibi, cinsellik bir kenara konulmuş. Peki çocuk neyi temsil ediyor? Aslında çocuk aşırı yüklü bir fantezi nesnesi haline geliyor. Konuşmamın sonunda ifade ettiğim gibi; ben burada insanlığın geleceğine ilişkin, yok-oluşa dair başka tür korkularla birleşen, biraz farklı bir söyleme dönüşmüş bir şey görüyorum. Gerçekten bir yok-oluş korkusu da var dediğim gibi; bildiğimiz, sahip olduğumuz, alışık olduğumuz, doğal olduğu düşünülen pek çok şeyin, kültürel değişimin baş döndüren hızı tarafından ve genetik teknolojiler ve üreme teknolojileri tarafından sarsılması durumu var. Bir yandan Post-human çağın kendine özgü kaygıları, öte yandan geniş kitlelerin siyasi ve ekonomik düzeyde tecrübe ettiği kontrol kaybı geliyor, bunlar birleşiyor geliyor ve bunlara gösterilen reaksiyoner tepkiler kadınların, LGBTİ'lerin başına patlıyor. LGBTİ'lerin üremesi yoluyla, onlara benzeyen insanların çoğalması tehdidi gibi bir durum düşünülüyor. Sanki çocukları olursa onlar da öyle olacak ve bütün toplum öyle olacak ve artık insan soyu üremeyecek vs. Dolayısıyla bunların bir kısmı politik meseleler ama bir kısmının gerisinde bilinçdışı tepkiler, korkular, endişeler ve hatta libidinal reaksiyonlar var, iğrenme var. Zor, çok zor mesele bu.

Remzi Altunpolat: Hocam sizin ekleyeceğiniz bir husus var mı?

Aksu Bora: Ben genellikle çok basit düşünen birisi olarak şunu eklemek isterim: Sadece çocuk meselesinin bu kadar öne çıkmasının taktik bir yanı da var. 'Çocuğun yüksek yararı' dediğimiz zaman aslında bayağı bir zayıf karnımız oluyor. Çocuklara ne olacak peki? Çok güçlü bir siyasal ideolojik argümana dönüştürebiliyorsunuz ve ben

bunu kullandıklarını düşünüyorum. Sanki içinde yaşadığımız toplumda çocukların yüksek yararı pek gözetiliyormuş da LGBTİ ailelerde gözetilmeyecekmiş gibi. Politik bir strateji olduğunu düşünüyorum. En azından öyle bir boyutu da var.

Alev Özkazanç: Ben de onu söylemek isterim, Aksu'ya katılarak. Bu söylemlerdeki ikiyüzlülük insanı çok rahatsız ediyor, rencide ediyor. Örneğin savaş gerçeğini düşünün, çocukların annesiz, özellikle babasız kaldığı savaşları düşünün. Ya da aile içi şiddet meselesini düşünün, annelerin çocuklarının önünde kocaları tarafından öldürüldüğü durumları düşünün. Çok ağır yoksulluk ve tahakküm batağına saplanan en klasik geleneksel aile biçimlerini düşünün. Bütün bunlar aileye ya da beşerî kültür ve uygarlığımıza karşı bir tehdit gibi görünmüyor da, gey bir çift çocuk evlat edindi diye dünyanın sonu gelmiş gibi davranılıyor. Dolayısıyla bence bireyleri ve aileleri kırıp geçiren bu tür sorunlara dikkatimizi yöneltmemiz gerekir. İster geleneksel aile olsun ister alternatif hane birlikleri fark etmez, hiç ayırım yapmaksızın ailelerin ve özellikle de içinde çocuk barındıran birliklerin refahı, sağlığı ve mutluluğu için politikaların geliştirilmesini önemli görüyorum.

Remzi Altunpolat: Teşekkürler. Bir diğer katılımcımızın sorusu: Aslında bu soruya belli ölçülerde kimi yanıtlar verilmeye çalışıldı ama belki biraz daha açmak istersiniz. “Devlet politikaları belirlerken özellikle sağlık, sosyal güvenlik gibi temel hizmetlerde birim olarak aileyi baz alıyor. Aslında sendikalar da aileyi baz alıyor, sosyal politikalar da aileyi baz alıyor. Başka aileler mümkün derken bununla birlikte kavranması gereken, gündeme gelmesi gereken başka bir kavram mesela ‘başka vatandaşlık’ olabilir mi, başka aileler mümkün derken bir başka vatandaşlık kavrayışı söz konusu olabilir mi?”

Aksu Bora: Şunu hatırlatmak isterim kısaca: Feministler “Ailenin dışında hayat vardır” derken tam olarak böyle bir şey kastediyorlardı. Ailenin dışındaysan eğer, toplumun kıyısındasın, bir tür atıksın gibi davranılıyor ya aile dışında yaşayan insanlara... Tam da bunu ifade etmek için söylenen bir şey fakat çok zor bir yol o. Aile hem ideal olarak hem kurumsal olarak hem politik olarak bu kadar güçlüyken, “Ailenin dışında hayat vardır” derken, bununla birlikte başka şeyler de söyleyebilmek lazım.

Remzi Altunpolat: Teşekkürler hocam. Başka söz almak isteyen?

Alev Özkazanç: Bütün bu konuşmalarımız, içinde bulunduğumuz gündem, tabii ki vatandaşlık meselesi ile ilgili olarak gündeme geliyor ve öyle de tartışılmalı, tartışılıyor da zaten. Yani daha genel olarak bir demokrasi meselesi, demokratik vatandaşlık meselesi, bir eşitlik meselesi olduğu çok açık. Öte yandan her vatandaşlık

dediğimizde tabii ki devlet ile birey arasındaki bir temel bağı ve hukuki bir çerçeveyi anlıyoruz. Ama aslında buradaki tartışmaların bir kısmı, cinsellikle ilişkili şeyleri de içerdiği ölçüde kamusal bir düzenlemenin, bir düzenleme konusu olmayacak bir geleceğe doğru kapı aralayan, dolayısıyla vatandaşlık çerçevesine sığdırılmayacak bir boyutu da, daha radikal bir boyutu da içeriyor.

Remzi Altunpolat: Teşekkür ederim. Şimdi iki yorum var. Bir katılımcımızın yorumu şu şekilde: "Batıda sivil birlikeliklerin ve benzeri formların da aslında belli ölçüde heteronormatif bir kurulum üzerinden hareket ettiğini yani LGBTİ+ aileyi kapsıyormuş gibi gözüksede aslında heteronormatif bir yerden kurulduğunu düşünüyorum. Çünkü bu da görece bir makbul evlilik ve yaşam formuna tekabül ediyor. Yani bu konuda da batılı ülkelerde, kapitalist ülkelerde, aslında LGBTİ+ kapsayıcı politikalar iki yüzlü bir tutuma tekabül ediyor."

Heteroseksüel aile yapısının çözüldüğünü söylüyor bir başka arkadaşımız. "Heteroseksüel aileler, çiftler de çocuk konusunda daha farklı düşünebiliyorlar. Ekonomi gündeme geldiğinde 3+1 ev almak yerine hayatı yaşamayı ve çocuğun sorumluluğunu almamayı da düşünebiliyor." Aslında Ece'nin de biraz önce söylediği gibi, heteronormatif aileler de akışkan, değişken, hemen her kavramda olduğu gibi ne kadar sabitlenmeye çalışılırsa çalışılsın değişiyor, dönüşüyor.

Öncelikle bu organizasyonda emeği geçenlere, konuşmacılara ve tüm katılımcılara teşekkürlerimi sunuyorum. Oldukça verimli ve güzel bir etkinlik olduğu kanaatindeyim. Bu tür bir araya gelişler pandemi döneminde birbirimizle bağlar kurmaya, kendimizi iyi hissetmemize imkân sağlıyor.

Aileye dair bakın Büyük Türkçe Sözlük'te şöyle bir tanım yapılmış. "Aynı gaye üzerinde anlaşılan ve birlikte çalışan bir bütün." Aslında biraz önce Aksu hoca da sunumunda buna benzer bir şey söylemişti. Aynı gaye üzerinde çalışmak, anlaşmak, uzlaşmak... Sürekli aile kavramını eleştiriyoruz ama aileyi şöyle de inşa edebilir miyiz? Kan bağıının ötesinde, kan bağına dayanmayan akrabalıklar, Lauren Berlant'ın deyimiyle "minör yakınlıklar" etrafında aileler inşa edebilir miyiz? Acaba başka aileler, heteronormatif olmayan aileler daha geniş ölçekte toplumsal dönüşümlerin enerji ve güç biriktirdiği yakınlıklar olabilir mi? Derdimiz queer bir dünya kurmak ise yine Lauren Berlant ve Michael Warner'dan yola çıkarak evcimen mekânların ötesinde, kan bağına dayanan akrabalıkların ötesinde, tek eşli çift ilişkilerinin ötesinde ister eşcinsel olsun ister heteroseksüel olsun mononormatif olmayan ilişki biçimlerini içerisinde barındıran, çok aşklı, arzunun türlü biçimlerine açık ve akışkan yakınlıklar kurup kuramayacağımız üzerine daha çok düşünmemiz gerekiyor.

Çalıştay Kapanış Konuşması

Gülçin Con Wright

Ben çok kısa bir kapanış konuşması yapmaya çalışacağım, bütün bu çalıştayı toparlamak ne haddime ama elimden geleni de yapmak istiyorum. Hatırlıyorsunuzdur dün sabah bizimle birlikte idiyse, çok güzel bir açılış konuşması oldu. Açılış konuşmasında şöyle bir konuya değinildi: Neden aile çalışıyoruz ya da neden aileler ekseninde örgütleniyoruz, bir araya geliyoruz, dernekleşiyoruz? Sonrasında Nükhet Sirman da birinci oturumda buna değindi, Nedime Hanıma hitaben. Şimdi ben de bu soruyu kapanış konuşmasında bir kez daha ele almak istiyorum: Neden aile çalışıyorum, çalışıyoruz?

Gerek akademide gerek sivil toplum kuruluşlarında ve hatta araştırma şirketlerinde, belirli bir alanda çalışan kişilerin kendisine çokça sorduğu bir sorudur: Neden bu konuyu çalışıyorum? Neden bu konunun çalışılması önemli? Bana bu soru ayrıca dışarıdan da çok geldi, kendi sorgulamamın haricinde. Neden ben bu konuyla ilgilendim, ilk ne zaman ilgilendim gibi soruların haricinde, “Senin kadar politik bir insan neden bu kadar apolitik bir konuyu çalışıyor?” gibi sorulara da maruz kaldığımı hatırlıyorum. Bir de aile sosyolojisinin yanında yaşlılık çalışmaya karar verince, insanların kafasında daha da belirde sanırım bu “Neden apolitik konulara yöneliyorsun?” sorusu. O soruyu soranlar şu anki gündemde bana ya da bir başkasına sanırım bu soruyu artık sormazlar. Çünkü aile de yaşlılık da şu anki gündemle birlikte oldukça politik ve görünür hale gelmiş durumda. Ancak bu demek değildir ki aile hiçbir zaman politik bir eksende yer almıyordu. Çalıştay boyunca bütün konuşmalarda görünen de zaten bu yönde. Birçok anlam ve biçimiyle aile, çeşitli kurum, kuruluşlar ve toplumsal yapının tam da göbeğinde bulunuyor ve onlar tarafından şekilleniyordu.

Yalnız benim aile çalışmaya başlama nedenim Nükhet hocamdan biraz daha farklı. Ben kendi ailemin diğer ailelerden ne kadar başka olduğunu düşünmektense, “ne kadar sıradan bir ailem var” diye kendi kendime sorguladım. Çünkü dışarıdan gelen tepkiler de bu yöndeydi. Biyolojik bir anne ve baba, bir abi ve ben, gayet Türkiye’de istenilen çekirdek aile tipi. Ancak sonradan daha başka aile deneyimlerine, başka aile ilişkilendirilmelerine denk geldikçe siz de ister istemez sorgulamaya başlıyorsunuz: benim ailemin nasıl bir ‘başkalığı’ olabilir ki, yani kesin bir şey vardır, değil mi? Bu sıradanlık ‘normallige’ işaret etmiyor tabii ki de ancak neden bu kadar sıradan görünüyor ya da neden bu kadar sıradan algılanıyor? Nükhet hocamın kendi çalışmalarında değindiği bir başka önemli noktadır: Her aile kendi içinde sır saklar. Dolayısıyla aslında çok da sıradan görünen ailem kim bilir ne sırlar saklıyordur diye düşünmeye başladığımı hatırlıyorum. Kendimi aile sırlarına dayanan öyküler okur bulurken fark ediyorum ki aile sırları beni çok ilgilendiriyor, çok cezbediyor. Üstüne bir de annemin, anneannemin bakımını üstlenmesi süreci benim aileye bakış açımın da yaşlılık üzerinden kurgulanmasına sebep oldu. Tam da Ece hocamın belirttiği gibi, ailemiz dönüşüyordu, yaşam seyri içerisinde farklı bir form alıyordu ve farklı ilişkilendirmeler içerisine giriyordu. Tüm bunları söylememin sebebi de şu, benim aile çalışmaya başlamam kendi ailemin başkalığımdan değil varsayılan ‘sıradanlığını’ sorgulamamdan kaynaklanıyordu.

Nitekim Aile Sosyolojisi dersimi alan öğrencilerin bazıları da dersin başında “Aileye dair ne konuşulabilir, aileye dair yeni ne öğrenebiliriz ki?” diye sorguladıklarını ifade ediyorlar. Aslında böyle sorgulamaları hoşuma gidiyor çünkü böyle bir soru ile gelen bir öğrencinin ders boyunca her tartışma ve bilgiyi yeni bulması ve şaşırtması söz konusu. Ben onlara şöyle soruyorum: “Aileye dair ne biliyorsunuz? Ne biliyorsunuz ki her şeyi bildiğinizi düşünüyorsunuz?” Aileye dair bildikleri genel olarak iki eksene oturuyor. Birincisi kendi ailelerine dair bildikleri, ikincisi de politik söylemde yer alan aile tipine dair duydukları ve okudukları. Bir ders boyunca kendi görüşlerini ve bildiklerini sorguladıkça da farkına varıyorlar ki, ailelere dair çok daha fazla çeşitlilik söz konusu. Şu anda devlet söyleminde tektipleştirici ve kısıtlayıcı, Aksu hocamın da kendi konuşmasında belirttiği üzere, artık insanları sıkı, normalleşmemiz ya da sıradanlaşmamız gerektiğini vurgulayan bir durum söz konusu. Ancak bir yandan da bütün bu politik söylemde yer alan bu kısıtlayıcı eksen belli hatlara oturuyor. Heteronormativiteden çok bahsettik, ataerkillikten her zaman bahsediyoruz, zaten feminist çalışmalarda da ‘kişisel olan politiktir’ diyoruz. Buna rağmen, görünmez kılınan çeşitlilikten bahsederken yine de bazı çeşitlilikleri kaçırıyoruz gibi. Ece hocam da kendi konuşmasında bu duruma parmak bastı. Biz yine de sadece bazı başka ailelere odaklanıyoruz. Bu çeşitlilik, farklılık ya da başkalıklar – adını ne koyarsınız – gençlerin gündeminde daha çok yer buluyor olarak karşımıza çıkıyor. Derslerimde aile üzerine verdiğim ödevlerde öğrenciler kendi aile biçimlerini sorguladıklarında

farkına varıyorlar ki, aslında hiçbirimizin kendi aile tahayyülü varsayılan ideal aile tipine benzemiyor. En önemlisi de şimdiye kadar bana açılan öğrencilerim, ki bu açılmayı sadece cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği açısından kurgulamıyorum, bunu aileye dair verdiğim ödevlerde yapıyorlar. Açıldıkları diğer konular, “Ben evlenmek istemiyorum”, “Ben çocuk yapmak istemiyorum” ya da “Ben kimseye söylemiyorum ama benim annem babam birbirinden ayrı” gibi. Demek ki konuşulması gereken bir konu var ama konuşabilecekleri o güvenli alanı bulamıyorlar veya o alanı yaratmaya çalışırlarsa bir şekilde yanlış yorumlanacaklarını ya da yargılanacaklarını düşünüyorlar.

Bu çeşitliliğe karşı tektipleştiriciliğin sadece devlet söyleminde yer aldığını varsaymak ciddi bir yanılısma. Bu konuda akademiye de bakmamız, yani çuvaldızı kendimize batırmamız son derece gerekli. Akademide, çeşitliliğin görünmez kılındığı yerlerin olduğunu biliyoruz. Bunu söylememin sebebi, ikilikler üzerinden düşündüğümüzün çok açık bir şekilde görünmesi. Sadece ikili cinsiyet sistemi üzerinden değil ama yine ilk oturumdan itibaren konuştuğumuz modern-geleneksel, muhafazakâr-seküler, Batı-Doğu, birlikte olan aileler-birlikte olmayan aileler ya da asıl aileler-başka aileler gibi ikilikler üzerinden kurduğumuz tartışmalarda bu çeşitliliğe yeterince yer vermiyor olabiliriz. Umut hocamın da kendi konuşmasında vurguladığı üzere, biz ‘başka aile’ dediğimizde bir ‘asıl aile’ varmış gibi de bir anlam yaratıyoruz. Aslolan, başka ailelerin olduğu ya da ailenin de çeşit çeşit olduğu. Bunu bu şekilde belirtmek ve bunun üzerine sunumlar yapmak şart, ancak bir de ‘normal’ kabul edilen, ‘asıl’ olarak görülen aileyi tam da o eksenden çekmek ve o merkezdeki konumundan etmek çok daha elzem ancak daha meşakkatli. Ve bilinen de o ki, sorgulamaya açmamız gereken bu eksenlerden en gizlice işleyenlerinden birisi de heteronormativite ve heteronormatif normlara göre ‘normal’ olarak kabul görülen aile formları ve ilişkilendirilmeleri.

Tam da bu noktaya bağlı olarak belirtmem gerek ki, çalıştayın ikinci ve beşinci oturumlarında dinlediğimiz aile deneyimlerinin, çalıştaya katılan birçok kişiye duygusal anlamda dokunduğuna dair geri dönüşler alıyoruz. Bu da gösteriyor ki, yaşandığı haliyle ve gündelik aile deneyimlerinde ‘başka’ ve asla ‘asıl’ olarak kabul edilmeyen ailelerin ‘gerçek’liği bizi etkiliyor. Burada yine Aksu hocamın dediğine geliyoruz, ‘gerçek’ ile ‘normal’ arasındaki fark ancak biz ‘mış gibi’ yaparsak ortadan kayboluyor. Gündelik yaşamdaki aile deneyimlerini paylaşmak, aileye yaklaşımımızı sadece onun yapısı ya da onu bir kurum olarak ele almamız üzerinden kurduğumuzdaki sınırlılıklarını da sorguluyor. Derslerime gelen öğrencilerin de söyledikleri bir şeydir “aile yapılarına dair bilgi almak istiyorum.” Ben de onlara soruyorum, “Ailenin işlevleri, ailenin içindeki ilişkisellik, ailenin size kattıkları ya ailenin size neyi ifade ettiği hiç önemli değil mi?” Bunların önemli değilmiş gibi algılanmasına sebep olan da hem var olan baskın söylem hem de akademiye bu söylemi pekiştirecek yönde yapılan çalışmalar olabilir. Çalıştayın başından itibaren sürekli adı geçen TAYA gibi

büyük çalışmalarda ailenin ve aileye dair konuların ele alınış biçimini sorgulamak mümkün. Biz eğer sadece demografik dönüşümleri, ailenin yapısının nasıl değiştiğine göre algıarsak, aile içinde ilişkisel olarak birbirimize nasıl bağlandığımızı kaçırmış oluruz. Bence asıl özgürleştirici alan da aileye dair ilişkisel yaklaşımlardır. Gençlerin de sürekli vurguladıkları bu yönde, "Ben başka ilişkilendirilme biçimlerine sahip olmak istiyorum, ben seçtiğim aileme aile demek istiyorum, ben evcil hayvanımı ya da en yakın arkadaşımı ailem olarak kabul etmek istiyorum." Bunu açıkçası ben de yaşamıştım. Ben evlenmek istemiyordum ve herkesin bu isteğime karşı geliştirdiği karşıt argüman, "Evlenmezsen yaşlılığında sana kim bakacak?" şeklinde oluyordu. Benim de hep aklımda olan, çocukluğumdan beri hiç ayrılmadığım en yakın arkadaşımın pekâlâ yaşamının sonuna kadar benimle yaşayabileceği yönündeydi. Fakat diğerlerinin gözünde bu kabul edilir değildi. "Arkadaşın evlenir, seni bırakır, gidip kendi ailesini kurar çocuğunu da yapar. Sen yine açıkta kalırsın." Sürekli işittiğim buydu. Dolayısıyla onların gözünde, benim de 'kendi ailemi' kurmam gerekmekteydi. Aynen Ece hocamın söylediği gibi tek başına yaşamak, aile kurmayı istememek ya da bu kadar dar bir şekilde tanımlanan aile yapısının içinde yer almak istememek yadrganıyor, insanlara korkutucu geliyor ya da öyle yansıtılıyor.

Peki bundan sonra ne yapmamız gerekiyor? Bu çalıştayın tüm oturumları sonucunda üstümüze çok görev düştüğü ortaya çıkıyor. Birincisi, Umut hocamın dediği gibi, aile üzerine çok daha fazla çalışmaya ve aile üzerine çalışacak yeni dimağlara ihtiyacımız var. Her ne kadar sosyoloji disiplini içerisinde aile sosyolojisi çok yukarıda bir konuma sahip değilmiş gibi görünse de umarım ki kendi disiplinimde de daha fazla kişi aileyi bir ucundan çalışmak ister. Yalnız bunu yaparken de çok dikkat etmemiz gereken şeyler olduğu kesin. Aileyi nasıl tanımlıyoruz ya da tanımlarımızı nasıl açık uçlu bırakıyoruz? Çalışmalarımızdaki örneklemimize kimleri katıyoruz, kimleri katmıyoruz? Veriyi nasıl yorumluyoruz? Burada küçük bir örnek vermek istiyorum. Ben kuşaklararası ilişkiler çalışıyorum ve ebeveyn yerine anne baba demenin ne kadar sınırlandırıcı olduğunu artık anlamış bulunmaktayım, ama bu benim için çok uzun zaman aldı. Onun haricinde, şu anda partnerimle birlikte bir çalışma gerçekleştiriyoruz ve geçen gün aramızda şöyle bir diyalog gerçekleşti: Ben yetişkin çocuklarla yapılacak ankete bir anne, bir baba değil de iki ebeveyn seçeneği koymuştum. Ancak o dedi ki, "Peki üvey ebeveynleri nasıl kapsayacağız? Ya da başka ebeveyn biçimlendirmelerini nereye ekleyeceğiz?" Dolayısıyla "Ankette bu soruya sınırsız seçenek koyalım, isterlerse altı farklı ebeveynden bahsetsinler, yeter ki bahsetsinler." kararını aldık. Nasıl bir dil kullandığımız, kimleri içerdiğimiz, kimleri dışarıda bıraktığımızı çok önem vermemiz gerekiyor.

İkincisi, ailenin bir kurgu olduğunun sürekli farkında olmalıyız. Tarihsel kurgusuna, toplum içerisindeki yeniden yapılandırmasına çalıştay boyunca çok fazla vurgu yapıldı. Türkiye'de çok önemli demografik bir dönüşümden geçiyoruz,

bu demografik dönüşüm aileye de yansıyor. Nitekim ailedeki dönüşüm toplumun geneline de yansıyor. Dolayısıyla bunu kesinlikle kabul etmek ile başlamalıyız, aile dönüşüyor ama bu ailenin yıkıldığı ya da ailenin yitip gittiği anlamına gelmiyor. Eğer tek bir tip aileye bu kadar gönül koyarsanız, evet o da sizi üzer çünkü o kayboluyor olabilir ama başka aileler, farklı aileler, çeşitli aileler gayet sağlam bir şekilde var olmaya devam ediyorlar. Son olarak, sevgili Efsun'un da vurguladığı gibi, LGBTİ+ye dair herhangi bir konu sadece LGBTİ+ları ilgilendirmez. Bunu sürekli hatırlamak ve çalışmalarımızı bu şekilde kurgulamak önemli, ki bunu aile çalışırken yapmamız çok daha önemli. Aileyi heteronormativitenin kalıpları içinden çıkararak ya da en azından bu kalıpları sorgulayarak çalışmak için illaki sadece LGBTİ+ ailelerine yönelik çalışmalar yapıyor olmamız gerekmiyor. Bu konuyu göz önünde bulundurmanız için yeter ki kendi çalıştığımız örneklemin nasıl biçimlendiğini ve ne tür heteronormatif önyargılara dayandığını kabul edelim. Böylece kesinlikle daha kapsayıcı ve daha farklı anlamlar ifade eden çalışmalar yapacağımıza inanıyorum.

“Umut en politik duygudur.” Çalıştayın birinci gününü bu cümleyle kapatmıştık, ikinci gününde tekrar üstüne vurgu yapıldı. Bu umut konusu bence bizi bir arada tutan şey, ki bence birçoğumuzun bu çalıştayın bize nasıl iyi geldiğinden bahsederken kastettiği de bu olmalı. Bunun üstüne ben de şunu eklemek istiyorum. 2013 yılında “Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün Mü?”⁴⁷ başlığıyla bu çalışmaya benzer başka bir çalıştay düzenlenmişti. Aradan sekiz sene geçti ve artık biz o soruyu sormuyoruz. Biz diyoruz ki, “Başka Aileler Vardır!” Bu çok önemli bir gelişme. Bize bu umut vermiyorsa başka ne umut verebilir bilemiyorum diyerek bu çalışmayı burada sonlandırmak isterim.

Sonsöz

Etkili ve verimli bir çalıştay geride bırakmanın mutlu hüznünü yaşıyoruz. “Başka’ Aileler Vardır” dedik, bu başkılığı, çeşitliliği ve aile deneyimlerini konuştuk. Değerli katkıları için çalıştayın tüm konuşmacıları, kolaylaştırıcıları ve tüm katılımcılara bir kez daha teşekkür etmek isteriz.

Teşekkürlerimizi sunmak istediğimiz birçok kişi ve ekip var. Öncelikle, bu çalıştayın düzenlenmesinde GALADER ile işbirliğini içtenlikle kabul eden TED Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Merkezinin tüm bileşenlerine, teknik destek sunan Solfasol ekibine, başta Hadi İskit olmak üzere Buse Üçer ile Umut Berke Tan’a tüm emekleri, Dilara Dilmen ve Zeynep Karsu’ya tüm çalıştay boyunca özenle sundukları çeviri destekleri için çok teşekkür ederiz. Ayrıca Medyascope’taki programlarında bizleri ağırladıkları için Mehmet Onur Yılmaz’a ve Işın Elçin’e teşekkürü bir borç biliriz.

LGBTİ+ ebeveynler olarak LGBTİ+ hak mücadeleleri desteğimizi umuttan güç alarak devam ettireceğiz. Bundan sonra da daha iyi çalışmalara imza atacağız ve birlikte güçleneceğiz. Bu çalıştayın hepimize nefes aldırıcı bir atmosfer yaratmış olduğunu umarak herkesi sevgi ile kucaklıyor ve selamlıyoruz.

Nükhet Sirman, 1989 yılından beri Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji bölümünde görev alan bir antropoloji profesörüdür. Lisans ve yüksek lisans eğitimini University College of London’da tamamladıktan sonra, feminist hareketler, namus suçları, kadına yönelik şiddet, milliyetçi söylemlerde toplumsal cinsiyet inşası üzerine çalıştı. Bu konularda hem İngilizce hem de Türkçe birçok önemli akademik makale yazmıştır. Katkıda bulunduğu kitaplar arasında Feminist Yöntem (Metis Yayınları) ve Namus Adına Şiddet/Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar (Bilgi Üniversitesi Yayınları) gibi çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca halen kurucusu olduğu “Dissensus Research” akademik ve sosyal araştırma ve danışmanlık şirketinde çalışmaktadır.

Fatma Umut Beşpınar, Sosyoloji alanında lisans derecesini 1998 yılında, yüksek lisans derecesini ise 2001 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesinden almıştır. Doktora çalışmalarını yine sosyoloji alanında University of Texas at Austin’de 2007 yılında tamamlamıştır. Akademik ilgi alanları; çalışma ve iş sosyolojisi, toplumsal cinsiyet, aile sosyolojisi ve sosyal politikadır. Orta Doğu Teknik Üniversitesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Sağlama ve Cinsel Tacizi Önleme Biriminin kurucu üyelerindendir ve halen komisyon üyesi olarak çalışmaktadır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ve Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Programında profesör olarak akademik çalışmalarına devam etmektedir.

Hasan Deniz, Sosyoloji bölümü mezunudur. Farklı sivil toplum kuruluşlarında eğitim programlarının geliştirilmesine ve uygulanmasına yönelik çalıştı. 2002 yılından bu yana da Anne Çocuk Eğitim Vakfında (AÇEV) bünyesinde çocukların gelişimlerini en iyi şekilde gerçekleşmesini sağlayacak destekleyici bir çevrenin oluşturulması için babaların güçlendirilmesine yönelik çalışmalar sürdürmektedir. Babaların çocuklarının bakım ve gelişiminde sorumluluk üstlenmeleri, çocukları ile karşılıklı ve yakın ilişki kurmaları, onlarla zaman geçirmelerine yönelik tutulmaları kapsayan ilgili babalık modelinin ülkemizde ve dünyada yaygınlaşması için çalışmalarına devam etmektedir. Bu kapsamda, babalara yönelik bir eğitim ve destek programı olan Baba Destek Programı’nın yürütülmesi, ‘Sen Benim Babamsın’ Kampanyası, ‘İlk İş Babalık’ Kampanyası ve ‘Babayım’ Kampanyası’nın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, özel sektör, belediyeler ve diğer aktörler nezdinde ilgili babalık-ebeveynlik uygulamalarının güçlendirilmesine yönelik çalışmaları sürdürmektedir.

Hidayet Erşan, Akdeniz Antalya Aileleri Grubu ve Ankara Gökkuşuğu Aileleri Derneğinden 51 yaşında emekli mimar ve 2 çocuk annesi.

Kendi sözleri ile: “LGBTİ+ konusu ile oğlumun lise son sınıfta bana ‘Ben transım, geçiş ameliyatları olabiliyor ve ben yaptıracağım’ demesi ile tanıştım. Orada çocuğum bana ‘Yanımda mısın?’ diye sormuştu. İlk bir yıl boyunca konuyu bilememekten kaynaklı dirensem de nihayetinde durumun değiştirilemez olduğunu öğrenmiş ve elbette yavrumun yanında olmuştum. 5 yıldır da bu alanda aktivizmin içindeyim. Ankara’da sevgili Nedime’nin güzel çabaları ile derneğimizi kurduk. Bu arada ben Ankara ve Antalya olmak üzere iki şehirde yaşıyorum. Antalya’da da aile kurulmasına vesile oldum. Üç yıldır orada da düzenli toplantı ve etkinliklerimizi yapıyoruz.”

Atilla Dirim, 1967 İzmir doğumlu. Ankara’da büyüdü. Hacettepe Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı mezunu. Profesyonel turist rehberliğinden sonra, uzun yıllar edebî tercüman olarak çalıştı. Aynı zamanda mütercim tercüman. Evli ve bir kızı var. Ankara Gökkuşuğu Aileleri Derneği üyesidir.

Nilakshi Roy, 1988’den beri öğretmenlik yaptığı KET’s V.G. Vaze College, Mulund, Mumbai’de İngilizce Bölüm Başkanıdır. Diasporanın kadın yazarları tarafından İngilizce Hint Yazımı alanında uzmanlığı olan bir doktordur. Ulusal ve Uluslararası Göç Konferanslarında ve Kültür Çalışmaları alanında birçok yayını vardır ve pek çok sunum yapmıştır. Öğrencileri ile Culture All adlı bir organizasyon kurdu ve bunun bir parçası olarak çeşitli kültürel farkındalık programları yürütüyor. Sweekar Gökkuşuğu Aile Grubunun aktif bir üyesi ve sözcülerinden biridir.

Özlem Cankurtaran, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet bölümünde profesör öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Sosyal Hizmet Bölümünde feminist sosyal hizmet, güçlenme yaklaşımı ve niteliksel araştırma dersleri vermektedir. Bunun yanı sıra Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezinde toplumsal cinsiyet çalışmalarını multidisipliner bir ekiple yürütmektedir. Ayrıca Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programında Feminist Metodoloji dersi vermektedir.

Gökhan Topçu, ODTÜ Sosyoloji lisans derecesini 2002’de aldı. 2007 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Anabilim dalında yüksek lisans programında eğitime başladı. Yüksek lisans eğitimi devam ederken aynı anabilim dalının bütünlük doktora programına kabul edildi. 2016’da doktora derecesini aldı. Halen aynı bölümde çalışmalarına devam ediyor. Sosyal politika ve sosyal hizmetlerin yönetimi, toplumsal cinsiyet, erkeklik çalışmaları çerçevesinde babalık, sosyal bilim ve sosyal çalışma kuramları ilgi alanları arasındadır. Evli ve bir Deniz babasıdır.

Efsun Sertoğlu, Cinsellik Eğitmeni ve Danışmanı. Cinsel haklar, cinsellik, cinsel sağlık, kapsamlı cinsellik eğitimi, toplumsal cinsiyet eşitliği ve ihmal, istismar, şiddet biçimlerine karşı koruyucu-önleyici yaklaşım gibi konular odağına çalışmalar yürütmektedir. Hak temelli, güçlendirici ve kapsamlı cinsellik eğitimi içerikleri geliştirmekte, bunları ağırlıklı okullarda çocuklar, ergenler, gençler, eğitimciler, psikolojik danışmanlar, ebeveynler/bakım verenler olmak üzere, çok çeşitli gruplarla birlikte uygulamaktadır. Yanı sıra üniversiteler, meslek odaları, sivil toplum kuruluşları ve özel kurumlara toplumsal cinsiyet eşitliğinin anaakımlaştırılması, ayrımcılıkla mücadele, onay kültürü, cinsel şiddeti önleyici yaklaşım gibi konularda eğitim-danışmanlık vermektedir. Kapsayıcı eğitim, feminist pedagoji, şiddetsiz iletişim, bağ odaklı yaklaşım gibi alanlardan beslenerek; kimseyi dışarıda bırakmayan, eşitlikçi, katılımcı ve barışçıl öğrenme ortamları kurgulamaya çalışmaktadır. Kaos GL tarafından yayımlanan "LGBTİ+ Öğrencileri Aile ve Okul Kıskaçına Karşı Nasıl Korunmalı?" başlıklı eğitimci kılavuzunu hazırlamıştır. www.lgbtisagligi.org sitesinin içerik ekibinde yer almaktadır. Çocuk hakları, gençlik hakları, feminist ve LGBTİ+ örgütleriyle ortak çalışmalar yürütmekte, tüm bu alanlarda aktivizm yapmaktadır.

Şebnem Akipek Öcal, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden lisans, University of London, London School of Economics and Political Science'dan yüksek lisans, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden ise doktora derecesini aldı. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde akademik hayatına başladı. Daha sonra aynı fakültede yardımcı doçent, doçent ve profesör olarak görev yapan Akipek Öcal, Ankara Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulunda Müdür, Orta Doğu Teknik Üniversitesinde Hukuk Müşaviri ve Kadir Has Üniversitesinde Hukuk Fakültesi Dekanlığı, TED Üniversitesi rektör yardımcılığı görevlerinde bulundu. Medeni Hukuk, Borçlar Hukuku, Tüketici Hukuku, Taşınmaz Hukuku, İnşaat Hukuku, Bankacılık Hukuku, Enerji Hukuku, Sağlık Hukuku, Aile Hukuku, Miras Hukuku, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği konularında lisans ve lisansüstü dersler vermiş olup, çeşitli konularda araştırmaları, çok sayıda yayını bulunmaktadır. Aynı zamanda arabulucu olan Akipek Öcal yurt içi ve yurt dışı birçok tahkimde de taraf hakemi ve baş hakem olarak görev almıştır. Prof. Dr. Şebnem Akipek Öcal, Kasım 2018'den bu yana TED Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Öykü Didem Aydın, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Anayasa Hukuku Doçenti. Avrupa Konseyi Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu) Eski Üyesi, Sınır Tanımayan Avukatlar ve İnsan Hakları Savunucuları Platformu Kurucu Başkanlığını yapmıştır. Halihazırda kuruluşuna önyak olduğu Ankara Barosu LGBTİQ+ Hakları Merkezi Başkanlığını yürütüyor. Hacettepe Üniversitesi Tıp Hukuku Merkezinin kuruluşuna önyak olmuştur.

Kitap Çevirmenleri Birliği Kurucu Üyesidir. Eski Sinagog Meydanı ve Ortaklar ve Hissedarlar isimlerinde iki romanı vardır. Ankara Hukuk Fakültesi Mezunu, Ankara Üniversitesi ve Milano Üniversitesinde yüksek lisansını tamamladıktan sonra doktorasını Federal Almanya Freiburg Üniversitesinde yapmıştır. Doktorası sırasında Max Planck Yabancı ve Uluslararası Ceza Hukuku Enstitüsünde araştırmacı, proje yöneticisi olarak çalışmıştır. Federal Almanya’da Almanca olarak yayınlanan doktora tezi “Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Kin ve Nefret Suçlarıyla Cezai Mücadele; Halkları Tahrik ve Teşvik (Alman Ceza Kanununun 130. Maddesi) Suç Tipi ile Amerikan Genel Problematiği Olan Nefret Sözlere/Suçları Özel Bağlamında Her İki Sistemin Kriminoloji, Ceza Hukuku Kuramı ve Anayasa Hukuku Açısından Yabancı Düşmanlığını Ele Alışı” adını taşımaktadır. Federal Almanya’da 2006 yılında yayımlanan monografi, alanında dünyada yapılmış ilk kapsamlı çalışma olarak geniş kapsamlı uluslararası atıf alıyor. Aydın, Doçentliğini Anayasa yapımı konusunda tamamlamıştır. Doçentlik monografisi “Biz, Halk: ‘Egemenliğin Sahibi’ Halkın - Kurucu - Meclisi (Anayasa Konvansiyonu) ve Anayasa Yapımı: ABD ve Latin Amerika’nın Genel Çizgilerinden Türkiye İçin Bir Modele Doğru” adını taşıyor ve Yeni Latin Amerikan Anayasacılığı konusunda ülkemizde yayınlanmış ilk kapsamlı hukuk akademisi çalışmasıdır. İngilizce ve Almanca dillerinde yayınlanmış eserleri bulunmaktadır.

Kerem Dikmen, 2004 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun oldu ve avukatlığa başladı. 2005 yılında Af Örgütü çatısı altında örgütlü olarak insan hakları mücadelesine başladı. Bu mücadele onu LGBTİ+ hakları alanı ile buluşturdu ve 2007 yılında Lambda İstanbul Derneğinin kapatılma davasına karşı avukat dayanışmasına katıldı. Bu tarihten itibaren LGBTİ+ hakları alanında birçok derneğe ve kişiye profesyonel veya gönüllü hukuki destek verdi, aktivist kimliğim ile eylemlerde bulundu. 2010 yılından sonra gönüllüsü olduğu Kaos GL Derneğinde 2017 yılından bu yana İnsan Hakları Programında çalışıyor ve aynı zamanda derneğin hukuk koordinatörü. Örgütlenme özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, ifade özgürlüğü, nefret söylemi başta olmak üzere LGBTİ+lara dönük insan hakları ihlallerine ilişkin yargısal süreçleri ulusal ve bölgesel düzeyde takip etti ve etmeye devam ediyor.

Tor Billgren, 1976 doğumlu. İsveç’in güneyindeki küçük bir kasabada büyüdü. Donanmada askerlik yaptı. Üniversite: Almanca ve gazetecilik. 2000-2018 yılları arasında serbest gazeteci olarak çalıştı. İlgi alanları: sanat, çağdaş dans, LGBTİ sorunları, Güney Afrika. 2016 yılından itibaren Malmö Opera’da çevirmen ve dramaturg olarak çalışıyor. Genel ilgi alanları: tekneler, şarap, semboller, armalar, opera, müzik. Kendi anlatımıyla özel hayatı: 2000’den beri Erik ile birlikteyim. Aynı anda açıldım. 2002’den beri birlikte yaşıyoruz ve 2009’dan beri (resmi olarak)

partneriz. 2009-2011 Güney Afrika'da yaşadık. 2012-13 yıllarında bir kız arkadaşımız, birlikte bir çocuğumuz olması gerektiğini önerdi. Birkaç ay boyunca konuyu tartıştık ve birbirimizi daha iyi tanımayı öğrendik. Sonunda denemeye karar verdik. 4-5 denemeden sonra başardık ve 2 Nisan 2014 Atle doğdu. Eşim biyolojik babası.

İlk yıl birlikte yaşamaya karar verdik. Ancak bu günümüze kadar uzamıştır. Annenin şimdi bizimkinin yanında bir dairesi var. Daireler arasında bir kapıyı çaldık ve Atle'nin odası arada. Bu kalıcı bir çözüm değil ama şu an için tatmin edici çalışıyor.

Biljana Ginova (they/them), Kuzey Makedonya'dan bir feminist ve queer aktivist. Son yirmi yılda birçok ulusal, bölgesel ve uluslararası LGBTİQ ve diğer siyasi hareketlerde yer aldılar. Halen ERA - Batı Balkanlar ve Türkiye için LGBTİ Eşit Haklar Derneğinde Savunuculuk Müdürü olarak görev yapmaktadırlar.

aleks, Berlin'de yaşayan ve feminist toplumda, çekirdek olmayan bir ailede, karma bir aile arka planı olan bir çocuk yetiştiren queer bir bakıcıdır.

Azize Çağan, LGBT birey. Öğretmen. İki anne ve iki çocuktan oluşan bir ailesi var. Kendisi Mersin'de çocukları Fransa da yaşamaktalar. Aile birleşimi için şu an çalışmaları devam ediyor.

Alev Özkazanç, emekli bir siyaset bilimi profesörüdür. Lisans, yüksek lisans ve doktorasını sırasıyla ODTÜ, Essex ve Ankara Üniversitesinde siyaset bilimi alanında yaptı. 1992-2016 yılları arasında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde çalışmış; Siyaset Bilimi Anabilimdalının yanı sıra Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Anabilimdalında dersler vermiştir. 1994 yılında kuruluşundan itibaren KASAUM (Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi) ekibinin üyesi olmuş, 2012'de AÜ Cinsel Saldırı ve Tacize Karşı Destek Biriminin (CTS) kuruluşunda görev almış ve 2008-2016 arasında Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmüştür. 2016'da Barış için Akademisyenler Bildirisini imzaladığı için zorunlu emekli olmuştur. 2018'de kurulan Aramızda Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Derneğinin kurucu üyelerindendir. 2018-2020 arasında Oxford Üniversitesinde misafir akademisyen olarak bulunmuştur. Çağdaş siyaset kuramı, yakın dönem Türkiye siyaseti, feminizm, psikanaliz, toplumsal cinsiyet ve queer kuram, neo-liberalizm, suç ve ceza temel ilgi alanlarıdır. Daha önce Mürekkep ve Toplum ve Bilim dergilerinin yayın kurulu üyeliğinde bulunan Özkazanç, halen Fe Dergi, Vira Verita ve Kaos Q+ dergilerinin danışma kurulunda bulunuyor. Tümü Dipnot Yayınları tarafından yayımlanan kitapları şunlardır: Siyaset Sosyolojisi Yazıları: Yeni Sağ ve Sonrası (2007); Neo-Liberal Tezahürler: Vatandaşlık, Suç, Eğitim (2011); Cinsellik, Şiddet ve Hukuk (2013); Feminizm ve Queer Kuram

(2015, 2017); Bir Musibet: Yeni Türkiye’de Erillik, Şiddet ve Feminist Siyaset (2020). Ayrıca Bob Jessop: Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet (İletişim Yayınları, 2005) adlı kitabı (Betül Yayar ile birlikte) derlemiş, Jane Gallop’un Cinsel Tacizle Suçlanan Feminist adlı kitabını da Türkçeye çevirmiştir (Dipnot Yayınları, 2013).

Aksu Bora, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde İktisat okuduktan sonra yüksek lisans ve doktorasını Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümünde tamamladı. Amargi Feminist Dergi ve Ayizi Yayınlarının kurucuları ve editörlerinden. Kadınların Sınıfı (2005), Sıcak Aile Ortamı (2005 ortak çalışma), Feminizm Kendi Arasında (2011) isimli üç kitabı, 1990’larda Türkiye’de Feminizm (2002, ortak çalışma), İradenin İyimserliği (2015) ve Ütopylar (2018 ortak çalışma) isimli derlemeleri var. Bir sözlü tarih çalışması olan Cumhuriyette Çocuklular (2007) isimli kitabın ve Yoksulluk Halleri (2002) ile Boşuna mı Okuduk (2011) kitaplarının ortak yazarları arasında. Ayrıca çeşitli kitap ve dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi ve çevirisi bulunuyor. 2007 yılında Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesinde profesör öğretim üyesiiken emekli oldu.

Ece Öztan, toplumsal cinsiyet eşitliği; kadın emeği; çeşitlilik; göç ve entegrasyon; güçlenme; yurttaşlık ve insan hakları; iş piyasası ve farklı meslek alanlarında ayrımcılık, ayrışma ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri konularında çalışmaktadır. Doktora çalışmasını göç, çeşitlilik, toplumsal cinsiyet ve entegrasyon alanında tamamlayan Öztan, doktora çalışmaları sırasında 2005-2009 yıllarında Hollanda’da Göç ve Etnik Araştırmalar Enstitüsünde konuk araştırmacı olarak çalışmıştır. Ece, 15 yıl üniversitede ders ve araştırma deneyimine paralel Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV), Kadın Adayları Destekleme Derneği (KADER), Sosyal Demokrasi Vakfı (SODEV) gibi sivil toplum kuruluşlarında toplumsal cinsiyet eşitliği ve güçlenme alanlarında eğitmenlik ve danışmanlık yapmaktadır. SODEV’in akademik koordinatörlüğünü yürüten Öztan, ayrıca üniversiteler, eğitim kurumları ve özel şirketlerde çalışanlara yönelik toplumsal cinsiyet eşitliği, çeşitlilik, kapsayıcılık, sürdürülebilir liderlik, güçlenme gibi konularda araştırma, içerik geliştirme, planlama ve programların yürütülmesinde danışmanlık yapmaktadır. Bağ Etkileşimli Öğrenme Derneğinin kurucusu ve YK üyesi olan Ece Öztan ayrıca dijital, etkileşimli ve melez öğrenme tasarımlarının toplumun farklı kesimlerine ulaştırılması temelinde sosyal projeler hazırlamaktadır. Ceren ve Melis’in annesi olan Ece son dönemde Özgün Biçer ile birlikte pandemi deneyimlerini merkez alan “İşte Hayat / Zor Zamanlarda Kesişen Yaşamlar” adlı kitapları yayımlanmıştır.

